

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
KATEDRA ČESKÉHO JAZYKA A LITERATURY

DIPLOMOVÁ PRÁCE

JAZYKOVÁ ANALÝZA BAROKNÍHO HISTORICKÉHO
TEXTU

Vedoucí práce: doc. PhDr. Marie Janečková, CSc.

Autor práce: Jaroslava Veselá

Studijní obor: ČJ-D/SŠ

Ročník: 6.

2012

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

Ve Lhotě dne 25. 4. 2012

.....

Děkuji paní doc. PhDr. Janečkové, CSc., za cenné připomínky, vždy vstřícný přístup a trpělivost při zodpovídání mých dotazů. Rovněž děkuji své rodině a přátelům, kteří mě podporovali při studiu i při sepisování této práce.

Anotace

Jazyková analýza barokního historického textu

Tématem diplomové práce je jazyková analýza stanoveného úseku prvního dílu barokní kroniky Jana Františka Beckovského. V teoretické části je přiblížen život autora, shrnuta jeho díla a blíže představena samotná kronika *Poselkyně starých příběhův českých I* z roku 1700.

Analýze byla podrobena hláskoslovná a lexikální rovina, která je dělena do několika tematických celků. Méně pozornosti bylo věnováno rovině morfologické a stylistické. Syntaktická stránka kroniky analyzována nebyla.

Diplomová práce si klade za cíl postihnout základní hláskoslovné rysy jazyka vrcholného baroka a dále uvést specifika slovní zásoby textu z oboru historiografie.

Abstract

A Linguistic Analysis of a Baroque Historical Text

The topic of this diploma thesis is a linguistic analysis of a defined part of the first volume of Jan František Beckovský's baroque chronicle. The theoretical level approaches the life of the author, it summarizes his works and introduces the chronicle called *Poselkyně starých příběhů českých I* written in 1700 itself.

The analysis deals with the phonological and lexical levels of the chronicle in several thematic wholes. Less attention was paid to the morphological and stylistic levels. The syntactic structure of the chronicle was not analysed there.

The thesis aims at discussing the basic phonological features of the high Baroque style language and presenting the vocabulary specifics of a historiographical text.

OBSAH

ÚVOD	9
1 METODOLOGICKÁ VÝCHODISKA	11
2 JAN FRANTIŠEK BECKOVSKÝ, KŘÍŽOVNÍK S ČERVENOU HVĚZDOU	13
3 LITERÁRNÍ ČINNOST	15
3.1 <i>Poselkyně starých příběhův českých I</i>	16
3.2 <i>Poselkyně starých příběhův českých II</i>	18
4 JAZYKOVĚSTYLISTICKÁ ANALÝZA TEXTU	19
4.1 Poznámka k excerpci	19
4.2 Obsahová stránka kroniky	21
5 HLÁSKOSLOVNÁ ROVINA	23
5.1 Protetické <i>v-</i> a <i>h-</i>	23
5.2 Změna <i>ú > ou</i>	25
5.2.1 Substantiva	25
5.2.2 Adjektiva	26
5.2.3 Verba	27
5.2.4 Adverbia	27
5.3 Diftongizace <i>y > ej</i>	27
5.3.1 Substantiva	28
5.3.1.1 Diftongizace <i>y > ej</i> v předponě <i>vý-</i>	28
5.3.1.2 Diftongizace <i>y > ej</i> v základu slova	28
5.3.1.3 Diftongizace <i>y > ej</i> v základu slova u vlastních jmen	28
5.3.1.4 Diftongizace <i>y > ej</i> v zakončení	29
5.3.2 Adjektiva	29
5.3.2.1 Diftongizace <i>y > ej</i> v předponě <i>vý-</i>	29
5.3.2.2 Diftongizace <i>y > ej</i> v základu slova	29
5.3.3 Verba	29
5.3.4 Adverbia	30
5.4 Úženi <i>é > í</i>	30
5.4.1 Substantiva	31
5.4.1.1 Substantiva s úžením v základu slova	31
5.4.1.2 Názvy s úžením v příponě	31
5.4.1.3 Substantivizovaná adjektiva s úžením v zakončení	31
5.4.2 Adjektiva	32
5.4.2.1 Tvary adjektiv v singuláru	32
5.4.2.1.1 Adjektiva jako součást názvů měst a jména obyvatelská	32
5.4.2.1.2 Adjektiva vztahová místní	33
5.4.2.1.3 Vlastní jména, přízviska a rodová příslušnost	33
5.4.2.1.4 Ostatní adjektiva v singulárových tvarech	34
5.4.2.2 Tvary adjektiv v plurálu	35
5.4.3 Pronomina	36

5. 4. 4	Numeralia	36
5. 4. 5	Verba	36
5. 5	Shnutí hláskoslovných změn	38
5. 6	Kvantita	39
5. 6. 1	Komentář ke kvantitě	41
5. 6. 2	Krácení	42
5. 6. 2. 1	Substantiva	42
5. 6. 2. 2	Adjektiva	46
5. 6. 2. 3	Pronomina	47
5. 6. 2. 4	Numeralia	49
5. 6. 2. 5	Verba	49
5. 6. 2. 6	Adverbia	52
5. 6. 3	Dloužení	53
5. 6. 3. 1	Substantiva	53
5. 6. 3. 2	Adjektiva	59
5. 6. 3. 3	Pronomina	59
5. 6. 3. 4	Numeralia	60
5. 6. 3. 5	Verba	61
5. 6. 3. 6	Adverbia	63
5. 6. 3. 7	Prepozice	64
6	MORFOLOGICKÁ SPECIFIKA	66
6. 1	Nediferencované využití koncovky <i>-ové</i>	66
6. 2	Kolísavé tvary adverbíí, prepozic a konjuncí	67
6. 2. 1	Adverbia	67
6. 2. 1. 1	<i>Více, spíše</i> (ve smyslu dříve)	67
6. 2. 1. 2	<i>Dříve, blíže</i>	68
6. 2. 1. 3	Rozšířený tvar stupňovaných adverbíí	68
6. 2. 1. 4	<i>Dosti</i>	69
6. 2. 1. 5	<i>Nejprve</i>	69
6. 2. 1. 6	<i>Zvláště</i>	70
6. 2. 2	Prepozice	70
6. 2. 2. 1	<i>Kromě</i>	70
6. 2. 2. 2	<i>Skrze</i>	70
6. 2. 2. 3	Předložky <i>k, s, v, z</i>	71
6. 2. 3	Konjunkce	72
6. 2. 3. 1	<i>Nebo</i>	72
6. 2. 4	Shnutí kolísavých tvarů adverbíí, prepozic a konjuncí	72
7	LEXIKÁLNÍ ROVINA	73
7. 1	Správa	75
7. 1. 1	Výrazy původem románské a slova s nimi související	75
7. 1. 2	Výrazy původem germánské a slova s nimi související	77
7. 1. 3	Související nepřejaté nebo zdomácnělé výrazy	79
7. 2	Vojenství, agrese	80
7. 2. 1	Výrazy původem románské a slova s nimi související	81
7. 2. 2	Výrazy původem románské, ale do češtiny přejaty z jazyků germánských a slova s nimi související	81
7. 2. 3	Výrazy původem germánské a slova s nimi související	82
7. 2. 4	Výrazy původem z východních oblastí	83

7. 2. 5	Související nepřejaté nebo zdomácnělé výrazy	83
7. 3	Společnost	85
7. 3. 1	Výrazy původem románské a slova s nimi související	85
7. 3. 2	Výrazy původem románské, ale do češtiny převzaty z jazyků germánských a slova s nimi související	86
7. 3. 3	Výrazy původem germánské a slova s nimi související.....	86
7. 3. 4	Výrazy původem z východních oblastí.....	87
7. 3. 5	Související nepřejaté nebo zdomácnělé výrazy	87
7. 4	Církevní záležitosti	89
7. 4. 1	Výrazy původem románské a slova s nimi související	89
7. 4. 2	Výrazy původem románské, ale do češtiny přejaty z jazyků germánských a slova s nimi související	92
7. 4. 3	Výrazy původem germánské a slova s nimi související.....	93
7. 4. 4	Související nepřejaté nebo zdomácnělé výrazy	94
7. 5	Architektonické produkty	94
7. 5. 1	Výrazy původem románské a slova s nimi související	94
7. 5. 2	Výrazy původem románské, ale do češtiny přejaté z jazyků germánských a slova s nimi související	95
7. 5. 3	Přejímky z germánských jazyků a ostatní slova s nimi související	95
7. 5. 4	Související nepřejaté nebo zdomácnělé výrazy	96
7. 6	Oděvy, tkaniny, vybavení domácnosti	96
7. 6. 1	Výrazy původem románské a slova s nimi související	97
7. 6. 2	Výrazy původem románské, ale do češtiny přejaty z jazyků germánských a slova s nimi související	97
7. 6. 3	Výrazy původem germánské a slova s nimi související.....	98
7. 6. 4	Výrazy původem z východních oblastí.....	98
7. 7	Množstevní jednotky	98
7. 7. 1	Výrazy původem románské a slova s nimi související	99
7. 7. 2	Výrazy původem románské, ale do češtiny přejaty z jazyků germánských a slova s nimi související	99
7. 7. 3	Výrazy původem germánské a slova s nimi související.....	99
7. 7. 4	Související nepřejaté nebo zdomácnělé výrazy	99
7. 8	Finanční jednotky a vzácné kovy	100
7. 8. 1	Výrazy původem románské a slova s nimi související	100
7. 8. 2	Výrazy původem románské, ale do češtiny přejaté z jazyků germánských a slova s nimi související	101
7. 8. 3	Výrazy původem germánské a slova s nimi související.....	101
7. 9	Ostatní nezařazené	102
7. 9. 1	Výrazy původem románské a slova s nimi související	102
7. 9. 2	Výrazy původem románské, ale do češtiny přejaty z jazyků germánských a slova s nimi související	103
7. 9. 3	Výrazy původem germánské a slova s nimi související.....	103
7. 9. 4	Výrazy původem z východních oblastí.....	104
8	STYLISTICKÁ ROVINA	105
8. 1	Vyjádření osoby autora	105
8. 1. 1	Hodnotící stanoviska autora	105
8. 1. 2	Užívání deminutiv.....	107
8. 2	Stylizace textu	108
8. 2. 1	Využití obrazných prostředků.....	110

8. 2. 1. 1 Metafora.....	110
8. 2. 1. 2 Metonymie	111
8. 2. 1. 3 Symbol.....	112
ZÁVĚR	113
SEZNAM ZKRATEK	129
SEZNAM LITERATURY	130

ÚVOD

Diplomová práce se soustředí na jazykový rozbor historického barokního textu, jehož autorem je Jan František Beckovský. Nejprve přiblížíme osobu uvedeného kronikáře a jeho literární činnost. Pozornost bude dále věnována formální a obsahové stránce Beckovského nejvýznamnějšího díla.

Z prvního dílu jeho kroniky s názvem *Poselkyně starých příběhův českých* bude analýze podrobeno přibližně sto stran, v jejichž rámci dojde k vyhodnocení zejména hláskoslovné, lexikální a stylistické roviny jazyka. Z oblasti morfologické budou vypsána určitá specifika.

V hláskosloví se zaměříme zejména na změny vokalického systému, k nimž docházelo od čtrnáctého do šestnáctého století. Jedná se zejména o diftongizaci *ú > ou*, *y > ej* a úžení *é > í*. Poukázáno bude rovněž na užití protetického *v-* a protetického *h-*. Značný prostor budeme také věnovat zjevné kolísavosti kvantity.

V morfologickém plánu zhodnotíme nediferencované užití koncovky *-ové* a dále kolísavé tvary adverbíí, prepozic a konjunkcí.

Zvláštní pozornost bude věnována slovní zásobě kroniky. V textu upozorníme na výrazy, které vycházejí z románských a germánských jazyků, nebo s nimi souvisejí. Vymezeny budou rovněž výrazy, jež pochází z jazyků románských, ale do české slovní zásoby se dostaly přes němčinu. Beckovský se ve svém díle mimo jiné věnoval také sílící hrozbě tureckého nebezpečí, uvedeme tudíž rovněž několik lexikálních jednotek, které jsou spjaty s tímto prostředím. Pro lepší přehlednost roztřídíme vybrané výrazy do několika tematických kategorií. V každém tematickém bloku budou uvedeny také souvívající nepřijaté výrazy nebo takové lexikální jednotky, jejichž původ může být spjat s cizím jazykem, ale v průběhu staletí natolik zdomácněly, že je jako cizí dnes již nevnímáme. U méně frekventovaných výrazů blíže ozřejmíme jejich význam, totéž provedeme i u výrazů, které dnes řadíme mezi historismy či archaismy.

V rámci stylistické analýzy kroniky se zaměříme na prostupování osoby autora textem. Zhodnotíme, zda Beckovský vstupuje do textu pomocí užívání první osoby singuláru, nebo jestli je jeho postava patrná v hodnocení některých osob či událostí. Učiníme tak zejména na základě sledování expresivních výrazů v textu kroniky. Upozorněno bude rovněž na výrazy, které mohou být dnes vnímány hanlivě, ale v minulosti tomu tak nebylo. Stranou rozboru nezůstanou ani obrazná pojmenování.

Cílem diplomové práce je komplexní analýza uvedených jevů v rovině hláskoslovné, morfologické, lexikální a stylistické, na jejímž základě bude provedeno zhodnocení obecných tendencí v rámci vybraného úseku Beckovského díla. Zároveň bychom také rádi upozornili na některá specifika kroniky, která činí autorův text výjimečným.

1 METODOLOGICKÁ VÝCHODISKA

V diplomové práci bude nejvyšší měrou uplatněna metoda excerpční. Z Beckovského textu dojde k vypsání specifických jevů roviny hláskoslovné, morfologické, lexikální a stylistické. Hojně využijeme rovněž komparaci, neboť na základě studia a srovnávání jednotlivých odlišností budou excerpovány jevy a výrazy, které můžeme považovat za specifické či příznakové.

Nemalé zastoupení má rovněž metoda lexikografická. K zhodnocení slovní zásoby užitíme zejména webových portálů. Na internetové adrese <http://vokabular.ujc.cas.cz/> lze dohledat lexikální jednotky, které se objevily v českém jazyce do roku 1500 včetně. V současné době je možné vyhledávat v následujících zdrojích: *Malý staročeský slovník* (MSS), *pracovní heslář k lístkové kartotéce Staročeského slovníku* (HesStčS), *Slovník staročeský* Jana Gebauera (GbSlov), *Staročeský slovník* (StčS), sešit 1–26, *Slovníček staré češtiny* Františka Šimka (ŠimekSlov), *Index Slovníku staročeských osobních jmen* Jana Svobody (IndexSvob). Správou portálu se zabývá ÚJČ AV ČR, který pracuje na doplňování a rozšiřování zdrojů. K obohacování o nová hesla dochází v rámci *Elektronického slovníku staré češtiny* (ESSČ).¹

Dalším nezbytným zdrojem naší práce je lexikální databáze humanistické a barokní češtiny, která je zpřístupněna na adrese <http://madla.ujc.cas.cz/> a zachycuje slovní zásobu češtiny v letech 1500–1780. Databáze je vytvořena na základě lístkové kartotéky, která patřila Zdeňku Tylovi. Roku 2004 získal materiál ÚJČ AV ČR. Portál nabízí digitalizovanou podobu lístkového materiálu.² Jednotlivé výrazy bývají uvedeny samostatně či v kontextu, ne vždy bývá uveden význam slova. Na základě užívání obou webových portálů bude tedy rozlišena slovní zásoba starší a střední češtiny.

Při sepisování práce budou uplatněny i další slovníky, např. *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*³

---

¹ *Vokabulář webový* [on-line]. Verze 0.4.2. [citováno ze dne 9. 3. 2012]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <http://vokabular.ujc.cas.cz>.

² NEJEDLÝ, Petr, et al. *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2010 [citován stav z 9. 3. 2012]. Dostupné z WWW: <http://madla.ujc.cas.cz>.

³ HOLUB, J. – LYER, S. (1978): *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem ke slovům kulturním a cizím*. 2. vyd. Praha: SPN.

nebo *Etymologický slovník jazyka českého*⁴. Rovněž se předpokládá práce s jazykovědným publikacemi, které se týkají historické i současné češtiny.

Beckovského kronika je především textem historickým, kromě lexikálních slovníků využijeme tudíž také encyklopedie a příručky, které blíže ozřejmují výrazy, jimiž se zabývají pomocné vědy historické. V případě numismatiky uplatníme publikace: *Encyklopedie české numismatiky*⁵, *Peníze v českých zemích*⁶ a *Od pražského groše ke koruně české*⁷. Pro oblast metrologie užijeme *Metrologickou příručku pro Čechy, Moravu a Slezsko do zavedení metrické soustavy*⁸. Historický kontext v rámci jednotlivých oddílů textu nastíníme pomocí přehledových publikací, zejména *Dějiny zemí Koruny české I.*⁹ nebo *Velkých dějin zemí Koruny české VI.*¹⁰ V některých případech využijeme také tematicky úžeji zaměřenou literaturu.

V lexikální rovině jsme se rozhodli nerozlišovat slovní zásobu vymezenou časovou platností a neuvádět, zda jsou jednotlivé výrazy považovány za historismy či archaismy. Činíme tak proto, že se jedná o současné hledisko náhledu, neboť v době sepisování díla uvedené lexikální jednotky historismy ani archaismy nebyly.

V diplomové práci jsme se přiklonili k formě citací, jež je užívána v časopise *Naše řeč*, neboť v tomto periodiku jsou publikovány příspěvky, které využívají literaturu z oblasti jazykovědy. V textu místy pracujeme také se starší literaturou z konce 19. století. Citace těchto zdrojů, proto může být neúplná či pozměněná, neboť tyto publikace nemusely obsahovat tytéž údaje, které je běžné užívat v dnešní době. Při představování života Jana Františka Beckovského hojně čerpáme z textu Františka Rezka, který je připojen k třetímu svazku edičně zpracovaného druhého dílu *Poselkyně starých příběhů českých*. Informace o Beckovském a jeho díle Rezek odděluje od textu kroniky tím, že začal užívat římské číslování stran, proto ho i my ponecháváme.

---

⁴ MACHEK, V. (1997): *Etymologický slovník jazyka českého*. 3. vyd. Praha: NLN.

⁵ PETRÁŇ, Z. – RADOMĚŘSKÝ, P. (1996): *Encyklopedie české numismatiky*. Praha: Libri.

⁶ STANĚK, J. (1995): *Peníze v českých zemích. Přehled mincí a papírových peněz v dějinných i hospodářských souvislostech od 10. století dodnes*. Praha: P. A. S.

⁷ VOREL, P. (2004): *Od pražského groše ke koruně české*. Praha: Havran.

⁸ HOFMANN, G. (1984): *Metrologická příručka pro Čechy, Moravu a Slezsko do zavedení metrické soustavy*. Plzeň: SOA, Sušice: Muzeum Šumavy.

⁹ ČORNEJ, P., et al. (eds.) (2002): *Dějiny zemí Koruny české I. Od příchodu Slovanů do roku 1740*. 8. vydání. Praha: Paseka.

¹⁰ ČORNEJ, P. – BARTLOVÁ, M. (2007): *Velké dějiny zemí Koruny české VI. 1437–1526*. Praha, Litomyšl: Paseka.

2 JAN FRANTIŠEK BECKOVSKÝ, KŘÍŽOVNÍK S ČERVENOU HVĚZDOU

Dosud nejpodrobnější informace o osobnosti a díle Jana Františka Beckovského nabídl v poslední čtvrtině devatenáctého století Antonín Rezek.¹¹ Kronikářovým životním příběhem se blíže zabývali také Pavel Rous¹² a Alena Kašparová.¹³

Spisovatel a kronikář Beckovský se narodil 18. srpna 1658 v Německém Brodě do nepříliš zámožné rodiny.¹⁴ „*Beckovského rodný domek by bezpečně identifikován J. Růžičkou v roce 1907 pod dnes již neexistujícím číslem popisným 62 na Smetanově náměstí.*“¹⁵ Dětství strávil ve svém rodišti, neboť v druhém díle *Poselkyně starých příběhův českých* (dále jen *Poselkyně*) popisuje kronikář svou přítomnost u dvou místních požárů, ke kterým došlo v letech 1662 a poté 1676.¹⁶

Jeho studia v rodném městě doložena nejsou.¹⁷ Řada autorů se přesto domnívá, že gramatiku studoval právě zde.¹⁸ Například Alena Kašparová argumentuje: „*Městská škola, která fungovala v Německém Brodě od druhé poloviny 13. století, byla snadno dostupná, přestože neměla po třicetileté válce zdaleka takovou úroveň jako v předcházejícím období.*“¹⁹ Na tento stav měla vliv skutečnost, že město Německý Brod bylo poznamenáno dlouholetým válečným strádáním, drancováním ze strany Švédů i morovou ranou.²⁰

Jako dvacetiletý student odešel Beckovský do Brna. V tomto moravském městě po dva roky studoval poezii a rétoriku. Poté se vydal do Vídně, kde se předmětem jeho studia stala filozofie. Během jeho pobytu vypukl v samotném městě i v jeho okolí mor, který si vyžádal 70 112 životů. Student Beckovský pomáhal jako dobrovolník sepsovat

¹¹ REZEK, A. (ed.) (1879–1880): Život Jana Františka Beckovského a literární činnost Beckovského. In: J. F. Beckovský. *Poselkyně starých příběhův českých II*, 3. sv. Praha: Písmem knihárny B. Stýblovy, s. VIII–XXXII.

¹² ROUS, P. (1990): Jan František Beckovský (1658–1725). *Havlíčkobrodsko*, 2, s. 5–11.

¹³ KAŠPAROVÁ, A. (2005): Historie Německého (Havlíčkov) Brodu v díle Jana Františka Beckovského. *Východočeský sborník historický*, 12, 73–98.

¹⁴ REZEK, A. (ed.) (1879–1880): Život Jana Františka Beckovského, s. VIII.

¹⁵ ROUS, P. (1990): Jan František Beckovský, s. 5; J. Růžička byl havlíčkobrodským archivářem, jehož výzkum napomohl ke zjištění sociálního původu Beckovského.

¹⁶ REZEK, A. (ed.) (1879–1880): Život Jana Františka Beckovského, s. VIII.

¹⁷ KAŠPAROVÁ, A. (2005): Historie Německého (Havlíčkov) Brodu, s. 74.

¹⁸ Antonín Rezek, Pavel Rous, Alena Kašparová.

¹⁹ KAŠPAROVÁ, A. (2005): Historie Německého (Havlíčkov) Brodu, s. 74; Kašparová uvádí zdroj: SOCHROVÁ, M. (1972): *Městská škola v Havlíčkově Brodě v době předbělohorské*. Havlíkův Brod.

²⁰ ROUS, P. (1990): Jan František Beckovský, s. 5.

a sčítat oběti nákazy.²¹ V literatuře lze nalézt domněnku, že zkušenosti, které nabyl budoucí kronikář v morem postižené Vídně, ho vedly ke složení řeholního slibu v rytířském řádu křižovníků s červenou hvězdou v Praze roku 1685, neboť řád se *specializoval* převážně na zakládání a provoz špitálů.²² Kdy přesně přešel z Vídně do Prahy není známo.²³

O tři léta později byl v rámci téhož řádu vysvěcen na kněze, jeho úkolem se stala správa klášterní kuchyně. Od roku 1699 zastával funkci správce a administrátora nově založeného špitálu sv. Anežky, v němž působil do roku 1725, kdy skonal. Jelikož špitál nebyl nijak rozsáhlý, byly též Beckovského povinnosti časově méně náročné. Díky tomu získal dostatečný prostor pro studium teologie, další vzdělávání, dějepisnou práci i cestování.²⁴ „Roku 1700 podnikl dlouhou cestu po Čechách, Moravě a Uhrách; začal východními Čechami a na Moravě poznal Tišnov, Pernštejn a Mikulov. V Uhrách ho zaujal Prešpurk, Trnava, Ostřihom a Budín. Všude se seznamoval s historickými památkami a sbíral materiál pro historii Čech.“²⁵

Beckovský proslul především jako literát a kronikář. Méně známá je jeho činnost malířská a botanická. Hovoří se o jeho autorství v případě maleb v kapli kláštera u sv. Františka v Praze.²⁶ Někdy je též zmiňován jako autor nejstaršího herbáře *Herbarium vivum*, který se zachoval na našem území. Obsahuje názvy jednotlivých bylin v jazyce latinském, českém i německém. V pojmenování rostlin lze však nalézt častá pochybení.²⁷

Autor historických i náboženských spisů byl ke konci života sužován pakostnicí, která omezila jeho pohybové schopnosti. Vydechl naposledy dne 26. prosince 1725 ve věku 67 let. Jako důvod smrti je uváděna mrtvice.²⁸

---

²¹ REZEK, A. (ed.) (1879–1880): Život Jana Františka Beckovského, s. VIII.

²² ROUS, P. (1990): Jan František Beckovský, s. 5.

²³ REZEK, A. (ed.) (1879–1880): Život Jana Františka Beckovského, s. VIII.

²⁴ Tamtéž, s. XIII.–XVII.

²⁵ HANZAL, J. (1992): J. F. Beckovský a jeho dílo, in: *Bohuslav Balbín a kultura jeho doby v Čechách*. Sborník z konference Památníku národního písemnictví, Praha: Památník národního písemnictví, s. 99.

²⁶ REZEK, A. (ed.) (1879–1880): Život Jana Františka Beckovského, s. XVI.

²⁷ ROUS, P. (1990): Jan František Beckovský, s. 6.

²⁸ REZEK, A. (ed.) (1879–1880): Život Jana Františka Beckovského, s. XVII.

3 LITERÁRNÍ ČINNOST

O přesném počtu děl, která sepsal Jan František Beckovský, nepanuje obecná shoda. Josef Hanzal hovoří o více než 20 titulech,²⁹ Antonín Rezek uvádí téměř 40 spisů³⁰ a „v *Knize památní na sedmisté založení českých křižovníků s červenou hvězdou je uvedeno 52 knih.*“³¹

Jedná se převážně spisy, v nichž převažuje historická či náboženská tematika. Psány jsou v češtině, němčině a latině.³² Při svém sepisování čerpal barokní autor nejednou z teologických spisů. V průběhu života se mimo jiné věnoval studiu textů sv. Otců církevních i dogmatiků, údajně svou pozornost soustředil též na texty Martina Luthera či Philippa Melancthona.³³

Mezi význačná Beckovského díla lze zařadit *Katolického živobytní nepohnutelný základ* (1707).³⁴ Jedná se o náboženský text, jenž je rozdělen do tří dílů, které nesou názvy *Víra*, *Naděje* a *Láska*. První díl představuje negativní příklady z dějin českého kacířství, druhý se věnuje úctě svatým, třetí uvádí výklad k Desateru a svátostem.³⁵ Náboženskými motivy jsou rovněž prochnuty životopisy dvou významných českých světců, a to sv. Václava (1721) a Jana Nepomuckého (1708).³⁶ Pozornost si zaslouží též dílo *Milá choť nebeského miláčka blahoslavená Anežka Přemysla II. dceruška třetí* (1701). Tento text vyzdvihuje zejména Anežčino charitativní působení a její pomoc potřebným.³⁷

Nejznámějším dílem křižovníka s červenou hvězdou je dvoudílná historická práce *Poselkyně starých příběhův českých*. Jedná se kroniku, která je věnována řadě

---

²⁹ HANZAL, J. (1992): J. F. Beckovský a jeho dílo, s. 99.

³⁰ REZEK, A. (ed.) (1879–1880): Život Jana Františka Beckovského a literární činnost Beckovského. In: *Poselkyně starých příběhův českých II/3*. Praha: Písmem knihárny B. Stýblovy, s. XVIII.

³¹ KAŠPAROVÁ, A. (2007): Židé v díle Jana Františka Beckovského. *Havlíčkobrodsko*, 21, s. 91; autorka čerpá ze zdroje: *Knih památní na sedmisetleté založení českých křižovníků s červenou hvězdou* (1933), s. 180–181.

³² REZEK, A. (ed.) (1879–1880): Život Jana Františka Beckovského, s. XVII–XXXII.

³³ Tamtéž, s. IX.

³⁴ *Katolického živobytní nepohnutelný základ od svatých Otcův duchovních sněmův Starýho a Novýho zákona i od samýho Krista Pána postavený; třemi neporušitelnými sloupy jenž jsou: Víra Naděje, Láska ubezpečeny;...* Vytisťeno v Staré Praze ... Léta 1707. České Budějovice, SVK Zlatá Koruna, sign. BE 556, knihopis č. K01049.

³⁵ VINTR, J. (2007): Země dobrá, to jest země Česká (1754), bible a rakouská monarchie. *Listy filologické*, 130, s. 93.

³⁶ HANZAL, J. (1992): J. F. Beckovský a jeho dílo, s. 100.

³⁷ Tamtéž.

významných církevních představitelů, světců a patronů naší země, na jejichž pomoc se autor při svém sepisování nejednou odvolává.³⁸

Soupis literárních děl Jana Františka Beckovského uveřejnil Antonín Rezek. Uvedl názvy děl v plném znění, jazyk díla, rok vydání, případně vydavatele.³⁹

3.1 *Poselkyně starých příběhův českých I*⁴⁰

První díl Beckovského kroniky se stal předmětem naší analýzy, proto mu věnujeme výraznější prostor než dílu druhému.

Celý název díla zní *Poselkyně starých příběhův českých aneb kronika česká, od prvního do nynější země české příchozu dvou knížat charvátských, Čecha i Lecha, vlastních bratří, až do šťastného panování císaře římského, krále českého Ferdinanda I., vždyckny vítěze slavného. Díl první.*

Kronika byla vytištěna Janem Karlem Jeřábekem roku 1700 v Praze. Jeřábek a jeho potomci byli hlavními vydavateli Beckovského textů.⁴¹

Dílo lze rozdělit do následujících oddílů:

- Přípis
- vlastní text kroniky
- seznamy a rejstříky

V *Přípisu* je zdůvodněno posláním díla, které spočívá ve zprostředkování informací veřejnosti. Dále má *Poselkyně I* sloužit k uchování dějin a morálnímu poučení. Beckovský v tomto oddílu neopomněl připomenout své kronikářské předchůdce. Ač sám byl katolík, hovoří i o autorech protestantských. Rovněž zde vysvětluje svá pisatelská stanoviska a nijak nezastírá, že vzorem pro jeho práci byla *Kronika česká* od *Václava Hájka z Libočan*, která byla v jeho době dostupná už jen

---

³⁸ KAŠPAROVÁ, A. (2005): *Historie Německého (Havlíčkov) Brodu*, s. 79.

³⁹ REZEK, A. (ed.) (1879–1880): *Život Jana Františka Beckovského*, s. XVIII-XXXII.

⁴⁰ První díl bude následně v textu značen *Poselkyně I* (příp. první díl *Poselkyně*), druhý díl *Poselkyně II*. Uvedení pouze *Poselkyně* znamená, že se problematika týká souhrnně obou dílů.

⁴¹ KAŠPAROVÁ, A. (2005): *Historie Německého (Havlíčkov) Brodu*, s. 78.

výjimečně. Nalézt lze i obvyklou *obhajobu*, neboť kronikář totiž uvádí, že není hanbou opisovat z jiných knih. V tomto oddílu kroniky je patrné vlastenecké cítění autora.⁴²

Podle Aleny Kašparové je Přípis „nejdůležitější část v prvním dílu *Poselkyně*, co se týče vlastních názorů Beckovského. Je zde nejlépe čitelná jeho náboženská orientace. Nejvýrazněji se zde profiluje jeho mravní postoj: zdůraznění důležitosti morálky v životě člověka a zároveň vědomí jeho slabosti a hříšnosti.“⁴³

Po Přípisu kronika nabízí soupis posloupnosti českých knížat a králů a omluvu za případné nepřesnosti. Podstatnou složku tvoří výčet autorů, z nichž Beckovský čerpal. Bohužel seznam není kompletní.

Samotný text kroniky představuje chronologický přehled českých dějin, jenž je rozdělen do šedesáti tří kapitol. Jak je z celého názvu patrné, zaznamenává události od příchodu bratrů Čecha a Lecha do doby vlády Ferdinanda I. Nutno podotknout, že kronika nezaznamenává jen „velké“ dějiny země, ale často též popisuje události na lokální úrovni. Čtenář se tedy může dozvědět i o zaznamenání hodných meznících v životech českých měst a klášterů. Hojně se vyskytují zprávy o událostech v Praze, Plzni, Kutné Hoře či o autorově rodném Německém Brodě.

Při strukturování textu se Beckovský přizpůsobil Hájkově předloze. Obě kroniky tedy zpracovávají stejný časový úsek. Barokní kronikář si byl patrně vědom možné nepravdivosti některých událostí, které Hájek popisuje. Proto při svém sepisování vychází i z jiných zdrojů.⁴⁴ „*Dílo, ze kterého čerpá, uvádí Beckovský na okraji stránky. Uvádění pramenů však není zcela spolehlivé a v druhé polovině kroniky jsou autoři a díla zaznamenáváni čím dál, tím méně.*“⁴⁵

Závěr knihy je opatřen seznamy a rejstříky. Jedná se o seznamy měst, hradů, kanovníckých klášterů a proboštví. U uvedených míst lze nalézt informace o příslušném kraji a vzdálenosti od Prahy. I v tomto případě je většina údajů převzata z Hájkova nebo Balbínova vzoru.⁴⁶ Délka topografického oddílu prvního dílu *Poselkyně* není ve všech výtiscích stejná. Při druhém tisku roku 1719 byl tento oddíl doplněn o třináct stran, což svědčí o Beckovského aktualizacím úsilí, které ho vymaňuje ze zaběhlé nálepky *pouhého opisovače*.⁴⁷

---

⁴² KAŠPAROVÁ, A. (2005): *Historie Německého (Havlíčкова) Brodu*, s. 79–80.

⁴³ Tamtéž, s. 81.

⁴⁴ Tamtéž, s. 80–81.

⁴⁵ Tamtéž, s. 80.

⁴⁶ Tamtéž, s. 81.

⁴⁷ TRUHLÁŘ, A. (1884): *Jana Františka Beckovského Poselkyně starých příběhův českých díl I. (r. 1700). Sborník historický*, II, 1884, s. 212.

V kronice lze dále nalézt částečný rejstřík vlastních jmen, který již nevyhovuje dnešním zvyklostem. Na samém závěru knihy je pro lepší orientaci čtenáře uveden rejstřík kapitol.⁴⁸

3. 2 *Poselkyně starých příběhův českých II*

Druhý díl Beckovského *Poselkyně* dlouho čekal na vydání v knihovně křižovnického kláštera v Praze. S přispěním nakladatelství Dědictví sv. Prokopa se tohoto úkolu zhostil v letech 1879–1880 Antonín Rezek.⁴⁹ Ten rozdělil druhý díl kroniky do tří svazků, které dohromady čítají 1482 stran.⁵⁰ První svazek zachycuje léta 1526–1607, druhý 1607–1624 a třetí 1625–1715.⁵¹ Je nutno poznamenat, že v pořadí druhý díl se neřídí žádnou pevně danou osnovou jiného díla. I v tomto případě čerpal sice autor z prací různých historiografů, od kterých převzal velké úseky textu, dílo ale i přesto nezískalo uniformní podobu. Beckovský navíc popisuje také události, kterých byl svědkem.⁵²

---

⁴⁸ Informace o struktuře a povaze díla převzaty podle: KAŠPAROVÁ, A. (2005): *Historie Německého (Havlíčková) Brodu*, s. 79–81.

⁴⁹ TRUHLÁŘ, A. (1884): *Jana Františka Beckovského Poselkyně starých příběhův českých díl I. (r. 1700). Sborník historický*, II, 1884, s. 211.

⁵⁰ KAŠPAROVÁ, A. (2007): *Židé v díle Jana Františka Beckovského. Havlíčkovobrodsko*, 21, 2007, s. 92.

⁵¹ Bližší informace o povaze a problematice rukopisu *Poselkyně II* v: REZEK, A. (ed.) (1879–1880): *Život Jana Františka Beckovského*, s. XXV–XXXII.

⁵² KAŠPAROVÁ, A. (2005): *Historie Německého (Havlíčková) Brodu*, s. 78; životem a dílem Beckovského se v různé míře dále zabývali: FERSTL, R. (2001): *Husy, housaři a klášterobořec. Obraz husitů a husitství u historiků pobalbínovské generace. Marginalia historica*, V, s. 357–409; FERSTL, R. (2002): *Kronikář Beckovský. Marginalia historica*, VI, s. 39–50; CHARYPAR, M. (2008): *Historická tematika v prózách Karla Sabiny. Česká literatura*, 56, s. 346–367; MAŤA, P. (2002): *Římský exorcismus a vyšehradská pověst. Souvislosti*, 13, s. 70–76; ŠRONĚK, M. (2007): *Jan Beckovský, protireformační ikonoklasmus a husitské obrazy. AUC–HUCP*, 47, s. 193–196; podkladem pro teoretickou část byla má seminární práce s názvem *Jan František Beckovský*, která byla vznikla pod vedením PhDr. Rostislava Smíška, PhD., a byla odevzdána na HÚ JČU roku 2010.

4 JAZYKOVĚSTYLISTICKÁ ANALÝZA TEXTU

K jazykové analýze jsme zvolili poslední tři kapitoly prvního dílu *Poselkyně starých příběhův českých* (dále jen *Poselkyně I*), neboť podle odborníků je poslední čtvrtina kroniky autorsky nejpůvodnější. Beckovský v ní nejméně přejímá doslovné pasáže od jiných letopisců.⁵³

Jmenovitě se jedná o kapitolu LXI „*Velké krve vylití v Čechách a jiné truchlivý příběhy/ kteří se za téhož krále v posledních časích staly*“, jež se věnuje závěrečným letům vlády krále Jiřího z Poděbrad. Následují kapitoly LXII „*Vladislav toho jména IV. král český v posloupnosti XV.*“ a LXIII „*Ludvík v posloupnosti král český XVI.*“, které popisují události za působení zmíněných Jagellonců na českém trůně. Všechny tři tedy zachycují dění přibližně z let 1466–1526. Celý oddíl končí nešťastnou smrtí Ladislava Jagellonského v bitvě u Moháče a vsuvkou autora týkající se rozdělení kroniky do dvou dílů.

Text je zakončen přejímkou veršované části z Hájkovy *Kroniky české*, v níž autor nabádá, aby se případní kritici snažili napravit jeho dílo nebo raději mlčeli.⁵⁴ Od strany 1020 následují seznamy a rejstříky.

4. 1 Poznámka k excerpci

Část kroniky vybraná k analýze se rozprostírá na stranách 892–1019. Beckovský se snažil, aby informace, které podával, byly co nejdůvěryhodnější. Proto je text často doplněn o opisy nejrůznějších listin a dopisů. Tyto přílohy jsou od ostatního textu graficky odlišeny jiným typem písma, a to i v případě několika řádků. Jelikož se jedná o doslovné přejímky starších dokumentů, nebyly do analýzy zahrnuty, aby nedošlo ke zkreslení dobových rysů autorova jazyka vlivem jevů starších.

Zvolený oddíl obsahuje i převzaté pasáže, které graficky odděleny nejsou. Jedná se o odkazy na texty jiných kronikářských děl, např.:

*Jak Dubravius píše: ...*⁵⁵

⁵³ Např. TRUHLÁŘ, A. (1884): Jana Františka Beckovského *Poselkyně*, s. 211–219 a 289–302.

⁵⁴ BECKOVSKÝ, J. F. (1700): *Poselkyně starých příběhův českých etc. I*. Praha: Nakl. Jana Karla Jeřábka, s. 1019.

*Jak svědčí Brutus ve své kronice*⁵⁶

Následující většinou krátký text po obdobném uvedení zdroje jsme rovněž do analýzy nezahrnuli, neboť se jedná o zřejmou přejímku z práce jiného kronikáře. Beckovský neopomíná uvést, že z některých dokumentů vypisuje nejdůležitější skutečnosti, které parafrázuje, neboť je graficky nijak neodděluje, např.:

*Král skrze psaní svornost i pokoj císaři vypověděl / a válku oznámil/ což se z následujícího vejtahu téhož psaní/ které Jiří král k císaři poslal/ poznává.*⁵⁷

V tomto případě jsme následující text podrobili analýze.

V kronice lze nalézt dále i krátké přímé řeči, které většinou nejsou nijak označeny graficky, v některých případech následují po dvojtečce. Ty dokreslují příběhy, např. stručná řeč císaře nebo sultána⁵⁸ ke svým blízkým nebo vnitřní monolog jiného vladaře.⁵⁹ Jedná se o situace natolik osobní, že pochybujeme o jejich písemném zaznamenání. Spíše je považujeme za stylistické a aktivizační prostředky autora nebo parafráze podle nějakých pověstí, tudíž jsme i je podrobili excerpci.

Excerpci jsme dále provedli i u drobných shrnutí odstavců, které jsou umístěny na okrajích stran textu a výrazně usnadňují orientaci v kronice. Po odečtení graficky označených opisů listin, korespondence a zřejmých přejímek z děl jiných autorů čítá „čistý“ text podrobený analýze bezmála sto stran.

Jednotlivé strany jsme pro lepší orientaci pomyslně rozdělili na třetiny. Za každým dokladem určitého jevu je tudíž v závorce uvedeno číslo strany a u něho písmeno *a*, *b* nebo *c*. V případě heslovitých poznámek po stranách je za číslicí uvedeno označení „*ps*“. V těchto poznámkách často chybí sloveso, tudíž není možné v některých případech určit pád.

Text jsme excerpovali podle *Zásad transkripce českých textů z barokní doby*, které sestavil Josef Vintr.⁶⁰ Jeho úplný text lze nalézt také na stránkách elektronické aplikace Vokabuláře webového pod edičními zásadami.⁶¹ Pouze v případě dnešních

---

⁵⁵ BECKOVSKÝ, J. F. (1700): *Poselkyně starých příběhův českých etc. I*, s. 1001.

⁵⁶ Tamtéž, s. 1014.

⁵⁷ Tamtéž, s. 894.

⁵⁸ Tamtéž, s. 948–949.

⁵⁹ Tamtéž, s. 958.

⁶⁰ Vintr, J. (1998): *Zásady transkripce českých textů z barokní doby. Listy filologické*, 121, s. 341–346.

⁶¹ *Vokabulář webový* [on-line]. Verze 0.4.2. [citováno ze dne 13. 3. 2012]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <http://vokabular.ujc.cas.cz>.

vyjmenovaných slov jsme přizpůsobili psaní „i“ dnešnímu „y“. Také psaní velkých a malých písmen uvádíme podle dnešní pravopisné normy.

4. 2 Obsahová stránka kroniky

Přestože v kronice převažují údaje ze správní a vojenské oblasti, je zvolený oddíl po obsahové stránce velmi rozmanitý. Nalezneme v něm informace, jež se týkají nejvyšších představitelů států – císařů, králů, knížat, kurfiřtů a dalších urozených osob, společně s nimi jsou často zmiňováni také církevní hodnostáři jako papež, biskupové, kněží apod. Vynechání nejsou ani měšťané či venkované. Pozornost se ubírá nejen k mužům čestným, ale také k loupežníkům a vrahům, kterými často bývají Židé.⁶²

Též uvedená tematika událostí je pestrá. Beckovského kronika je pochopitelně řazena chronologicky, tudíž informace o politických záležitostech střídají většinou údaje na lokální nebo jiné úrovni. *Poselkyně I* se tedy nevěnuje jen událostem v širším geografickém měřítku na úrovni jednotlivých států. Často v ní naopak nalézáme drobné malichernosti běžného života, jako je např. spor pražských řemeslníků, který se vyhroutil v násilné přepadení.⁶³ Zcela vynechána nejsou ani menší česká města a městečka.

Opomenuta nemohla zůstat ani církevní problematika, neboť barokní člověk vynikal svou zbožností.⁶⁴ Je tudíž zřejmé, že kronikář nemohl nezmínit církevní rozpory po husitských válkách. Jako katolík vnímal jakékoli evangelické tendence s nelibostí, což lze zpozorovat v označení Husa jako *ohavného padoucha* a jeho učení jako *bludu*.⁶⁵

Poměrně velký prostor je věnován přírodním katastrofám, protože ty v autorově době měly za následek hladomory, epidemie nebo zvýšení kriminality v důsledku nedostatku určitého zboží. Často se tudíž hovoří o hromobití, zemětřesení, ale i o kruté zimě nebo přílišném větru. Autor neopomíná uvádět, jaký měly živly vliv na zvýšení cen určitých produktů. Značné pozornosti se rovněž dostalo požárům, a to zejména těm, jejichž vinou shořely významné památky nebo zahynulo mnoho osob.

---

⁶² KAŠPAROVÁ, A. (2007): Židé v díle Jana Františka Beckovského, s. 78–107.

⁶³ BECKOVSKÝ, J. F. (1700): *Poselkyně starých příběhův českých etc. I.* s. 961

⁶⁴ Více ČORNEJ, P. et al. (eds.) (2002): *Dějiny země Koruny české I. Od příchodu Slovanů do roku 1740.* 8. vydání. Praha, Litomyšl: Paseka, s. 285–303.

⁶⁵ BECKOVSKÝ, J. F. (1700): *Poselkyně starých příběhův českých etc. I.* s. 1000.

Poselkyně I je stejně jako většina barokních textů prodchnuta zázraky, i když jich zde není mnoho. Většinou se týkají svatých obrazů⁶⁶ nebo napravených hříšníků.⁶⁷ Zcela nepravděpodobná je i informace, že se Ludvík Jagellonský narodil bez kůže.⁶⁸

Pro dnešního čtenáře mohou být též zajímavé popisy způsobů dobových vražd, poprav a jiných trestů.

---

⁶⁶ BECKOVSKÝ, J. F. (1700): *Poselkyně starých příběhů českých etc. I*, s. 977.

⁶⁷ Tamtéž, s. 992.

⁶⁸ Tamtéž, s. 980.

5 HLÁSKOSLOVNÁ ROVINA

V tomto oddílu jsme se zaměřili na hláskoslovné změny, které se začaly objevovat od 14. do 16. století. Konkrétně se jedná o výskyt protetických hlásek *v-* a *h-*, diftongizaci *ú > ou* a *ý > ej*, v neposlední řadě také úžení *é > í*. Pozornost bude rovněž věnována kolísání kvantity samohlásek. Aby byla analýza přehlednější, nepodáváme jen prostý výčet příkladů, ale řadíme je do obecnějších kategorií, pomocí nichž je lépe patrné, v kterých případech ke změnám dochází.

Příklady hláskoslovných změn jsme se snažili uvádět zejména v nominativu a akuzativu. Nečiníme tak v případech, kdy dochází k hláskoslovné změně v zakončení slov, neboť uvedení výrazů v patřičných pádech je nezbytné pro určení tvarů, v nichž se změna projevila. Pokud můžeme v některých pododdílech doložit větší množství příkladů, řadíme je za sebou podle čísla, pádu a následně rodu. Skupiny početnějších příkladů mohou být od sebe odděleny malou mezerou, která napomůže snadnější orientaci v textu.

Další čísla (uvedená za příslovcem dále) poukazují na strany, na nichž se vyskytuje totéž slovo se stejnou hláskoslovnou změnou, případně i v jiném pádě, pokud jeho uvedení není směrodatné. Strany, na nichž je možné dohledat další příklady uvedeného výrazu, nebyly voleny po řadě, ale tak, aby bylo zřejmé, zda se uváděná tematika prolíná celým textem nebo je omezena na určitý oddíl kroniky. Maximální počet příkladů, na něž odkazujeme v závorce, je pět.

5.1 Protetické *v-* a *h-*

Samohláska *o-* na začátku slov měla ve staré češtině značný sklon k přijímání protetických hlásek. K tomuto jevu docházelo od 14. století. Častěji se vyskytuje protetické *v-*, které je doloženo na téměř celém území českého jazyka s výjimkou okrajů jihozápadních Čech a západní Moravy. Do spisovného jazyka sice nikdy plně neproniklo, ale přesto je i v současné době v rámci obecné češtiny stále hojně užíváno.

Naproti tomu protetické **h-** se patrně objevovalo pouze v některých okrajových částech Čech, tudíž i jeho výskyt v literárních textech byl omezený.⁶⁹

Také v Beckovského kronice se proteze výrazně neprojevila. Díky nižšímu počtu výrazů jsme nevydělávali samostatně slovní druhy.

Protetické **v-** se objevuje u několika běžných slov zejména v souvislosti s hospodářstvím:

ten nejsprostější nádeník/ voráč/ a jiný těm podobný sprosták (935 a);
toho času vorba a dělání dědin více stála nežli zač obilí prodáno býti mohlo (984 c);
všecku zem českou na votavách a stromích i jiných dřívích a ovotcích pohubily (943 b);
rolí někdy voraných...dosavád nacházejí (936 a);
sedláci vorati i síti počínali (943 a).

Dále se proteze objevovala také u vlastních jmen:⁷⁰

korunu Království českého...na hradu Vorlíku...choval (927 b);
mezi dvěma skalnatými břehy teče řeka Vorlice (930 c – 931 a).

Ani výskyt protetického **h-** není v *Poselkyni I* nikterak hojný. Nalézt jej lze ve slovech: *Holomouc, Holomoučtí, holomoucký*:⁷¹

poslové...měsíce unora do Holomouce sejdouce se (950 a, dále 949 c, 951 b, 964 c, 974 c);
holomoucký biskup krále českého korunovati má (938 b, dále 954 b, 987 b, 997 a, 1009 a);
v kraji holomouckém...loupežníky zkaziti pomáhali (953 a);
Holomoučtí dostavše od Matyáše uherského krále pomoc (929 a).

---

⁶⁹ PORÁK, J. (1983): *Humanistická čeština. Hlásokloví a pravopis*. Praha: UK, s. 120–121; LAMPRECHT, A. – ŠLOSAR, D. – BAUER, J. (1986): *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, s. 98–99.

⁷⁰ PORÁK, J. (1983): *Humanistická čeština*, s. 121.

⁷¹ Stejně příklady jsou uvedeny tamtéž, s. 120.

Přestože varianta s protezí v textu silně převažuje, nalézáme též slova také bez **h-**:

do Olomouce převezen byl (1010 a);

olomoucký pak biskup/ též také...vyznávali (951 a, dále 953 a).

Jiný je případ, kdy **h-** obsahuje základ slova, jako v příslovci *vhliďně*, které je odvozeno od adjektiva *vhliďný/vliďný* a souvisí se slovesem *vhlédati/vhliďati*. Obě varianty *vhliďně* i *vliďně* uvádí Rosův slovník (Rosa II L 62 b)⁷²:

jsa od Slezakův vhlídně zván (990 c).

5. 2 Změna *ú > ou*

Tato změna, k níž docházelo od konce 14. st. a která se projevila v psaní uvnitř i na konci slova, začala v tištěných textech převažovat přibližně od 20. let 16. století. Diftongizace na začátku slova se objevila o něco později a do písemností začala pronikat pomaleji. Diftong se graficky zaznamenává zpravidla jako *au-*, výskyt psaní *ou-* je ojedinělý.⁷³

5. 2. 1 Substantiva

Změna **ú-** > **ou-** se u substantiv projevila poměrně výrazně, o čemž svědčí množství příkladů:

Král český jest nejpřednější oud říše ve stavu světském (893 c, dále 905 a);

velká ouroda v Čechách byla (984 c, dále 952 b, 972 b, 973 a);

žádný od toho ourazu neumřel (988 a);

od Třebiče vzdáleného oudolí přijel (922 a, dále 922 c);

---

⁷² NEJEDLÝ, Petr, et al. *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2010 [citován stav z 23. 3. 2012]. Dostupné z WWW: <<https://madla.ujc.cas.cz>>.

⁷³ PORÁK, J. (1983): *Humanistická čeština*, s. 107; LAMPRECHT, A. – ŠLOSAR, D. – BAUER, J. (1986): *Historická mluvnice češtiny*, s. 110–111.

*na zdi klášterské **outok** učinili* (929 a, dále 928 a, 949 b);
*nazejtří zase vypálil **ouval*** (986 b, dále na též straně);
*na svůj předešlý **ouřad** dosazen byl* (964 a, dále: 938 b, 945 c, 968 a, 991 a, 1004 a);
*pro ten **oučinek**...do kladby dani byli* (938 b, dále 972 a, 996 b, 1003 a, 1007 b);
*v tajnosti mu ten svůj **oumysl** skrze psaní oznámil* (921 b, dále 932 a, 942 a, 957 b, 1014 a);
*Království uherské velikou **ouhonu** trpěti bude* (963 b, dále 1006 a);
*Pražané v **outery**...sněm zarazili* (1002 b, dále 945 b, 959 a, 962 a, 974 b, 991 c);
***ouzkosti** jsa ze všech stran obtížen* (931 b, dále 1002 a);
***ouřadové** pánův zemských skrze listy královské změněni byli* (1011 c);
*vojanské **ouředlníky** k sobě povolal* (923a, dále 947 b, 967 a, 978 b, 991 b, 1011 c);
*divné na sebe **ouroky** činili* (973 b, dále 988 b, 997 b, 1005 b);
*veliké **outraty** vedli* (958 a, dále 921 a, 945 a, 958 b, 963 b);
*on se svými **ouskoky**...škodu činí* (1001 c).

Hláskoslovnou změnu **ú** > **ou** lze rovněž pozorovat v odvozenině *odúmrt'* v pozici po předponě:

*Pražanům na **odoumrti** majestát dal* (965 a, dále táž strana ps).

5. 2. 2 Adjektiva

U adjektiv se diftongizace **ú-** > **ou-** objevuje nejčastěji v ustáleném spojení *úhlavní nepřítel*, a to i v jeho superlativu, např.:

***ouhlavnímu** nepříteli...církení poklad dáti připověděl* (1003 b, dále 969 a, 910 c, 1012 b);
*byl **nejouhlavnější** nepřítel měšťanův* (1005 c, dále 1017 b).

Další příklady změny u adjektiv jsou:

*truhla velmi dlouhá a **ouzká** plná listův nalezená byla* (932 b);
*a bez kůže **outličké** tělo mazati se nedalo* (980 c);
*žádná země nad zem českou **ourodnější** nebyla* (936 a);

dne **outerniho** ...do lesa Kravska nazvaného se položili (926 a);
shořelo všechno od brány **oujezdské** až po rathaus (976 c).

5. 2. 3 Verba

V případě sloves lze nalézt na výše uvedených stranách pouze jeden příklad hláskoslovné změny, a to:

*raději dosti velkou summu peněz císaři dali/ kterýchž by i on **oučasten býti** mohl* (990 b).

5. 2. 4 Adverbia

Ani u příslovcí neproběhla změna nijak výrazně, našli jsme pouze dva doklady, jeden v pozici po předponě, jeden s náslovným *ou-*:

*mohl čtyřecet tisíc lidu jízdného chovati... jim **zouplna** službu platiti* (948 b);

*Před svou smrti jak **oustně** tak písebně...za nespravedlivé vyhlásil* (1000 b).

5. 3 Diftongizace *y* > *ej*

Tento hláskoslovný jev je poprvé doložen na konci 14. století. Plně do tiskařské praxe pronikl od 30. let století šestnáctého, do té doby se projevoval převážně v rukopisech. Výrazněji ho lze pozorovat v oblasti Čech, na Moravě je jeho výskyt méně častý. Nejprve se změna začala projevovat ve kmeni slov a v předponě *vy-*. Teprve později ji lze zaznamenat v zakončení adjektiv, kde se objevuje sporadicky.⁷⁴

---

⁷⁴ PORÁK, J. (1983): *Humanistická čeština*, s. 134–138; LAMPRECHT, A. – ŠLOSAR, D. – BAUER, J. (1986): *Historická mluvnice češtiny*, s. 107–110.

Rozbor našeho textu tuto skutečnost potvrzuje, nenalezli jsme jediný příklad tohoto jevu (s výjimkou substantivizovaného adjektiva *porybnej*) v zakončení adjektiv.

5. 3. 1 Substantiva

Výše zmíněná hláskoslovná změna proběhla u substantiv v poměrně hojné míře. V textu ji lze zpozorovat v předponě *vy-*, v základech slov a výjimečně v zakončení.

5. 3. 1. 1 Diftongizace *ý > ej* v předponě *vy-*

*jehož kratičkový **vejtah** dole v létu 1477 se nacházi* (939 a. dále 894 a, 957 b);
*Jan Rokycan/ muž velké **vejmluvnosti*** (934 a);
*pro své **vejstupky** s'at byl* (971 c, dále 992 a).

5. 3. 1. 2 Diftongizace *ý > ej* v základu slova

*Petr **strejc** vyslyšav je* (1007 a, dále 923 a, 980 c, 994 a, 1004 a, 1006 c, 1017 a);
*rozličná **pejcha** začala* (972 b, dále 942 c, 972 ps);
*vodu...z **mlejnův** hnali* (976 b, dále 942 a, 961 b, 968 a, 969 b).

Ke změně došlo rovněž po sykavkách:

*obávaje se, aby naň **cejn** nekapal* (991 c, dále na téže straně ještě několikrát);
***cejchy** zlatem draze vyšíváné byli* (960 a).

5. 3. 1. 3 Diftongizace *ý > ej* v základu slova u vlastních jmen

*hnul se **do Vysokého Mejta*** (971 b, dále 1002 b);
***do Horšovýho Tejna**...běželi* (917 a);
*v Kolině **při Rejnu**...poručil* (990 b, dále 977 b, 1006 b);
*v kostele Panny Marie **před Tejnem** slavně pochován byl* (968 c).

5. 3. 1. 4 Diftongizace ý > ej v zakončení

Byli jsou vyslaní tito: ...**porybnej** (980 a).

5. 3. 2 Adjektiva

Neméně zasáhla diftongizace i tento slovní druh. Stejně jako u substantiv ji lze i v tomto případě dohledat v předponě vy- a v základech slov.

5. 3. 2. 1 Diftongizace ý > ej v předponě vy-

*Albrecht Kostka jsa muž velmi **vejmluvný** (925 a);
na den **vejšroční** slavnosti... (944 b, 935 a, 929 b,);
než kde jsou krčmy **vejsadné** tu aby pivo šenkováno bylo (968 c);
co jsou takové **vejtržné** bouřky dobrého spůsobili (958 b).*

5. 3. 2. 2 Diftongizace ý > ej v základu slova

*jest **na tejském** kostele (994 b, dále 938 b, 1000 b, 1012 a);
plynuli také **mlejnská** kola (973 c);
vic než **zlatý rejnský** plati (973 a).*

5. 3. 3 Verba

O poznání méně je v textu sloves, u nichž by změna ý > ej proběhla. Nečastěji ji lze dohledat u sekundárních imperfektiv k předponovým odvozeninám slovesa *mysliti*:

*což když učiniti **přemejšlel** nenadále poselství dostal (910 a, dále 961 a);
jakoby nětco scestného proti královské milosti **obmejšlel** (964 a);
ač mnozí tak **smejšleli** (1010 c, dále 935 c).*

Příklady dalších sloves, u nichž došlo k hláskoslovné změně *y* > *ej*

od východu slunce až do poledně se nehejbal (1015 b);

i tam jemu se stejskalo (979 c);

velmi se zablejsklo i zahřmělo (991 c);

a tudy moru přibejvalo (941 c);

bez všeho studu vycházeli skákali a vejskali (1010 a).

Diftongizace *y* > *ej* se rovněž projevila u deverbálního procesuálního adjektiva:

obecného dobrého se tejkající (974 a, dále 943 c, 996 b, 1019 a).

5. 3. 4 Adverbia

Hláskoslovná změna se v případě adverbii objevuje pouze ve dvou slovech, v jednom případě se jedná o hojně užívaný časový údaj, v druhém pak o odkaz na informaci výše uvedenou:

nazejtří zase vypálil ouval (986 b, dále 977 b, 980 a, 988 a, 990 a, 992 c);

to již vejš na rozdílných místech v této knize jest dotknuto (968 a, dále 953 b, 961 c, 988 b).

5. 4 Úžení *é* > *í*

Stejně jako předešlé jevy i úžení se projevuje již v textech ze 14. století a jeho hojnější výskyt spadá do 16. století. Poměrně značně se rozšířilo, promítlo se do nářečí českých, středomoravských, zčásti východomoravských a slezských. Ve srovnání s diftongizovaným *ej* se však prosazovalo pomaleji.⁷⁵ V mnoha případech výsledné *í* ztratilo svou kvantitu.

---

⁷⁵ PORÁK, J. (1983): *Humanistická čeština*, s. 145–150; LAMPRECHT, A. – ŠLOSAR, D. – BAUER, J. (1986): *Historická mluvnice češtiny*, s. 114–116.

Ve zvoleném oddílu *Poselkyně I* se promítlo nejvýrazněji, můžeme ho doložit v základech, příponách i v zakončení slov.

5. 4. 1 Substantiva

5. 4. 1. 1 Substantiva s úžením v základu slova

Tyto případy jsou nejméně časté, což dokazuje jediný příklad, navíc se ztrátou kvantity:

*jest pak jeho **dylka** 1770. střevicův* (976 b).

5. 4. 1. 2 Názvy s úžením v příponě

J. Porák hovoří o tom, že se úžení začalo koncem 1. poloviny 16. století hojně vyskytovat v přejatých slovech s příponou **-ěř**, což potvrzuje slovo: *kanclíř*, které se v prvním díle *Poselkyně* často opakuje.⁷⁶ Poměrně často lze nalézt i jeho zkrácenou podobu *kanclíř*. V jednom případě se vyskytuje s původním, i když zkráceným *e*.

***kanclíř** Království českého* (980 a, dále 950 a, 963 b, 967 a, 976 b, 993 b, 997 c);
*proti Ládislavovi **kanclerši**...pravil* (993 b).

Úžení přípony **-ěř**, dokazuje i odvozenina od *platněř* v dokladu:

*v **Platnýřské** ulici se zapalilo* (976 c).

5. 4. 1. 3 Substantivizovaná adjektiva s úžením v zakončení

K úžení v tomto případě dochází výhradně v tvarech akuzativu plurálu substantiv. V jednom případě došlo též ke ztrátě kvantity. Příklady:

---

⁷⁶ PORÁK, J. (1983): *Humanistická čeština*, s. 149.

*psí ucítivše...silně štěkati počali/ a strážný vzbudili (921 a, dále 922 c, 928 a);
zajatý propustili (942 c);
mdlý a raněný z něho vyvedl/ čerstvými muži obsadil (929 b);
vezmouce z Plzně...svou čeled' i mnohé poddaný (991 b);
jezdecky i pěší honiti kázali (986 a);
své dítě za tři zlatý tēm Židům prodala (978 a).*

5. 4. 2 Adjektiva

Ve tvarech adjektiv se úžení projevilo nejrazantněji, což dokládá níže uvedený přehled. Změna *é > í* je patrná pouze v příponách a v zakončení výrazů, navíc je vlivem mluveného jazyka často doprovázena ztrátou kvantity. Nejednou lze také na jednom listě vidět totéž slovo s úžením i bez něj.

5. 4. 2. 1 Tvary adjektiv v singuláru

5. 4. 2. 1. 1 Adjektiva jako součást názvů měst a jména obyvatelská

*do Horšovýho Tejna...utikali (917 a);
zanechaje v Uherském Brodě (930 a);
v Moravský Třebovy...počestně ctěn byl (971 b);
v Českým Brodě (992 a);
chtíce Uničovský dobrými slovy k tomu nachýliti (924 a).*

Zvláštní případ tvoří město *Kutná Hora*. V názvu tohoto města k úžení povětšinou dochází, našli jsme však i dva případy, u nichž k hláskoslovné změně nedošlo. Příklady obou:

*se sněm v Kutný Hoře dokonal (937 b, dále 961 ps, 971 b, 980 ps, 989 ps);
do Kutné Hory ten dobrý pán přijížděl (972 a);
14. tisíc hřiven čistého stříbra v Kutné Hoře se zmincovalo (973 a).*

5. 4. 2. 1. 2 Adjektiva vztahová místní

U těchto adjektiv se úženi projevilo nejvýrazněji. Hláskoslovná změna *é > í* je patrná v genitivu, dativu, akuzativu, nejvýrazněji však v tvarech lokálu. Příklady:

do rathauzu staro-městského (956 c);

pozdvížení obce pražský (943 a);

od Litický brány (982 b);

klášter svatého Ambrože v temž městě proti královému dvoru rozbořili (956 c);

až k Stříbrný bráně (984 c);

nejvyššího purkrabího pražského...pozdvíhl (991 b);

vydávaje se za arcí-biskupa pražského (934 c);

na hradě pražským (991c, dále 986 a, 1011 c);

o tom plzenským ohni (984 c);

při klášteře františkánským (982 b);

v tejnským kostele (1000 b);

v videnským kostele svatého Štěpána (997 c);

v radním domě staroměstským (955 a);

v kraji litoměřickým (971 c);

v špitále našem budějovským (1007 c);

Jaroslav pán na Zelený Hoře (943 c);

vítězství na Bíly hoře (969 a);

v knihárně vatikánský (1008 b);

na bosenským a charvátským pomezi (993 c);

v uherským městě Budině (1011 b);

v Břehu slezským městě (985 a);

v Království katilienským (977 a).

5. 4. 2. 1. 3 Vlastní jména, přízviska a rodová příslušnost

Též u těchto jmen bylo úženi uplatněno:

v přítomnosti Stanislava Břeského (930 b);

*v přítomnosti Jana **Dubravského** (989 c);*
*za panování téhož císaře a krále českého Václava **Lenivého** (968 b);*
*od **Viktorýnového** vojska nenadále obklíčen jsa (910 b, dále 921 b);*
***Jana Pileckého** a **Jana Matějovského** ...při živobyті zanechal (1017 a);*
*v **rožmberském** rodu (1006 c);*
*v rodu jich **rožmberském** (1007 a).*

Na téže straně lze nalézt stejné slovo, u něhož v jednom případě úžení proběhlo a ve druhém nikoliv:

*psal týž Jiří Janovi **Rožmberskýmu** (897 b);*
*Jiří král vyslal z Prahy k Janovi **Rožmberskému** psaní (897 c).*

5. 4. 2. 1. 4 Ostatní adjektiva v singulárných tvarech

K změně *é > í* došlo též u dalších výrazů, které jsme blíže nespecifikovali. Příklady jsme našli v nominativu, genitivu, dativu, akuzativu a opět nejvýrazněji v tvarech lokálu:

*bojiště/...nazývá se **křížový** (917 a);*
*i povstalo...**velký** nesrozuměni (1001 a);*
*v něm ani jediného domu **celýho** nenacházelo (982 b);*
*nemohouce tak **velký** síle odolati (897 c);*
*sobě nětco **počestnýho** čísti dal (963 a);*
*dajíce jim **náležitý** plnomocenství (1004 a);*
*oni **pozemský** zboží...koupili (1011 b);*
*na jeho **hrobovým** mramoru (935 a);*
*po **nedlouhým** čase nabyv předešlou smělost (1010 a);*
*což jestli se nestane v **krátkým** čase (963 b, dále 940 c, 966 c);*
*v **celým** světě podobné se spatřují (962 b);*
*v svém **historickým** kalendáři (984 c);*

v tom škodlivým oučinku (972 a);
na posteli smrtebný již odpočívaje (1007 b);
na vysoký skále stojící městečko i hrad (1013 a);
po pravý straně šel (921 c);
vyslyšav posly jim v plný radě (905 b);
na jiným klenuti stojí (974 b);
toliko jedna rada byla/ totiž na starým městě (1009 c);
v šířím poli (942 b).

Z příkladů, uvedených v rámci všech čtyř pododdílů, je zřejmé, že úžení se nejčastěji vyskytuje v genitivu a zvláště pak v lokálu singuláru. Nejvíce jsou zasaženy tvary maskulin a neuter.

5. 4. 2. 2 Tvary adjektiv v plurálu

Diferenciace plurálu adjektiv je značně méně rozsáhlá než v případě singuláru téhož slovního druhu. Z uvedených dokladů je zřejmé, že převažujícím tvarem, u něhož k úžení dochází, je akuzativ. V jenom případě nelze přesně určit pád, neboť se jedná o poznámku po straně textu, u níž chybí sloveso:

skrže což mnohý zájmy...i mordy se páchaly (991 b);
skrže ty zlí rádce tak veliké množství křesťanův k záhubě přišlo (1017 b);
povolav také rozumný zlatníky (970 b);
dva vraný koně daroval (961 a);
14. rodův panských za nejstarší a za sobě rovný vyhlásil (953 a);
hřímání a nestáli časy v zimě (972 ps);
jistý peníze k kostelu svatého Víta patřící...sobě přivlastňovali (935 b);
plecháče/ bílý peníze a halěře biti nařídil (941 c, dále 958 b);
dvě zlatý lžíce...Vladislavovi poslal (960 b);
čtyry podhlavničky damaškový...poslala (960 a);
skrže těmto přivtělený země...milost udělil (996 a);
pro velký děla... do Tábora, i do Čáslavě poslal (933 b).

5. 4. 3 Pronomina

U zájmen, číslovek, sloves i adverbíí se úžení projevilo v mnohem menším rozsahu než u výše uvedených slovních druhů. V textu lze dohledat jen několik opakujících se příkladů, v singuláru jsou to:

*z **ty** rozepře/ která...povstala* (976 b, dále 963 b, 992 b, 1018 a);
*berni/ aby dávaná byla...z **každy** kopy grošův českých* (1002 b).

O něco více příkladů dohledáme v plurálu:

*zvěděvše skrze **svý** špehýře* (939 b, 929 c, 960 a);
*ouroky/ **který** město Žatec...* (988 b, dále 959 c, 987 c);
*lidé **takový** peníze se spečovali dáti* (940 b, dále 988 a);
*buřiči **některý** konšele zmordovali* (956 c).

5. 4. 4 Numeralia

Ještě méně než u zájmen se rozebíraná hláskoslovná změna promítla do číslovek:

*na nichž **po jedny** straně spatřovalo se dítě* (1018);
*jest dvoji při něm klenutí/ jedno...a **druhý** kterým se týž palác kryje* (974 b);
*jeden po **druhým*** (1007 c).

5. 4. 5 Verba

Ani v případě sloves se neúží nijak výrazně. V příkladech je rovněž zřetelná ztráta kvantity, jež se týká obou dokladů.

*do Prahy přijeti **neprodlíval*** (986 b, dále 943 c);
*císař turecký kázal **zhlidnouti** všechny své poklady* (948 a).

5. 4. 6 Adverbia

Též mezi adverbii nebylo nalezeno mnoho dokladů. I zde je viditelná ztráta délky:

*pak to zeměřesení **dyle** než za čtvrt hodiny trvalo* (991 a);
*outok učinilo/ však **pokaždy** odehnáno bylo* (928 a, dále 963 a);
*a **podruhý** na den svatého Václava* (944 b, dále 944 a).

5. 4. 7 Doklady nestejnorodosti úžení $é > í$

Změna $é > í$ neprobíhala vždy pravidelně u všech atributů, které se vázaly k jednomu větnému členu. V nezúženém tvaru se zpravidla objevuje zájmeno, případně i číslovka:

*šli **k jedné své dobrý** kmotřičce* (997 b);
***zlýho** rádce **svého**/ od sebe odehnal* (935 c).

K nestejnorodému úžení dochází rovněž v případě, kdy jsou oba atributy adjektivy.

***celý** oblohy **nebeské** běh při těch hodinách se vyobrazuje* (962 c);
*nemaje...**novy zplozené** syny* (1006 c).

Hláskoslovná odchylka v témže názvu, k níž došlo pouze v jednom případě, je k vidění i v rámci téhož odstavce:

*v předměstí...jenž **Škvrněnský** sluje* (982 b);
*velký díl **Škvrněnského** předměstí v tu stranu k vodě v zříceniny obrátil* (982 b).

Nejvýrazněji lze nedůslednost úžení pozorovat v rámci jedné věty u zcela stejného tvaru názvu dobové mince:

Berně na to svolená z strychu aneb z korce obilí po jednom groši českým/ z města z každého věrtele píva též po jednom groši českém (997 b).

Zvláštní případ tvoří vlastní jméno *Vilém*. V textu je (až na jednu výjimku) pouze tvar zúžený, který je patrný i v různých pádech. Ke změně nedošlo pouze u jednoho deminutiva, přičemž o pár řádků výše lze pozorovat rovněž tvar zúžený. Příklady uvedeného:

Vilím bavorský kníže (997 b);

Jana z Pernštejna Vilímového syna (990 a);

k Vilímovi z Pernštejna (994 a);

kázali jíti dva konšele Vilímka z Tryskovic (994 c);

kázali toho Vilemka trápit (994 c).

5. 5 Shnutí hláskoslovných změn

Při analýze hláskoslovné roviny jsme se blíže zaměřili na výskyt protetických hlásek *v-* a *h-*, diftongizaci *ú > ou* a *ý > ej*, a také úžení *é > í*.

Z protetických hlásek jsme v textu našli častěji protetické *v-*, které je k vidění v několika slovech, jež se pojí k hospodářské oblasti. Dále jsme ho zaznamenali ve dvou vlastních jménech. Protetické *h-* se sice naproti tomu omezuje pouze na název města *Olomouc* a jeho odvozeniny, ale v kronice můžeme tyto výrazy vzhledem k důležitosti uvedeného moravského města pozorovat poměrně často.

Diftongizace *ú > ou* zasáhla převážně substantiva a adjektiva z různých sfér života. Často se objevuje se ve spojení: *ouhlavní nepřítel*, a to i v jeho stupňovaném tvaru. V mnohem menší míře se tato hláskoslovná změna promítla do verb a adverbií, v jejichž případě můžeme dohledat pouze jeden nebo dva příklady.

Ještě výrazněji můžeme v textu doložit výskyt diftongizace *ý > ej*, a to v předponě *vý-*, základu slova a v jednom případě také v jeho zakončení. Nejvýrazněji se diftongizace promítla do substantiv a adjektiv, v jejichž rámci dochází ke změně v předponě *vý-* i v základech slov. V substantivu: *porybnej* můžeme pak pozorovat jediný případ změny *ý > ej* v zakončení slova. V omezené míře se poté diftongizace dotkla sloves, u nichž se mimo jiné objevuje v předponových odvozeninách slovesa

mysliti. Též u adverbíí lze uvést jen několik příkladů, které se ale v rámci textu několikrát opakují.

Ze všech výše uvedených změn se ve zvoleném oddílu kroniky nejmarkantněji projevilo úžení $é > í$, došlo k němu převážně v sufixech a zakončení slov. U substantiv ho můžeme v jednom případě doložit základu slova, dále v příponě *-ěř* a také v zakončení akuzativu plurálů substantivizovaných adjektiv. Právě adjektiva byla úžením zasažena nejvíce, a to zejména ve tvarech singuláru ve spojení s maskuliny a neutry, což může být také zapříčiněno shodnými tvary v zakončení obou rodů. V rámci adjektiv dochází k úžení v převážně v genitivu a ještě více pak lokálu singuláru, v menší míře pak v nominativu, dativu a akuzativu. V plurálových tvarech adjektiv se úží o poznání méně, děje se tak pouze v případě akuzativu. Ve značně menší míře lze změnu $é > í$ dohledat u pronomín, verb a adverbíí. V rámci těchto slovních druhů navíc často dochází ke ztrátě kvantity samohlásky. Ani k úžení ale v rámci textu nedochází zcela pravidelně, několikrát můžeme vidět též slovo v zúženém i nezúženém tvaru. Nestejně se úžení projevuje také v rámci větných členů, závisajících na jednom substantivu.

5.6 Kvantita

Podoba systému dlouhých samohlásek dnešní spisovné češtiny se utvářela v průběhu 15. století. V písemnictví tohoto i následujícího století se však změny projevovaly opožděně a s postupnou tendencí, neboť přístupy k označování kvantity nebyly zcela jednotné. Tudíž se stávalo, že v době, kdy byly fonologické změny v systému dlouhých vokálů již provedeny, docházelo k jejich rozličnému označování. Nezřídka se tak prolínaly původní i nové způsoby označování délky. K opravdu důslednému označování samohláskové kvantity přispěl teprve knihtisk.

Nejvíce problematické bylo grafické označování samohlásek *í, ý*, u něhož v nejvyšší míře dochází ke kolísání kvantity. Pro *í* existovala tato označení: *i, ij, j, ie, ije, ijé, ii*, ojediněle *ě*. Řešení stávající situace přinesla *náměštská mluvnice* Beneše Optáta (1533), která prosazovala pouze jedno *í* psané spřežkou *ij*. Tato kodifikace se poměrně rychle ujala a rozšířila. Spřežka *ij* se ale od 30. let 16. století začala stále více prolínat s literou *j*, která nakonec *ij* v 2. polovině 17. století nahradila. U Beckovského

Poselkyně, jejíž první vydání pochází z roku 1700, se již tedy pro označení *i* setkáváme pouze s literou *j*.

Zatímco u *i* se kvantita označovala, u *y* se délka dlouhou dobu neznčila. V nejstarších tiscích se setkáváme pouze s literou *y*. Postupně se objevuje spřežka *ye* a jen zcela výjimečně též *yy*. Spřežka *ye* ustoupila v průběhu 30. let 16. století do pozadí a nahradila ji litera *y*. Dlouhé *y* začal literou *y* označovat patrně Mikuláš Konáč po roce 1511. K pravidelnému užívání litery *y* pro krátké *y* a litery *y* pro dlouhé *y* došlo přibližně po roce 1550. K rychlému vžití došlo rovněž vlivem *náměšťské mluvnice*. Jen v ojedinělých případech neoznačují někteří autoři kvantitu *y* ještě v 18. století.

I když se od 30. let 16. věku začíná důsledněji označovat délka samohlásek, stále je možno v některých tiscích a rukopisech zpozorovat kolísání v kvantitě *i-i*, *y-y* a určité nářeční rozdíly.⁷⁷

V patnáctém století došlo i k dalším proměnám v systému dlouhých vokálů. V této době zaniklo starší *ó*, které se změnilo v *uo* a později v *ú (ů)*. Naproti tomu starší *ú* se diftongizovalo v *ou*. Obtíže nastaly v psaném jazyce, neboť *ú* i *ou* se často označovalo podobným způsobem. Správné označování začalo důsledněji pronikat od 20. let 16. století.⁷⁸

Po diftongizaci *ó* v *uo* bylo možno nalézt dlouhé *ó* pouze v citoslovcích. Nové dlouhé *ó* se češtiny vrátilo ve slovech cizího původu, jež měla intelektuální a knižní povahu. Jeho délka se v rukopisech a v tiscích ve většině případů neznčila, neboť jeho dlouhá výslovnost byla patrná zejména v řeči vzdělanců. Do běžného užívání tedy pronikala zvolna.⁷⁹

Délka samohlásek *é* a *á* se zprvu označovala jen ojediněle, a to pomocí spřežek *ee*, *aa*. Označování délky pomocí čárky v případě těchto samohlásek začalo plně převažovat od 30. let 16. století. Nejdříve a také nejdůsledněji se začala označovat kvantita v absolutních koncích slov, což jsou ve většině případů koncovky. V poslední řadě pronikla do kmenů slov. Označení délky vokálů nejprve v absolutním konci slova se projevilo v případě samohlásek *é, á, í*.⁸⁰

---

⁷⁷ PORÁK, J. (1983): *Humanistická čeština*, s. 48–59.

⁷⁸ Tamtéž, s. 59–74.

⁷⁹ Tamtéž, s. 79–80.

⁸⁰ Tamtéž, s. 74–79.

5. 6. 1 Komentář ke kvantitě

Uvádění délky samohlásek je v Beckovského díle značně rozkolísané, jak dokážeme níže. Z toho důvodu jsme se rozhodli provést analýzu kvantity pouze v rámci nejdelší kapitoly, a to LXII. *Vladislav toho jména IV. král český v posloupnosti XV.* Uvedený oddíl je v kronice na stranách 936–1000, po odečtení příloh čítá přibližně 50 stran čistého textu k excerpci.

Je nutné podotknout, že rozkolísanost kvantity se značnou měrou projevuje zejména v pomyslné první třetině kapitoly. O Beckovském je známo, že se snažil opírat uvedené informace o prameny, tudíž se domníváme, že se v případě popisu událostí z doby první poloviny vlády Vladislava Jagellonského mohl nechat ovlivnit kvantitou pramenů, s nimiž pracoval. Svůj podíl na kvantitě mohl mít i tiskař.

Pouze při studiu značných odlišností v délce proprií *Jiří* a *Jindřich* jsme provedli rozbor též v kapitole předcházející LXI. *Velké krve vylití v Čechách a jiné truchlivý příběhy/ kteří se za téhož krále v posledních časech staly*, kterou nalezneme na stranách 892–936. Učinili jsme tak proto, že uvedená kapitola hovoří o posledních letech Jiřího Poděbradského a jeho syna Jindřicha, obě jména se tudíž v textu často objevují.

V rámci všech tří kapitol jsme pak studovali odchylky v kvantitě číslovek a předložek *mimo* a *mezi*, jelikož u nich došlo k specifickému obratu v užívání kvantity.

Při analýze jednotlivých výrazů postupujeme podle jednotlivých částí jeho struktury. Příklady řadíme podle čísla, pádu a rodu, pokud není nutné učinit jinak, např. u sloves zohledňujeme řazení podle kmenotvorných přípon či abecední pořadí. V případech kolísání kvantity v zakončení slov je nutné blíže analyzovat pády, v nichž ke změnám dochází, pro lepší orientaci v textu uvádíme označení pádů pomocí zkratk: **N, G, D, A, V, L, I**. Tyto zkratky užíváme i v jiných případech, zejména pokud proměnu kvantity dokazujeme pomocí velkého počtu dokladů. Většinou uvádíme pády postupně. V několika případech, kdy se určitý jev objevuje nejvýrazněji v jednom pádě a v ostatních má jen několik málo zástupců, může být jako první uveden tento dominující pád.

5. 6. 2 Krácení

5. 6. 2. 1 Substantiva

Krácení se hojně míře projevilo zejména u substantiv.

Velmi výrazná je ztráta kvantity v **předponě při-**, která je častá i u dalších slovních druhů. Příklady v **sg**: *toho připisu některým z pánův dodati* (995 a); *přivětivost manželskou k němu měla* (985 a, dále 976 b); *přiměří králové učinili* (942 ps, dále 940 c, 941 b, 942 b); v *přítomnosti uherských i českých radd* (960 b, dále 949 a, 953 a, 959 a, 996 b); v *nepřítomnosti arcí-biskupa pražského* (987 b); *před příjezdem do Čech* (974 b); *helm s zlatým...přikrovem...drží* (946 a); *příčinou jiných větších roztržitosti všecka ta věc utichla* (990 b). Příklady v **pl.**: *což vidice přistojící* (963 c); *mnoho příběhův tehdejších jiných sepsal* (953 b); *rozličné nepřiležitosti z Židův pocházející svým majestátem...vypověděl* (980 b); v *kterých případnostech stav městský...říditi se má* (954 b). Jen zcela výjimečně ztratila délku slova s **předponou ná-**: *oni nechtěli svého nakladu litovati* (969 a) a *nastroje a potřeby dáti připovídali* (970 b).

Nezřídka se u substantiv krátí také v **základu slov**: *bouřku Božena ovdověla kralovna...zdvíhati počala* (967 b, dále 943 a); *na listu 805. zminka se stala* (961 c); *kus hlíny...od toho domečku urazila* (963 b); *od svatosti papežské... přistoupilo* (951 c); *pekaři pražští chtěli chleb...prodávati* (969 b); *lidé nad tím lítost majíce* (972 c, dále 988 b); *leno v Vidni přijal* (945 ps, dále 945 c, 946 a); *leto suché* (952 ps).

Nápadné je krácení v základu slov patřících ke střednímu rodu a vzoru *stavení*. K ztrátě délky dochází především v **N**, **G**, **D** a **A sg**, deverbativ, u nichž je zachována délka v koncovce, např. v **N sg.**: *nařízení dosavád se zachovává* (968 b); **G sg.**: *k slavnosti Navštívení Panny Marie* (950 a); **D sg.**: *k vybirání té berně ustanoven byl* (955 a); **A sg.**: *dajíce sobě přátelské políbení* (961 a); *maje v tom své obzvláštní zalíbení* (972 a); *skrže chvalitebné napominání Alžběty...opatřil* (975 a, dále 957 c, 958 a); *skrže pána toho pěkné...připovídání* (958 a). Dochází rovněž ke zkrácení kmenotvorné přípony: *potýkaní z oboji strany začalo* (977 c); *z rozkázáním krále Vladislava* (993 a).

Ztráta kvantity se projevila též v základech slov v **plurálu**, a to v **G pl.**: *několik malých koflíkův* (960 b, dále 987 a); *maje při sobě tisíc a tři sta jízdných* (959 b); *pán velmi vzáctný obojich prav doktor* (987 b); *jsou již těch valek... prázdní* (943 a). Stejně jako v posledním uvedeném příkladě jsou krácena i další slova, náležející do stejného

slovotvorného svazku: *s valečným lidem vpadna* (937 a); *mezi sebou valčili* (981 ps) *proti Vladislavovi bratru svému valečně tahl* (966 b). Dále jsme našli několik příkladů ztráty délky v **A pl.**: *žaky na kněžstvo světil* (956 a); *v zříceniny obrátil* (982 b); *všechny žily nožem mu přerežali* (978 a).

Ve stanoveném oddílu se hojně vyskytují substantiva, jejichž kvantita v základu je charakteristická svou rozkolísaností, jež se přenesla i na adjektiva. Jedná se o singulár slov: *kral* (*kralovský*), *cisař* (*cisařský*), *cirkev* (*cirkveni*) a plurálový tvar slova *pán*: *pani*. U většiny vypsanych slov se krátí v téměř 50% výskytu.

Stejně jako se ztráta kvantity objevuje v předponách a základech slov, nalzáme ji též v **příponách** a koncovkách. V příponách její výskyt tolik častý a zejména pravidelný není. S jistou pravidelností ji lze pozorovat pouze v případě deminutiv: *jedno želižko...sluje* (961 c); *do svého pokojička vnesti se dal* (963 a); *do krátkého slovička zavřel* (991 a); *Vilimka a Havlička ...kázali do vězení vsaditi* (994 c). Rozkolísanou tendenci lze sledovat u sufixů **-ař**, **-íc**, **-ín**, **-ík**, **-íř**, u nichž většinou nalezneme jen jednoho nebo dva zástupce krácení: *od Matouše Rejska z Prostějova bakaláře a správce školy* (943 a); *vikaře/kaplany a oltářníky rozehnali* (957 a); *dylka 1770 střevicův a šířka 35 střevicův* (976 b); *s dvořeniny svými* (960 b); *hrnčíři berounští...platili* (968 b); *mezi urozenými přednější loupežníci byli* (991 b); v jiných případech je u téhož substantiva délka zachována: *noví loupežníci do Moravy z Uher se pustili* (985 c); *mnoho loupežníkův se srotilo* (952 c); *cti loupežníkům velkou náchylnost prokazoval* (963 b); *na ty loupežníky...táhl* (953 a).

Na rozdíl od přípon je krácení v **koncovkách** substantiv mnohem častější. Ztráta délky je patrná zejména u feminin a neuter, která náležejí **ke vzorům kost a stavení**.

Začněme **vzorem stavení**, u něhož (s výjimkou vokativu) dochází ke krácení více či méně ve všech pádech. Mezi příklady jsou uvedena též kolektiva, v **N**: *obilí velmi drahé bylo* (969 b, dále 955 a); *toho času povstalo u Čechův příslovi* (971 c); *misty stromovi se pupenilo* (952 b); *žádného pilíře jeho klenuti nemá* (974 b); *nesrozumění o píva vaření* (954 ps); *vyhlášení žádného oučinku nemělo* (1000 b); v **G**: *dřivi...velmi mnoho se zastavilo* (973 b, dále 973 c); *od kteréhožto ohně lidu obojího pohlavi...zahynulo* (996 c); *z ponuknutí nějakého Dalibora, ...dobývali* (971 c); *obávaje se...velkého krve vyliti* (976 b); v **D**: *všechny tři stavy...k ponděli...obeslal* (996 b); *k obci neb k záduši města...koupili* (978 a); *znaje se již k řízení Království uherského...nepsůsoben býti* (997 c); *k pádu a k zahynuti...nepřišla* (957 b). Nejvýrazněji se projevuje v **A**: *říkaje: do lesa dřevo do lesa mezi jiné dřivi* (977 b); *do*

něho... své kopi vráželi (974 b); *obydli na Krivokládě vystavěl* (968 ps); *okolo kostela...procesi drželi* (996 a); *vypálil předměstí u Nymburka* (986 b); *máti jeho o zdraví a důstojnost...pečlivá byla* (964 b); *častěji to napomenutí dávala* (975 a); *sněm položití v Praze na víru obracení svatého Pavla* (993 b); *berně na vyplacení těch dluhů zbíraná byla* (955 a); *pro vyražení své tesknosti...téměř vždycky na nich hrál* (971 c); *v nemalé zlehčení...uvozoval* (990 b) a v **L**: *po tom dříví chodice* (973 c); *na pomezí saském kleštěmi trhán a spálen byl* (990 b, dále 993 b); *v pondělí...Frydrych III. v městě Linci umřel* (969 a, dále 973 b, 995 a, 1000 b); *v středu při Středoposti...umřel* (968 c); *palác...na jiným klenutí stojí* (974 b); *Židé... v svém mučení vyznali* (979 a); *sjezd v Kladsku o přetrhnutí loupežníkův* (991 ps); *bylo jednáno nejvíce o splacení dluhův* (997 a); *aby zadní v svém volení nebyli* (985 b). Naproti tomu v **I** lze najít pouze jeden příklad, který je navíc v plurálovém tvaru: *mezi těmi dvoumi královstvími* (990 c). Ani krácení u slov uvedeného vzoru však není zcela pravidelné, např. můžeme vedle sebe vidět slova, u nichž došlo ke zkrácení pouze jednoho z nich: *bez povolení a vědomí královského* (956 a); *žádného hlasu/ stání ani sedění budoucně neměli* (996).

U substantiv podle **vzoru kost** se krátí ve značném zastoupení délka v koncovce **I sg.**: *moci pekelníka v povětrí nesen byl* (964 b, dále 938 c, 967 b, 991 b, 997 b); *vidíce mnozí veselou myslí* (986 a); *netrpělivostí jsa přemožen* (949 b); *pomoci svatého ducha šťastně se to skoncovalo* (959 c); *náležitou živností...jej zaopatřil* (962 b); *před jeho milostí králem* (944 c); *před slavností svatých Filipa a Jakuba* (945 b, dále 943 b, 960 a); *před svou smrtí...odňal* (966 c, dále 963 b, 980 b, 1000 b); *s žádostivou radostí...přivedli* (949 a); *s nejsvětější svátostí oltářní procesi drželi* (996 a); *s velikou vroucností...vyslyšel* (938 b); *s největší zlostí do Vlach odjela* (967 b); *s zvěří a jinou myslivostí provozoval* (941 c). Dále se hojně ztratila kvantita substantiva v **G pl.**: *všech svobod a milostí té kapitole daných potvrzen* (944 b, dále 988 b); *jemu se ze svých nepravostí vyznávali* (972 c); *několik noci se ukazovala* (1000 b); *příčinou jiných větších roztržitostí ta všecka věc utichla* (990 b); *abyste...sedlákův a vsi nedrželi* (996 b); *k vystavení domův/ věži/ městských zdí...ouroky...dávalo* (988 b). Ani v těchto případech však nedochází ke krácení zcela pravidelně, např. slovo *slavnost* kolísá, tudíž můžeme v textu spatřit zkrácený tvar: *před slavností* (945 b) i kvantitativně správný: *před slavností narození svatého Jana Křtitele* (976 c).

Nápadně se v textu vyskytuje koncovka **-i** bez délky v **I sg.** feminin **vzoru duše** : *s kuři běžel na příkop* (958 a); *svým uměním to nevinátka kůži přetáhli* (980 c); *brána...stříbrnou mříží ozdobená* (946 a); *města vojáky svými a stráží dobrou opatřil*

(939 b, dále 940 b, 941 a); *že se to s dokonalým snešením a vůlí mnohých přednějších pánův nestalo* (985 b); *s zbrojí se ukazovali* (981 a); *ostatní hladem i žízni v žalářích umořili* (953 a).

V menší míře můžeme ztrátu délky upozorovat v původně konsonantické koncovce **N pl. maskulin životných**, např.: *někteří sousede přetrhli* (973 b); *mnozí letopisuv spisovatele svědčí* (962 b) nebo *konšele sami raddu obnovovali* (995 b). V posledním uvedeném příkladě dochází ke kolísání. To je patrné rovněž v **N** slova *purkrabí*, příklady se ztrátou kvantity: *Jan z Janovic nejvyšší purkrabí pražský* (960 a) nebo *Václav Hložek purkrabí králo-hradecký* (939 b), naopak délku vidíme např. v **A. sg.:** *nejvyššího purkrabího pražského...k Nymburku poslal* (941 a).

O kvantitu v zakončení přišla i některá v textu často **se opakující substantiva**; v nejvyšší míře je u nich ztráta kvantity patrná v **G pl.:** *několik dní pořád o pokoj rokovali* (950 a, dále 970 b, 977 b, 985 b 996 a); *protože těch lidí proti pánu jich dědičnému pozdvíhoval* (971 c, dále 972 c); *někteří nevázní z obcí vašich zloupivše nepoctivě rozehnali* (970 a); *tak budeme pomalu ujímati těch křesťanských zemi* (949 a, dále 938 c, 969 b, 986 c, 997 b); méně v **L pl.:** *po křesťanských zemi čisti rozkázal* (993 c) a v **I sg.:** *pravili před obci, že...*(945 a); *Horstein s zemi srovnali* (991 b, dále 949 a, 977 b). Krácením byly zasaženy koncovky též u některých méně frekventovaných slov, tentokrát však v omezené míře v **L pl.:** *po dvou grošich* (940 c); *v některých krajích i hromobití bylo* (972 b); *dva havíři ve svých perkitlich neb havířských kapich stojící* (961 c); *na svých hlavach kapaliny měly* (943 a).

Ztrátě kvantity podlehl i některá **vlastní jména**, což je patrné v **antroponymech:** *Jilek měštěnin plzenský* (979 b); *Lida hokyně z konského trhu* (972 b); *na den pak svatého Jeronyma* (957 b); *Viktorinův syn* (976 b); *od téhož Ludvika* (985 b). U posledního jména jde o výjimku, neboť v témže odstavci je jméno *Ludvík* napsáno několikrát s délkou. Nejvíce byl ztrátou kvantity postižen **G** jména *Máří Magdaléna:* *na den svaté Maří Magdaleny* (950 b, dále 971 b, 980 a). Krácení neunikla ani označení rodů: *Krajířové z Krajku* (953 a); *rod Korvinský/ to jest Krkavčí sloul* (963 a); jejich příslušníků: *Jana Korvina téhož v Pánu odpočívajícího krále syna* (964 b); *nějaký Bohuše Krejčí* (957 c, dále 977 b) či obecně šlechtických přídomků: *od Burgharda z Vítece* (974 b); *Jiřího z Kunštaty syn* (950 c); *Zdeňko Lev z Rožmitala* (969 c).

Ztráta kvantity je velkou měrou patrná a značně rozkolísaná v **základech a zakončeních názvů oblastí a měst**, např. *Knížectví svídnické* (950 c); *zmocniv se...Štýrsko* (966 c); *Písečtí provodili je až na Tabor* (956 a); *v Cachách* (959 a); v

Štýrsku ležícím (956 b); *obec Nového města pražského* (956 c); *do Třebiče a Jíhlavy* (970 b, dále 956); *v Kralovem Dvoře* (973 b); *před městem Holomouci* (950 b). Jako problematické se ukázaly názvy měst *Budín* a *Vídeň*, např. *k němu do Budína* (969 c); *v uherským městě Budínu* (936 c); *k Vidni se hnul* (963 c); *v městě Vidni* (946 b). Obě se v textu vyskytují poměrně hojně, ale délka jejich samohlásky je silně nejednotná. V případě města *Vídně* je kráceno i odvozené přídavné jméno: *v vídeňským kostele* (946 c). V případě zpodstatnělého adjektiva v **D pl.** je rovněž znatelné krácení: *aby se Vídeňským nic dodati nemohlo* (947 a); v **N pl.** téhož slova se však setkáváme s délkou: *Vídeňští děle pro hlad brániti se nemohli* (956 a). Naopak délku téměř pravidelně ztratilo adjektivum *mišenský*: *mišenské margkrabě* (936 c); *groš mišenský* (969 b, dále 955 a, 984 c); *kopa mišenská* (973 a).

V kategorii substantiv se krácení projevilo nejvíce. Značnou měrou je možné ho sledovat v prefixu *pří-* a omezeně také v předponě *ná-* obou čísel. Pozorovatelné je rovněž v základu slov, kde se nejvíce projevilo u singulárních tvarů neuter vzoru *stavení*. Ke krácení v základu došlo rovněž u několika výrazů v plurálu. Neuvedení kvantity je patrné také u deminutivních přípon a dalších sufixů, jako *-ař*, *-íc*, *-ín*, *-ík*, *-íř*. Nejvýrazněji se ale ztráta délky promítla do koncovek substantiv, zejména feminin a neuter, jež náležejí ke vzorům *kost*, *duše* a *stavení*. Variantu bez délky lze rovněž nalézt v původně konsonantické koncovce nominativu plurálu maskulin životných nebo v koncovce určitých pádů substantiv, jež se v textu poměrně hojně vyskytují. Nepravidelně se většinou krátí také v propriích, zejména v antroponech a toponyech.

5. 6. 2. 2 Adjektiva

Ztráta délky v menší míře postihla též adjektiva. Stejně jako v případě substantiv je patrná v prefixu *pří-*, a to většinou u adjektiv vyjadřujících vlastnosti: *nepříkladný křesťan* (979 b); *příhodlné léto následovalo* (959 a); *pro přílišnou prudkost větru* (976 a); *přívětivé psaní poslali* (961 a); *před očima všech přítomných stavův* (986 a, dále 987 a); *před svými radami a upřímnějšími pány hořce plakal* (985 a); stejně jako v součásti přísudku jmenného se sponou: *velmi příjemný byl* (957 c); *dosti přívětivý a pozorný byl*

(963 b); *cesta od Berouna...nepřístupná jest* (968 b); *korunování...přítomní byli* (987 a, dále 974 c). Svě zástupce má i mezi procesuálními adjektivy: *příslušející krmě* (968 b); *k Koruně příslušejících* (937 c); *zámky...k České koruně příležící* (997 a). V posledních dvou příkladech došlo rovněž ke ztrátě kvantity v původní koncovce přechodníku přítomného, tento jev se objevuje ještě v několika málo případech: *ona usedavě plačící odpověděla* (987 a); *znamení kajícího pokání* (963 a); *samé Čechy na něm mužně se bránící nechal* (977 c). Ztrátu délky v **předponě ná-** reprezentuje jediný příklad: *nasledujícího roku* (966 a). Též v **prefixu vý-** se vyskytuje pouze v jednom případě: *lidé povyšeni* (969 b).

Ztrátu kvantity lze nalézt i v **základech** adjektiv: *věc divná/ a prve v Čechách neslychaná* (972 b); *spívanou mši sobě sloužiti dal* (963 a); *pohnuti jsouce obšírnou a moudrou řeči* (964 c); *pohnut jsa tou nikdy nevidanou procesi* (971), *na rozdílných místech* (968 a). Nalézt ji je možné také v přísudku jmenném se sponou: *cejchy zlatem draze vyšíváné byly* (960 a).

Krácení se promítlo též do **zakoňčení** rozebíraného slovního druhu, a to v **N sg.**: *patnácti-lety mládenec* (937 a); *muž věkem sešly* (979 c); *Božena ovdověla kralovna* (967 b); **G sg.**: *toho celeho dne* (945 b); **L sg.**: *v jednom sprostém domečku* (963 b); *v domě petružilkovem* (976 c) i v **N pl.**: *jízdný lid, služebníci knížetci* (993 b); *mnozí lidé povyšeni neb bohatí* (969 b); *dva mocní páni* (966 b). Specifický je příklad: *Uhří o tom slyšice aby zadní v svém volení nebyli/ jej také za svého krále volili* (985 b).

Kráčí se i ve stupňovaných tvarech adjektiva *velký*: *tim větší podpal učinila* (997 a) a *v největších bolestech* (963 a).

Také adjektiva byla výrazně krácena v prefixu *pří-*, pouze jednou pak v předponě *ná-* a *vý-*. Neuvedení délky je v několika případech patrné také v základech adjektiv. O něco výrazněji došlo ke krácení v zakoňčení, a to zejména v nominativech obou čísel nebo v komparativu a superlativu adjektiva *velký*.

5. 6. 2. 3 Pronomina

Ztrátě kvantity neunikla ani některá zájmena. V případě **osobních zájmen** byl nejvýrazněji zasažen **I sg.** zájmena **on**: *nad nim W držejí* (961 c, dále 946 a); *kůň pod*

nim klesl (977 c); *sejda se s nim v městě Rábu* (943 c, dále 937 a, 947 a, 956 b, 992 a); *za nim...běželi* (957 b); **L. sg. feminim:** *sukně s palmou na ni vyšitou* (986 a); *po ni...dodati nemohlo* (947 a); *v ni tak dlouho ležeti ho nechali* (980 c, dále 971 a, 980 c). Krácení u feminin je častější, kromě výše uvedeného pádu nalezneme krácení též v **G sg.:** *ji se tázal* (987 a); *do ni vložili* (980 c); *z ni střeva...vezmouce* (980 c) a v **D sg.:** *ji předpověděl* (964 b); *k ni...náchyllost měl* (967 b).

Bez délky jsou uváděna i některá **přivlastňovací zájmena**, v **G sg.:** *na památku její matky* (975 a, dále 964 b, 980 c, 987 a); *pro spasení sve duše* (980 c); **D pl.:** *vaši královské velibností* (990 a); **L sg.:** *v svem biskupství* (953 a, dále 993 c).

Ukazovací zájmena postihlo krácení o poznání více, zvláště v případě **I sg. maskulin:** *timto listem to ujistil* (984 b, dále 982 b, 995 b); *nad tim litost majíce* (972 c); *pod tim přikrýtím* (945 a); *před tim oltářem* (949 a); *s tim předsevzetím* (957 b, dále 945 c, 970 a, 987 c, 997 b). V jednom případě můžeme u maskulin vidět ztrátu kvantity v **N pl:** *takovi pak druhové* (997 a). U feminin jsme našli jen tři příklady, v **G sg.:** *z ty rozepře/ která...povstala* (976 b); *jsa ty nádeje* (992 b) a v **D sg.:** *ty Boženě svou nemožnost dokázati přinucen byl* (967 c). K tomuto typu zájmen se rovněž vztahují příklady: *tíž páni* (993 b); *v temž městě* (956 c).

U ostatních zájmených druhů se krátí s nižší frekvencí. Mezi příklady délky zbavených **vztažných zájmen** patří: *kníže Bartoloměj...z nimž* (993 b); v případě feminin: *u brány..., k niž se z Celené ulice chodilo* (943 a); *Anna...zasnoubená byla, z niž on prvního roku Alžbětu zplodil* (975 a); *máti umřela...po jejížto smrti král Vladislav poručil* (980 c, dále 985 a); *Bible v jazyku českém tištěná jest/ při jejímžto počátku* (981 a).

V případě neurčitých zájmen ztratila délku tzv. **neurčitá zájmena vymezovací**, mezi kterými vévodí zájmeno *všechna* : v **G sg.:** *bez vši dostatečné příčiny* (949 b); *bez vši zbraně* (951 b); *bez vši velké slávy* (963 b); *bez vši viny* (988 a) a **L sg.:** *po vši české zemi* (973 c).

Mezi zápornými zájmeny lze nalézt jediného představitele, u něhož se krátí: *žádného přítele... neměl* (965 a).

Neuvedení délky postihlo téměř všechny druhy zájmen. Výrazné je zejména krácení osobních pronomín *on* a *ona*. Povětšinou jsou krácena zájmena rodu ženského, pouze v případě ukazovacích zájmen můžeme nalézt bez délky hojněji maskulina a neutra.

5. 6. 2. 4 Numeralia

U **základních číslovek** se odlišná kvantita příliš neprojevuje. Jako problémové se ukázaly pouze číslovky *tři* a *tisíc*, které se v textu často objevují. Oběma se budeme rovněž věnovat ve výkladu o dloužení. U slova *tisíc* se ztráta kvantity projevila sporadicky, zejména pak v **G**: *dali...půl šesta tisíce kop grošův českých* (987 c), nejedná se však o pravidlo, jak dosvědčuje následující příklad: *tři tisíce pěšího a dvanácte tisíc jízdného vojska* (959 a).

U **řadových číslovek** došlo ke krácení pouze v jediném případě, a to v zakončení adjektivního skloňování: *druheho pak dne* (958 b).

Ani některé **druhovité číslovky** nebyly ztráty kvantity ušetřeny: *troji věc* (963 b); *dvoji při něm klenuti* (974 b); *pod oboji způsobou* (969 c); *z oboji strany* (977 c); *obojích práv doktor* (987 b).

Do číslovek se krácení promítlo ze všech slovních druhů nejméně. Větší množství dokladů lze sledovat pouze u druhových číslovek.

5. 6. 2. 5 Verba

Již výše zmíněné nápadné krácení v **předponě při-** se dotklo i sloves, v textu ho však lze dohledat pouze v jediném případě: *což sice předešlé samým městům příslušelo* (973 c). Rovněž ztráta kvantity v **předponě ná-** má pouze jediného zástupce: *ta znamení ...naležeji* (996 b).

Mnohem hojněji došlo ke krácení v **kmeni sloves**, zejména pak vokálu „i“. Příklady ztráty kvantity můžeme nalézt nejvýrazněji ve **3. osobě sg. préterita**: *do Vlach ujíti minil* (979 c, dále 970 b); *Václav císař tu žádost...nařídil* (942 b); *Matyáš...jej v hospodě navštívil* (959 c, dále 960 a, 964 b); *on také učiniti slibil* (969 a); *se mu bouře a nerovnost nelíbila* (979 c); *v Platnýřské ulici se zapalilo* (976 c); *tato slova opětovati obyčej mival* (1000 a); *napínal kuši* (958 a); *jeho se tázal/ pročby tak nařikal* (968 b); *ani se na podpisy a pečetě nepodíval* (986 a); *kníže tomu odpíral* (993 b); *list takto se začínal* (953 c); *tesař...všeckny okovy u studnic zutínal* (985 a); *že mu žádný v Praze toho času roven se nenalezal* (971 a); *do královského roucha se oblekl* (985 b). Řadu

příkladů je možno vidět též v **pl.** stejné osoby a čísla: *Čechové...dovtipili se* (950 b); *bojovati minili* (993 c); *Králové...přátelský se polibili* (950 b); *tři sta zlatých dáti slíbili* (962 a); *Matyáš král uherský a Vladislav král český přátelský se smířili* (964 a); *listy po branách...přibíjeli* (981 a); *višně/jablka i jiné štěpy se rozvíjeli* (992 b); *mnozí se domnívali* (944 a); *při jeho dvoru blízko hospody mívali* (958 b, dále 962 a); *Uhří...ho napomínali/ aby smutek složil* (985 b); *vorati a síti počínali* (943 a); *páni a rytíři...všechny vojanské nástroje a potřeby dáti připovídali* (970 b, dále 972 b); *urození předkové velice se stydívati* (954 b); *oni všeliké rozepře mezi sebou začínali* (953 a); *loupeže se dali* (991 b); *též někteří páni...tahli na hrabata Šliky* (980 a). V několika málo případech se krátilo v přechodníku minulém: *král oblíbiv sobě jich žádost* (969 c); *kdež políbiv díl kříže Krista Pána* (970 c); *k němu se přiblíživ...jeho se tázal* (968 b); *tu někteří berníci nevybíravše* (988 b).

Krácením byla zasažena i některá participia *n*-ová, v kmeni ztratilo svou délku jen několik z nich, a to: *Vladislav...napomínán byl* (985 a); *Břeh město vypaleno* (985 ps); *dani byli na kůl* (992 a, dále 938 b, 945 b); v kmenotvorné příponě není délka dvakrát: *Ludvík král korunovan* (987 ps); *Tak hle ten oklamán i zaveden bývá/ který...věřívá* (964 a).

Naproti tomu ve značné míře jsou zbaveny délky kmeny infinitivů, zvláště je tato tendence patrná u sloves *nesti* a *vesti* ve spojení s předponami: *když se pak tí páni o nového krále snesti nemohli* (936 c); *do rytířského pokoje vnesti poručil* (987 a); *rozkázal veliký zlatohlavý koberec přinesti a jej na zem prostríti* (948 c, dále 987 a); *maje vojnu proti svým nepřítelům vesti* (977 b, dále 969 b); *tak hanebně navesti se dal* (979 c); *i nesměl tam žádný lezti* (991 c); *s obnaženým mečem utecti musel* (962 a, dále 963 c); *Jiří král...haléře bítí nařídil* (941 c); *více nechce v Praze dvorem byti* (958 b); *do jejich země jiti musel* (990 a); *sama toho pohana za manžela miti nechtěla* (949 a, dále 961 a, 964 b, 978 a, 985c); *oba hned na zejtrí do šatlavy vziti rozkázal* (977 b, dále 944 c, 948 c); *kterékoli se vaši královské velibností místo líbiti bude* (990 a); *Jaroslava...do vězení zavřiti/ jej mučiti a posledně nevinného na rynku stíti poručil* (963 c); *a jiné na rynku...zedřiti poručil* (988 a).

Ke krácení došlo i v dalším neurčitém slovesném tvaru, a to v přechodníku přítomném, v němž ztratila délku převážně **koncovka**. V případě **sg.** lze objevit pouze jeden příklad: *nějaká žena smažic nětco v oleji* (996 c). Mnohem markantněji se ztráta délky projevila v jeho **pl.**: *a jemu velkou škodu činice* (949 b); *Vladislav a Matyáš...dajice sobě ruce i také přátelský se vítajice* (959 b); *je do svých truhel*

skovávali honosice se z toho a těšice/ že takové peníze mají (972 a); *Prázané...po tom dříví chodice dolů je pomalu strkali* (973 c); *pani uherští chtějí nového krále voliti* (964 b, dále 970 b, 985 b, 993 b); *stěhovati se museli chválíce Pána Boha* (945 a); *vězňové takové krmě jedice od nich umírali* (968 b); *budějovští Židé koupice křesťanské pacholátko* (980 b); *nětčím manželku jeho a sirotky oddělice* (944 c); *zběhlo se jich veliké množství...pravice* (957 c, dále 994 b, 995 a); *města to slyšice a svoliti k tomu nechťice* (966 b, dále 951 c); *neboť vědíce měšťané o tom* (954 b); *a vidíce Čechové že král Matyáš hlavu odkrytou* (950 b, dále 963 c, 986 a); *ti jenž zlého byli žádostivi...vybíjejice domy* (988 a); *lékaři...je dobře vyčistice* (980 c). V tomto případě se jedná o rys značně rozšířený, nikoli však ryze pravidelný, neboť v textu můžeme dohledat příklady, u nichž je délka v koncovkách plurálu přechodníků přítomných uvedena správně. Příkladem může být sloveso *připovídat*, u něhož byla délka v koncovce plurálu zachována tam, kde došlo ke ztrátě kvantity v kmeni slovesa: *páni a města pražská...připovídejce jemu...dátí* (970 b); *on k nim do Čech jel připovídejce mu náležité vyčinění dátí* (969 c); příklad v sg.: *připovídaje mu arcibiskupství salcburské dátí* (970 b).

Ztráta kvantity ve 3. osobách obou čísel nezasáhla jen kmeny sloves, ale značně se projevila též v jejich zakončení. Tentokrát se tak stalo v přítomném čase. Příklady v **sg.** jsou: *Poláky král uherský haní* (940 ps); *on... je kazi a v nic obraci* (946 a); *kratičkový vejtah v létu 1477. se nachází* (939 a); *Karlštejna...žádnému neporučí a nesvěří* (937 c); *Vladislav...že žádných cizozemcův duchovních ani světských na ouřady zemské...nesadí* (937 c); *takového krále volili/ který...z rodu Karla čtvrtého pochází* (937 a); *Vladislav...to zase připojí* (937 c); *druhá věž/ která dosavád pustá stojí* (974 b); *ta berně...ještě trva* (945 a); *což se dosavád zachováva* (971 a) a v **pl.**: *Židé... všechno dostávají* (980 ps); *páni a rytíři některé věci...chtějí* (954 b); *bohatější hospodáře divně a tak dlouho mučili dokád kde své zboží mají nevyznali* (952 c, dále 953 ps, 958 a, 962 b); *na domě radním Starého města pražského hodiny se nacházejí* (962 b, dále 981 a); *ta znamení...naležejí* (996 b); *oni nechťi na to žádného nakladu litovati* (969 a); *v zahradě...se obveselují* (990 b, plurál majestaticus, oni Vladislav); *dluhové když se ve třech vyplatí* (997 a); *svobodu miti mohli jaké jiní páni a rytířstvo užívají* (978 a). U těchto sloves jsme výjimečně postřehli též krácení v základu slova: *tři míle se počítají* (968 b); *z zámku střilejí* (994 b), u nichž však byla délka v koncovce plurálu zachována.

V *Poselkyni I* lze spatřit několik sloves v **1. osobě sg. přítomného času**. Jedná se zejména o vyjádření autora k dostupnosti pramenů, z nichž čerpal. I zde je patrné

neuvedení délky: *žádné více památky nenacházím* (944 a, dále 946 a); *zde je vypisovati pomíjím* (951 a) nebo parafráze přímých řečí významných mužů historie, např. v *krátkém času na to pomyslim/ co za potřeby činiti bude* (985 a, slova Vladislava Jagellonského); *radím se s vámi a věřím, že mi na to radu dáte* (947 c, část projevu tureckého sultána). V poslední uvedené větě můžeme vidět kolísavost tohoto jevu, neboť v jednom případě je délka zachována a v druhém nikoli.

Nedodržení délky v prefixech *pří-* a *ná-*, s nimiž jsme se setkali u substantiv a adjektiv, je mimořádně k vidění také u verb. S větší razancí došlo ke krácení sloves v základu, děje se tak v třetí osobě préterita obou čísel, v participiích *n-*ových i v kmenech infinitivů. Přibližně stejnou měrou nebyla délka uváděna ani v koncovkách verb, zejména v zakončeních výrazů v přítomném čase nebo v přechodníku přítomném.

5. 6. 2. 6 Adverbia

Ztráta délky je zvláště výrazná i v případě adverbíí, která mají v nemálo případech hovorovou podobu.

I u tohoto slovního druhu lze vidět v jednom případě krácení v předponě *pří-*: *Videň mnohém přikřeji oblehl* (946 c).

Nejčteněji je v textu zastoupeno **množstevní příslovce** *mnoho* ve stupňovaných tvarech. I když lze nalézt několik případů nezkrácených: *místra Jana více než Pána Boha se obávaje* (932 b, dále 996 c, 1004 a), varianta bez délky převažuje, např.: *vice ty hodiny pokazil* (962 b, dále 956 b, 964 c, 973 a, 984 c); *vic než zlatý rejnský plati* (973 a); *víceji mu dáti zakázal* (977 b, dále 980 c, 996 b); *nejvíce bílých peněz* (973 a, dále 959 b, 985 a, 990 b, 997 a); ve tvaru: *nejvíceji* však byla délka zachována: *co nejvíceji mohli* (892 a, dále 1014 b). Kolísavou tendenci má rovněž další adverbium, které vyjadřuje množství: *méně haléřův a bílých grošův ještě miň* (973 a). Ztráta délky zasáhla i **příslovce časová**: *deleji kraloval* (969 a); *dřív nežli měsíc vyšel* (980 b); *nejdřív sami mezi sebou...se radili* (960 a); *předtím takové oděvy dělati poroučeli* (972 b); *nazejtří do šatlavy vziti* (977 b, dále 980 a, 988 a, 990 a, 992 c) a **jiná adverbia**: *misty stromovi se pupenilo* (952 b); *k královskému Bělehradu...přimo táhl* (966 c); *vozku jeho dosti zlolejně křičeti uslyšel* (968 b). Nalézt lze rovněž i zkrácená

deadjektivní adverbia: *proti Vladislavovi bratru svému valečně táhl* (966 b); *následující list obšírněji v sobě obsahuje* (997 c).

Rovněž u adverbii se projevilo krácení prefixu *pří-*, i když v jediném případě. Nejvíce je pak v textu bez délky uváděno množstevní adverbium *mnoho* v komparativu a superlativu. Nevyznačení kvantity samohlásky je patrné také v časových a dalších adverbiiích.

5. 6. 3 Dloužení

5. 6. 3. 1 Substantiva

Stejně jako v případě krácení se i dloužení nejvýrazněji promítlo do tvarů substantiv. Na výše zmíněných rozebíraných stranách se hojně objevují **nominativy pl. maskulin životných**, které převzaly od mužských i-kmenů koncovku **-í**, ačkoli jejich původní koncovkou bylo *o*-kmenové a *jo*-kmenové **-i**, např.: *nejvyšší dva komorníci zemští* (953 b); *legátí tisíc zlatých dáti chtěli* (1005 a); *lichevníci po půl ouroku dávali* (988 c); *obecného dobrého milovníci o to se snázili* (949 c); *ouředníci* (979 c); *pivovánici neb mlátníci slouli* (954 b); *preláti...služby boží vykonávajíce* (944 b); *přespolní řezníci...maso prodávati mohli* (965 a); *sedláci vorati...počínali* (943 a), *spěváci/ jenž nyní choralistové jménují* (971 a); *nějací vojáci z Čechův a z Moravanův shromáždění* (895 b); *někteří volenci...krále míti chtěli* (936 c); *oni měli býti obecní původové/ žalobníci* (945 b) a mnohá další, k nimž řadíme také jména obyvatelská: *Poláci rok neb sněm drželi* (909 b, dále 960 a); *Slezáci města dobývali* (928 a, dále 903 ps, 985 b); *jak Turci tak Uhři vzkřikli* (1015 c, dále 969 a, 1000 a); *Uhři tak leniví a mnoho nedbanliví byli* (1012 b, dále 928 a, 985 b, 1015 c, 1018 c). Tato substantiva však z hlediska dloužení nehodnotíme, jelikož získala *i*-kmenovou koncovku vzoru *host*, jež byla v **N pl.** *-ie*, v průběhu 16. století se pak monoftongizovala v *-í*, tudíž se v tomto případě jedná o záležitost morfologickou.

V předponách substantiv se dloužilo jen ojedinele, což dokládá Beckovského kronika, v níž délku získává jen prefix **arci-** ve slovech: *Ferdinand arcí kníže*

rakouské...hry a kolby ustanovil (974 b); *ostřehomský arcí-biskup...procesi drželi* (996 a, dále 997 b); *v nepřítomnosti arcí-biskupa pražského* (938 b, dále 987 a); *skrze Konráda arcí-biskupa* (1000 b); *arcí-biskupství pražské vyzdvíhl* (969 c, dále 944 b); předponu s délkou lze zaznamenat i v případě adjektiva: *proti arcí-biskupskému domu stojící* (1002 c). Jedná se o jev značně rozšířený, ale i přesto lze nalézt několik příkladů, u nichž k dloužení nedošlo.

Mnohem bohatší je dloužení v **základech** substantiv. Kvantitu získala jména označující hodnosti, zejména: *místr Jakub ty hodiny dodělával* (962 b, dále 968 a, 991 a, 993 a); *u místra Pavla Příbrama se cvičiti začal* (962 b, dále 982 b); *za nejvyššího místra...volen byl* (968 a); *s místrem Jakubem učedníkem svým* (962 b); *místrů však pražští...svoliti nechtěli* (992 c, dále 961 b, 991 a). Dloužení nastává i v kompozitech se členem *-místr*, např.: *purkmístr a radda města chtěli to rádi přethnouti* (961 c, dále 944 b, 994 b) nebo *za nejvyššího mincmístra ostanovil* (989 c). Kvantita je patrná též v odvozeném adjektivu: *malé však místrovské klenuti...vystavěl* (974 b) i adverbium: *nožníci z samého zlata místrovský udělanou Vladislavovi poslal* (960 c), u verba však zůstala původní krátkost zachována: *řemeslem kamenickým novou věž...mistroval* (968 c). Dále se získání délky dotklo výrazů: *od kurfírštův...potupu měl mstíti* (960 b, dále 939 a, 959 a 961 a); *českého krále za kurfírsta více neuznávali* (969 b); *vyslal na svém místě komísáře* (997 a); patrné je též v označení církevního hodnostáře: *Jan mních...obšírnou řeč učinil* (986 a, 987 a); *mnichy a jeptišky rozehnali* (956 c).

Nejčastěji zdlouženým slovem, jež se objevuje v analyzovaném textu, je: *pívo*, např.: *pívo vařiti...budou* (974 a, 954 c, 967 b, 973 c, 996 b). Délku získala i jeho složenina *pívovary i hospody stavěti...mohli* (974 a, dále 973 c), ale v jiné odvozenině *nějakých užitkův skrze to pívovárnictví vyhledávati měli* (954 b) se objevuje bez délky. Na přibližně padesáti rozebíraných stranách se slovo *pívo* a jeho složeniny vyskytují dohromady třiatdvacetkrát.

Získání kvantity dále nelze přehlédnout v určitých pádech plurálu slova *léto*, nejpříznačněji v **G pl.**: *za mnoho lét bylo to přetrženo a staženo* (961 b); *až do 13 lét věku* (1003 c); *předešlých lét v jednom nevelkém městě...mnoho pívovárův se nalezalo* (974 a, dále 988 b, 993 a, 999 c); dále pak v **D pl.**: *věk jeho k 50 létům blížiti se bude* (975 a) a **I pl.**: *před dvoumi léty korunován byl* (938 b). Zdloužen byl rovněž **N** kompozita: *jak někteří létopiscové svědci* (938 b). Častěji se také vyskytují tato zdloužená slova: *v erbu jest kalích* (961 c, dále 934 b, 956 c, 970 a, 994 b); *prostraný stán vyzdvihnouti dal* (950 b, dále 921 a, 941 a, 942 a); *v této kníže na listu 805. zminka*

se stala (961 c, dále 963 b, 968 a 991 a) nebo *velmi slavnou knihárnu založil* (963 b, dále 982 b, 1008 b). Mezi další substantiva, u nichž došlo nepravidelně k získání kvantity, řadíme maskulina: *k užítku téhož města uvedení jsou* (978 a, dále 954 b, 958 b); *nad špitálem staro-městským* (973 c, dále 944 c); *vojsko ty křížáky porazilo* (994 a); feminima: *velká kométa se ukazovala* (1000 b); *dokád svíně nevystydla* (980 c, dále 980 ps); *teplá zima* (992 ps); *jsa ty nádeje* (992 b); *křívdu mstíl* (940 b, dále 944 c); *pozdvížení skrze jích roztržitost nepovstalo* (936 c); *v největší tichosti* (941 a); *víšněl jablka i jiné štěpy se rozvijeli* (992 b); *okolo 14. tisíc hříven* (973 a); *střeva i všeckny vnítrnosti vezmouce* (980 c) a neutra: *pozdvížení skrze jích roztržitost nepovstalo* (936 c, dále 939 b, 943 a); *napsali do regíster* (944 c); *při žívobyti zachován byl* (964 ps); *pod tím příkrýtím...nezřetelně loupili* (945 a).

Příznačné je dlužení v **příponě -ice**. Získání délky v uvedeném sufixu je možné pozorovat v **N sg.**: *jest královská modlitebníce* (974 b); *o to veliká různíce byla* (981 a); **G sg.**: *do královské modlitebníce... vstoupil* (970 c); *střelil z srubníce kuli dosti velkou* (994 b); dále v **A sg.**: *na palčivou zimníci nebyl umřel* (969 b) a v **L sg.**: *zastihnouce některé konšelé v světníci* (956 c); *na hranici upáliti dal* (972 a). Dále uvádíme příklady v **N pl.**: *ve všem městě nezůstali než dvě světnice* (996 c); **G pl.**: *všechny okovy u studnic zutínal* (985 a); **A pl.**: *porovnání učinil o některé různíce* (997 a); *až na hranice slezské...vydati se ráčil* (938 b); **L pl.**: *na hranicích českých...zůstali* (938 b). Sufix *-ice* se hojně dluží také v propriích, jimž bude věnována pozornost níže.

Naproti tomu v **příponě -iště** se dluží s mnohem nižší frekvencí. Můžeme uvést pouze dva příklady, jeden v **G sg.**: *do svého bydliště vezma* (959 b) a druhý v **D sg.**: *z bojiště utíkaje* (966 b). Uvádění kvantity jsme ojedinele zaznamenali i příponě **-ina** v **G pl.**: *několik podušek neb peřín* (960 a).

V **koncovkách** substantiv lze nejvíce postihnout dlužení u feminin, jež jsou utvořena příponou **-ost**. Délku můžeme zaznamenat v **G sg.**: *na den svátostí velikonoční...Vodička zvrhl obraz* (977 b); *od vrchností své dostali potvrzení* (955 a); nejvíce pak v **L sg.**: *po vykonané pobožností do jeho obydlí jej doprovodili* (971 b); *po slavností Nanebevstoupení Pána Krista...upálené byly* (972 b, dále 976 b, 986 b); *při slavností...svatého Václava tajně do svého dvoru přijel* (957 b, dále 988 b); *v nepřítomností arcí-biskupa pražského biskup holomoucký...povinen korunovati jest* (987 b); dále v **N pl.**: *městské živností...sobě osobují* (954 b); *veselostí v tom městě...se daly* (951 b) a **A pl.**: *jiné i mnohé milostí následující list...obsahuje* (997 c). I u těchto

slov však dochází ke kolísání v kvantitě, např. lze v jednom odstavci nalézt **D**: *k poctivostí* i *k poctivosti* (oba případy např. na 992 a).

Značně kolísavá je kvantita v **pl.** substantiva **věc**. Případy s délkou je možno nalézt v **N pl.**: *všeliké věci...vkládati se počali* (953 b); zvláště pak v **A pl.**: *obecní věci...velmi potřebné jednati počal* (970 c); *i jiné věci...vykonával* (987 a); *král obecné věci spořádal* (971 b); *jejich věcí před králem Vladislavem...zřídil* (993 a); *mnohé chvalitebné věci mluvili* (985 b). Omezeně kvantitu dohledáme v **L sg.**: *o dobré i potřebné věci všeliké rozmlouvali* (950 b).

Délku v koncovce získala rovněž některá neživotná maskulina, která náleží **ke vzoru hrad**, a to v **N pl.**: *zimní časý se blížili* (942 b); **A pl.**: *na budoucí časý užívali v erbu svém červeného štítu* (946 a); *jeden na grůntý druhého přijda* (954 b); *vína pro ty dva mrazý málo bylo* (959 a); **I pl.**: *se dvěma bílýma rozdělenýma ocasý* (946 a).

S větší či menší pravidelností se dluží **těž v jiných zakončeních**, např. v **N sg.**: *shořelo všechno...těž ta všeckna straná rynku* (976 c); *Biblě česká se vytískla* (961 c); **G sg.**: *svatě římské církve kardinál...jednotu a pokoj spůsobil* (940 b, dále 969 c); *do té kaplé ...spívající* (971 a); **D sg.**: *k večerí pozval* (960 c); **A sg.**: *jej za veřejného nepřítelě vyhlásili* (986 a); *tureckou čepicí...poslal* (960 a); v **L sg.**: *máte v paměti* (970 a); v *pondělí o polední...oheň v městě vyšel* (982 b) a **I sg.**: *s velkým vojském...vrhnouti* (1000 a, dále 961 b, 966 c, 991 b); **D pl.**: *lidém velmi nepříjemní smradové byli* (941 a); **A pl.**: *mor náhlý na lidí přišel* (961 b); *své děti...dátí chtěl* (990 a); *přes zdi lezouce* (941 a); *košilě...poslala* (960 a); **I pl.**: *doktory/ kteréž již má před rukáma* (992 c); *kterého však jináče nedosáhli/ než peněz z mozolův* (980 b); *tam je mlátem i jinými nelidskými krměmi nasycovati poroučel* (968 b).

Délku v základu mají rovněž některá **vlastní jména**, ale i v tomto případě je tendence k dlužení silně nepravidelná. Jedná se o názvy státních celků, oblastí, měst, hradů apod. i adjektiva od nich odvozená: *přijda...do Jíhlavy* (940 b, dále 939 a, 961 a); *z Jíhlavy do Čech vyjel* (961 a); v *Jíhlavě* (949 c); *nazýval se nejvyšším hejtmanem budějovského a jíhlavského vojska* (944 c); *Slézsko jim zastaveno jest* (990 c); *do Slézska* (942 a); v *Slézsku* (961 b); *až na hranice slézske* (938 b); dále se dluží v: *Křívoklád sloul* (941 c); *do města Grácu...psali* (956 a); *máti tu milost městu Alkálu vyžádala* (977 a); *panství Zbítroh...držel* (944 a); *hejtman sedmíhradský* (937 a); *Margkrabství lůžického nejvyšším hejtmanem učiněn byl* (944 a). Výše uvedená toponyma bývají kvantitativně značně kolísavá, a to zvláště v případě často se v textu vyskytujícího města *Jíhlavy*, které získalo na významu po přijetí tzv. basilejských

kompaktát na místním sněmu roku 1436; v jeho základě se dlouží ve více než 50% případech. Délku získaly i některé přídomky šlechticů, pozorujeme ji v jejich základech: *Jindřich ze Smřic* (937 b); *na žádost... Vilíma Švíhovského... v jednotu uvedli* (954 b) i v příponách: *Fridrich Lehnický kníže* (942 b); *Jana z Janovic* (940 b). Kromě nich došlo k nepravidelnému dloužení i v křestních jménech osob a jejich přízviscích: *Jan a Oldřich Házmburští* (951 b); *před slavností svatého Jana Křtitele* (972 c, dále 969 b, 976 b, 980 c); *v kostele... svatého Vavřince* (949 a); *král také psaní poslal... k Michálovi Slavatovi* (994 a); *proti Lúdislavovi kanclerši... pravil* (993 b); *Hedvíku... za manželku miti žádá* (942 c); *kázali vsaditi... Márvána řezníka* (995 a); *při městě svatého Klimenta* (969 b). Dloužení v koncovce antroponyma nacházíme v případě: *po slavnosti svatého Martiná... kuchařka... koudel nenadále zapálila* (989 c).

Jako kvantitativně nevyvážená se projevila **mužská křestní jména: Jiří a Jindřich**. Vývoj kvantity obou jmen jsme vzhledem k tomuto specifiku mimořádně sledovali i v kapitole předcházející. Jméno *Jiří* se v pomyslné první polovině textu (do s. 950) objevuje zpravidla s obrácenou kvantitou, tedy *Jiří*, a to téměř ve všech pádech, např. v **N sg.**: *na ten sněm Jiří král své legáty... vyslal* (893 c, dále 903 b, 917 a, 930 a, 936 a); **G sg.**: *potomci Jiřího krále... přísahou stavům českým se zavázati museli* (893 a, dále 898 a, 907 b, 925 b); **D sg.**: *Jiřímu králi děkovali* (893 c, dále 911 a, 927 a); **A sg.**: *za Jiřího krále se přimlouvali* (893 c, dále 926 a, 934 a, 943 a) a **I sg.**: *mezi těmi stavy a Jiřím králem... pokoj následoval* (905 a, dále 911 a, 921 b, 925 a, 933 c). Obdobná tendence je patrná též u deminutiva: *Manoušek Jiřík od Černé růže... dokázavše* (945 a). Přibližně v druhé části analyzovaného oddílu se již toto jméno objevuje méně, ale kvantitativně správně, což dokládají následující příklady v **N sg.**: *Jiří jistě spravedlivou mzdu byl by dostal* (1007 c, dále 1017 a, 1018 a); **G:** *vezma 1200. svého jízdného a draze oděného lidu... mimo... Jiřího knížete* (950 b, dále 950 c, 951 c, 1000 a, 1009 c); **D sg.**: *Jiřímu Kopidlanskému glejt... dal* (987 c, dále 1001 a, 1009 b); **I sg.**: *před svatým Jiřím... mrazové byli* (958 c). Obdobná situace nastala v případě jména *Jindřich*. Nejprve se můžeme hojně setkat s podobou *Jindřich*, a to v **N sg.**: *Jindřich Jindřichohradecký* (898 a, dále 903 c, 922 a, 930 a, 943 b); **G sg.**: *Jindřicha švagra svého v Krumlově... zanechaje* (921 c, dále 922 c, 927 c, 930 a, 947 b); **D sg.**: *druhý menší Jindřichovi dal* (896 a); **I sg.**: *mezi Jindřichem Jiřího krále synem* (896 a, dále 927 a, 942 b), kterou následně vystřídá kvantitativně proměněné antroponymum *Jindřich starší kníže minsterberský* (děje se tak stejně jako v případě *Jiřího* na s. 950, dále 954 c,

969 c, 980 b, 994 a). Jen zcela výjimečně můžeme vidět správný tvar, a to pouze v **G**: *pohnuti jsouce obširnou a mohutnou řeči Jindřicha Hradeckého* (964 c, 974 a, 991 b).

Již bylo naznačeno nápadné uvádění přebytečné kvantity u **sufixu -ice**, dochází k němu také v názvech měst či svátků. Zasaženy jsou mimo jiné i výrazy pomnožné: např. v **D**: *k Roudnici letěly* (943 b); *jel k Počernícům* (986 b); **A**: *dali jemu průvod až na Lipnici* (956 a, dále 941 a); *Pardubíce...stráži dobrou opatřil* (940 b); **L**: v *Strakonících jedno pacholátko křesťanské na kříž pověsili* (978 a) a **I**: v *Litoměřících...věže se pohybovaly* (991 a); *mezi Letnicemi a svatým Václavem...nikdy nepršelo* (952 b); *svíce o Hromnicích...nesvětili* (996 a). Dloužení se promítlo rovněž do adjektiv odvozených od názvů měst, např. již uvedené *Fridrich Lehnický kníže* (942 b) nebo *převorovi strakonickému rytíři...v jistý summě postoupil* (957 a).

Dále ji můžeme pozorovat v koncovkách **měst** v **G sg.**: *do Kladská se sjeli* (991 b) a s větší četností pak v **L sg.**: *v městě Plzni...zvelebiti se mohl* (984 c, dále 965 ps, 983 b); *v Bechyní klášter založil* (974 c, dále 965 ps); *Mareš Čejka z Olbramovic a na Němčicích* (951 b).

K dloužení v předponách dochází u substantiv pouze v cizím prefixu *arci-*. O poznání více lze zpozorovat uvádění kvantity v základech jmen. Zde je patrná u výrazů, jež označují hodnoty nebo v plurálových tvarech neutra *léto*. V obou případech se délka promítla také do kompozit. Nejčastěji se v textu vyskytujícím zdloženým slovem je výraz *pivo* a jeho deriváty. Dále se získání kvantity se střídavou tendencí projevuje také u dalších jmen. Výrazné je dloužení v příponě *-ice*, méně v sufixech *-iště* a *-ina*. Kvantitu hojně získaly také koncovky feminin utvořených příponou *-ost*. Převážně v plurálových tvarech feminina *věc* a maskulin vzoru *hrad* došlo k znatelnému dloužení v zakončení. To lze s menší pravidelností nalézt také u dalších výrazů v obou číslech. Získání kvantity se dále dotklo i proprií. Videltná je v názvech státních celků, oblastí, měst, hradů i v adjektivech od těchto výrazů odvozených. Nalézt ji lze také v křestních jménech a šlechtických přídomcích. Jako kvantitativně nevyvážené se projevilo toponymum *Jihlava* a antroponyma *Jiří* a *Jindřich*. Naproti tomu se značnou pravidelností se dlouží v již zmíněné příponě *-ice* v názvech měst a svátků. Omezeně lze sledovat také uvádění kvantity v koncovce toponym.

5. 6. 3. 2 Adjektiva

Na rozdíl od substantiv došlo k dlužení adjektiv sporadicky a značně nepravidelně. Mezi předponami je možné upozorovat přebytnou kvantitu pouze v prefixu *arci-*: *proti arci-biskupskému domu stojící* (1002 c).

V **základech** adjektiv sice k dlužení ojediněle dochází, ale se značnou rozmanitostí: *když vnitřní horkost se tratiti a vložené maso počalo býti* (980 c); *obávající se dalšího nepřátelství* (976 b); *na další čas znovu zastavil* (1000 b); *počet velmi místrný...činili* (944 c); *místrvské klenuti vystavěl* (974 b); *potom z něho vyzdvížený... přenesen byl* (980 a); *v širým poli...se sešli* (942 b); *již jménování poslové...sejdouce se* (950 a).

Jen málo získávají délku adjektivní **suffixy**, např. v příponě **-itý** v obou číslech: *peněžítou pomoc žádati přinucen byl* (941 b); *více důchodův jích osobám náležitých nemají* (945 a); původní délka substantivní přípony **-ník** zůstává i u odvozených adjektiv: *u špitála křížovníckého...vsechno zatopila* (954 c); *řemeslem kamenickým novou věž...mistroval* (968 c); dluží se také **-i-** v příponě adjektiva: *Když se vojsko...jiných hraníčních zámkův zmocnilo* (946 c).

Ani dlužení v **koncovce** není výrazné, v sg. nebyl nalezen jediný doklad, v pl. se dlužení týká pouze koncovky slova *rád*: *že se chceme k nim rádí pokojně...chovati* (970 a); *my od něho rádí ustoupiti chceme* (996 b, dále 892 c, 970 a). U téhož slova získal kvantitu základ záporného tvaru: *papež to nerád slyšel* (945 ps).

Adjektiva jsou ve všech svých částech dlužena minimálně. Přebytnou kvantitu lze upozorovat v přeponě *arci-*, v základech několika málo výrazů či v případě některých sufixů. S jistou pravidelností se dluží pouze v koncovce plurálového tvaru adjektiva *rád*.

5. 6. 3. 3 Pronomina

U zájmen lze vystopovat dlužení pouze v plurálu, nejvýrazněji pak v **N pl. zájmen ukazovacích**: *se tí páni o nového krále snesti nemohli* (936 c); *tí/ jenž tu berní vybírali* (940 b); *tí králové se rozjeli* (942 c); *tí loupežníci vběhli* (952 c); *tí*

buřiči...zmordovali (956 c, dále 957 b, 960 b, 970 b); *proč títo mají konec svých životů vzítí* (956 c); *vyslani byli od sněmu poslové títo* (937 b); dále v **N pl. neurčitého zájmena** *všechen*: *aby všickní povstali* (986 c); *všickní pořádkové s svými korouhvemi/ též také všickní stavové za město vyjdouce* (986 c); *všickní dostanouce Jiřího Sikulu za vůdce* (993 c) apod.

V několika případech získávají kvantitu též **zájmena přivlastňovací**, a to v **N pl.**: *předkové naši nejpozornější oko měli* (937 a); **G pl.**: *pána i jiných jako našich dobrých přátel na kolaci pozval* (944 c); *z obci vašich zloupivše* (970 a); **D pl.**: *jako k otcův naším duchovním...chovati* (970 a); **A pl.**: *slibující za nás...i za naše budoucí* (970 a) a **L pl.**: *na našich vozích velky škody trpíme* (968 b); *co se jim prve v městech vašich přihodilo* (970 a).

Několik dokladů s **osobním zájmenem oni** má kvantitu v **I pl.**: *v Benátkách jedův nakoupili chtěce někoho nimi otrávití* (942 c); *nad nimi hejtmana Vlčí hrdlo nazvaného učinili* (957 a).

Ojedinele nacházíme příklad dlužení v **zájmenu vztažném**: *vojáci...do utíkání se dali/ jíchž 826. zmordovaných na bojišti ležeti zůstalo* (910 b); *nově verbovanými vojáky/ jíchž bylo...do Moravy pospíchal* (921 a); *děla.../ jíchž byla 400. dostali* (898 a).

Značně kolísavá je kvantita v **přivlastňovacím zájmenu jich** (ve významu *jejich*); nalézt můžeme příklady s délkou i bez ní, např.: *jích král do kladby dán* (909 b); *jích křívdu válkou mstíli* (911 a, dále 921 c, 931 c). Zcela ojedinele lze vidět tvar *jejích*: *jejích náležitý žold...dávati mohl* (898 c); *tvé jsou a ne jejích* (932 b).

Délku získala pouze **zájmena** v plurálních tvarech. Výrazná je kvantita v nominativu plurálu zájmen ukazovacích a neurčitého pronomina *všechen*, méně pak v témže pádu v zájmenech přivlastňovacích. Zatímco krácení zájmen postihlo spíše feminina, dlužení zasáhlo více maskulina. Kvantitativně kolísavý je výraz *jejích*, který je v textu ve většině případů uváděn v podobě *jich/jích*.

5. 6. 3. 4 Numeralia

Analýzu kvantity číslovek jsme prováděli v rámci všech tří kapitol, jelikož přibližně v polovině zvoleného úseku dochází k specifické proměně užívání délky

samohlásek. V přibližném prvním úseku textu nalezneme pouze příklady, u nichž dochází k dloužení, nejčastěji v číslovkách *tři* a *tisíc*. Délku v zakončení však získaly i některé další číslovky, a to téměř ve všech pádech, např. v **N**: *ty tři města pomoc mu dáti nechtěli* (896 a, dále 942 b, 945 b); **G**: *do sedmí tisíc silní byli* (895 b, dále 942 b); **D**: *k těm osmí tisícům přicházeli* (933 a); **A**: *na tři díly rozděliv* (896 a, dále 909 c, 921 a, 927 c, 933 b, 942 b); **L**: *ji v pěti měsících...dostal* (956 a); nejvýrazněji se pak dloužení projevuje v ustálených spojeních v **I**: *jej s tisíci jízdnými do Čech poslal* (909 b, dále 929 b); *s třímí tisíci bojovného lidu...se hnul* (937 a); *s pěti tisíci zbrojného lidu k Praze přitáhl* (936 c); *s osmí tisíci zbrojného lidu táhne* (922 c, dále 945 c). Ve většině případů dochází ke kvantitativní shodě, která byla porušena pouze jednou: *s čtyřmi tisíci zbrojnému lidu do Brna přišel* (941 b).

Naopak přibližně od strany 951 nalezneme číslovky pouze v jejich nezdložené podobě, a to v **N**: *tři země bez všeho platu k Českému království připadly* (951 a, dále 960 c, 962 a); **A**: *vézma tři tisíce pěšího a dvanácte tisíc jízdného vojska* (959 a, dále 962 a, 968 b, 1013 a, 1018 b) a **I**: *Matyáš král s moravskými a uherskými pány/ též třemi sty vybraného vojska z města vyjel* (959 b, dále 1019 a).

Přibližně ve stejném úseku textu můžeme sledovat také proměnu kvantity u prepozic.

Kvantitu numerálií jsme sledovali ve všech kapitolách. K dloužení došlo pouze v pomyslné první části textu, nejčastěji v instrumentálu výrazů *tři* a *tisíc*. Na následujících stranách lze sledovat číslovky již bez nadbytečné délky. Až na jednu výjimku došlo ke kvantitativní shodě číslovek, jež náleží k jednomu výrazu.

5. 6. 3. 5 Verba

Výše již bylo zmíněno, že prefix *při-* velmi často podléhá ztrátě kvantity, je tedy zajímavé, že v případě varianty *při-* dochází u sloves nejednou k dloužení. Nejedná se však o jev rozšířený, neboť je patrný pouze ve třech případech: *příjizděl Vladislav* (950 b); *k pádu a k zahynuti bez správcův a konšelův nepřišla* (957 b); *tovaryšům/ aby se jim též nepřihodilo* (972 b).

Více se dloužení projevilo v **základech sloves**, a to ve tvarech určitých i neurčitých. Nejde však o početnou skupinu, ale jen o některá slovesa, jež se většinou opakují. Verba jsme kvůli přehlednosti rozdělili podle kmenotvorných přípon. K dloužení v základu tedy dochází u následujících sloves, která mají infinitivní kmenotvornou příponou **-ova-** (*jmenovati, ukřížovati*): *jenž nyní choralistové se jménují* (971 a, dále 938 c, 943 c, 947 a, 954 b); *Židé...křesťanské pachole ukřížovali* (978 ps); dále **-nou-** (*odpočinouti, vy/tisknouti, zastihnouti, zdvihnouti*): *Biblě česká se vytískla* (961 c, dále 941 b, 961 ps, 993 b); *Vladislav...nějakého Alexandra zastíhl* (972 a); *stavové čeští opět proti sobě se zdvíhli* (991 ps, dále 943 a, 950 b, 967 b, 971 c); zaznamenat lze i jeden případ, v němž dochází k dloužení samohlásky základu přechodníku minulého: *Vladislav...odpočívův některý den obecní věci Království českému velmi potřebně jednati počal* (970 c).

Dále se kvantita projevuje v základu sloves s kmenotvornou příponou **-i-** (*cvičiti, odciziti, podmaniti, snažiti, učiniti*): *u místra Pavla Příbrama se cvičiti začal* (962 b, dále 971 c); *Videň sobě podmánil* (956 c, dále 940 b, 963 c, 1000 a); *horlivě se o to snázili* (937 a, dále 938 c, 939 a, 991 b); *toho dne také obec Nového města pražského tolikéž učinila* (956 c, dále 961 a). U slovesa *učiniti* kvantita kolísá, u verba *odciziti* se dlouží v pasivním tvaru: *ale což odcizeno jest* (937 c). Kvantita se projevila i v základu neodvozeného slovesa *bíti*: *když hodiny bíji jeden starec těch hodin po pravé straně stojící hlavou točí* (962 c). V případě kmenotvorné přípony **-e-** byl nalezen pouze jeden příklad dloužení v základu slovesa *křičeti*: *vozku jeho dosti zlojejicně křičeti uslyšel* (968 b); dlouží se také základ u sloves s tématem **-a-** (*roztahati, nesahati*): *dvořenínové jeho...rozťáhali* (985 a); *na kata volal/ aby na toho nevinného pána nesáhal* (963 c). Délku v základu prezentního tvaru má i atematické sloveso *míti*: *proč títo májí konec svých životův vzíti* (956 c). Dlouží se také v základu slovesa s nulovou infinitivní kmenotvornou příponou *užiti*: *a ji také dobře užili* (940 b).

Sama **kmenotvorná přípona** je dloužena pouze v případě **-i-** ve kmeni minulém: *to všecko s jeho vědomím činila* (972 b); *páni čeští doložili* (937 a); *pět kop grošův jsme naložili* (944 c); *jemu svým soudem okrojili* (944 c); *konšelé pravili* (944 c); *křívdu mstíli* (940 b); *český a uherský král...se ctíli* (951 ps). Kvantita se projevila i v infinitivu: *biskupským řádem služby boží sloužiti začali* (944 ps) a v přechodníku minulém: *do Uher se obrátil/ a tam zmocnív se Sabárie svatého Martina vlasti* (966 c); *konšelé...když naložívše jednu kopu* (944 c); *někteří chytřejší rozvážívše to* (945 a).

Ani do **rodových koncovek participií** se dlužení příliš nepromítlo, je pouze u dvou tvarů: *k Stříbrný bráně/ která s věží/ též s 130 domy shořelá* (984 c); *Matyáš Vladislava do vykázaného obydlí uvedá* (959 b).

Jen ve slovesech došlo v několika případech k dlužení předpony *při-*, jejíž varianta *pří-* byla naopak v několika slovních druzích hojně krácena. Nadbytečnou kvantitu lze nalézt v slovesných tvarech určitých i neurčitých. Výrazněji se projevuje v základech sloves; neobjevuje se však u velkého množství výrazů, ale spíše u verb vyskytujících se v textu častěji. Omezeně je dlužena sama kmenotvorná přípona nebo rodová koncovka participií.

5. 6. 3. 6 Adverbia

V *Poselkyni I* získávala adverbia délku poměrně hojně a pravidelně: *něvědice jinák to spůsobiti* (980 c); *rácký jinák řecký Bělehrad...dobývati poručil* (1008 b); *kdo by pak jinák činil* (1011 c, dále 936 c, 954 b, 987 a) a jeho obdoby *jináč se nedomnívaje* (922 a, dále 895 b, 980 c). Výrazná je u dalších **zájmenných příslovcí**, která tentokrát vyjadřují časové ukotvení: *dosavád se téhož krále černé šaty...spatřují* (941 c, dále 960 a, 982 b, 1003 c, 1018 b); *tehduž až na hranice slézske...vycházel* (938 b, dále 898 b, 924 a, 940 c, 987 a, 996 a); *pře/ které by někdy s papežem míti měl* (905 b, dále 921 a, 931 b, 943 b); *ho nikdy opustiti nechtějí* (931 b, dále 943 a, 947 a, 960 a); *žádné housle nikdá předtim neměl* (971 c, dále 931 c, 944 c, 956 c, 971 c). Zvláště u pronominálních adverbií *někdy*, *nikdy* a *nikdá* dochází ke značné kolísavosti.

Dlužení se dále promítlo do základu prvního členu kompozita: *z kostela sváto-krádežně vynesli* (979 b), do původní adjektivní přípony **-itý**: *poselství náležitě vyřídil* (944 b) či několikrát do příslovce souvztažného: *jednák celé léto rozličné kratochvíle...provozoval* (941 c, dále 943 b, 951 c, 954 b, 973 c), které plní funkci spojky.

Adverbia získávají kvantitu často v **příponě**: *častokráté...hanebně prošel* (937 a, 961 c, 968 b, 981 a, 1006 a); *předešlé v Čechách slýcháno nebylo* (962 c, dále 968 b, 973 c). S ještě větší intenzitou a pravidelností se dluží v zakončení deadjektivních adverbií způsobu: *tí konšelé zlé o nás a o těch obcech myslili* (957 b); *spolu toho dne*

veselé hodovali (959 b, dále 971 b); *proti Turku vojenský táhl* (993 c); *přátelský se polibili* (950 b, dále 923 c, 959 b, 964 a, 966 b); *16 koflíkův stříbrných i zlatých mistrovský udělaných darovali* (987 a, dále 960 b), a to i ve druhém stupni: *častěji do země moravské...vpadna* (937 a), *Vídeň mnohém přikřeji oblehl* (946 c). V posledním příkladě můžeme sledovat rovněž výjimečné krácení v předponě *pří-*.

Adverbia lze pozorovat s přebytečnou délkou poměrně značně. Patrná je zvláště ve výrazech *jinák, jináč*, v zájmených příslovcích nebo v zakončení deadjektivních adverbii způsobu.

5. 6. 3. 7 Prepozice

Též v případě předložek se dluží s větší či menší pravidelností. Téměř v každém případě získala kvantitu dnes knižní předložka *dle*, např. *dlé smlouvy...dostana ty města* (940 b); *urozené pány dlé své libosti šacovali* (953 c); *dlé práva městského a stav vyšší dlé práva zemského...se řídití má* (954 b, dále 960 b, 970 c, 982 b, 991 b); výjimečně lze nalézt i její v dnešní době běžnější variantu *podle*: *podlé něho pokračuje* (1019 b).

Obdobná tendence nastala u předložky *vedle*, např.: *kšaft vedlé vůle jeho ukázali* (944 c); *vedlé toho Matyjanek vyskočiv* (958 a); *vedlé rady svých zpovědlníků pokání činili* (973 a, dále 993 b, 994 c).

Naproti tomu značná kolísavost je patrná u prepozic *mimo* a *mezi*; v obou případech je možné dohledat řadu příkladů s délkou i bez ní. Proměny kvantity jsme u těchto prepozic výjimečně sledovali v rámci všech tří kapitol. Zdloužený tvar *mímo* je užit zpravidla do strany 950, např. *všechna města/ mímo těch vejš/ králi pomoc udělili* (892 c) nebo *nacházeli se také v Uhřích/ mímo toho moravského lidu* (895 b, dále 896 c, 921 b, 930 a, 940 b). Odtud je až do samotného závěru kroniky uváděna podoba bez kvantity, např. *vezma 1200. svého jízdného a draze oděného lidu/ mímo svých dvořenínův / též mímo Albrechta knížete saského* (950 b); *mímo vlastnost a povahu tohoto času byliny některé vyrostly* (952 c, dále 972 a, 980 b, 1017 a).

Obdobná situace nastala u předložky *mezi*. Do strany 949 nalezneme pouze tvar nezdloužený, např.: *někdo mezi nimi teprvá jeden den bojoval* (895 c, dále 903 a, 918 a,

927 a, 934 a). Od uvedené strany začíná kvantita kolísat. Délku nalezneme např. *rozličná rozepře mezi těmi stavy povstala* (949 b); *mezi Frydrychem císařem a Matyášem králem nová vojna povstala* (956 a, dále 960 b, 973 b, 993 c, 1017 a). Nestejnorodost uvádění kvantity je patrná též v rámci jedné věty: *Vladislav král mezi řezníky plzenskými/ a mezi ostatními měšťany téhož města narovnáni učinil* (965 a).

Pouze v jednom případě se dluží v předložce **na**, a to na začátku věty: *Ná tom sněmu on Jan mních to psaní...dostana ani je nečetl* (986 a).

Jelikož všechny domácí předložky jsou krátké, můžeme u nich pozorovat pouze dloužení. K tomu dochází pravidelně u prepozic *dle* (*podle*) a *vedle*. Jako kvantitativně problematické se projevily výrazy *mimo* a *mezi*. Pouze jedenkrát byla dloužena předložka *na*.

6 MORFOLOGICKÁ SPECIFIKA

6. 1 Nediferencované využití koncovky *-ové*

V průběhu vývoje českého jazyka došlo ke splynutí *u*-kmenů s *o*-kmeny, v jejichž skloňování zanechaly *u*-kmeny některé své koncovky.⁸¹ V *Poselkyni I* se vyskytuje *u*-kmenová koncovka **-ové** v nominativu plurálu maskulin bez významové i gramatické diferenciaci. Tento stav trval po celou historickou dobu až do národního obrození, kdy začala do jazyka pronikat kategorie personálnosti a nepersonálnosti.⁸² Podáváme přehled substantiv, která dnes mají koncovku pouze podle vzoru neživotného. Původní *u*-kmenová koncovka je zvláště patrná u výrazů, které jsou spjaty s přírodními projevy a úkazy:

*času jarního velcí a částí **dešťové** byli* (954 c, dále 972 b);

*nalezeni jsou...stříbrní **dolové**/ kteří velmi bohaté stříbro vydávali* (1000 c);

*v sobotu takové **mrazové** byli* (958 c);

*mnozí **potokové** vyschli* (941 a);

***sněhové** také velcí padli* (961 b);

*při počátku časův masopustních **větrové** velcí byli* (958 c);

***artykulové** po dvou letech do smlouvy svato-václavské vloženi byli* (997 b);

*o to snázili/ aby **dluhové** zaraženi tím dřívěji spraveni byli* (997 a, dále 1003 b);

***důchodové** obci náležití na obecní outraty vystáčiti nemohou* (945 a);

***erbové** a ta znamení rytířská pánům a rytířům/ ne měšťanům/ náležejí* (996 c);

*hojní **gruntové** v lesích dosavád nacházejí* (936 a);

*tí **houfové** se blížili* (922 c, dále 1014 c);

*kterézto listy byli rozliční **majestátové*** (932 b);

*loupeže/ žhářství též **mordové** se dáli* (986 b);

*proti němuž za město všickní **pořádkové** s svými korouhvemi...vyjdouce slavně ho vítali* (986 c);

*jací **požitkové** Starému i Novému městu byli z toho když tu král byl dvorem* (958 a);

⁸¹ VÁŽNÝ, V. (1964): *Historická mluvnice česká II. Tvarosloví I. Skloňování*. Praha: SPN, s. 69–72.

⁸² LAMPRECHT, A. – ŠLOSAR, D. – BAUER, J. (1986): *Historická mluvnice češtiny*, s. 142.

mnozí rodové z nich brzo zahynuli (893 a, dále 1000 b);
voda se zkazila/ tak/ že z toho lidem velmi nepříjemní smradové byli (941 c);
všickni tři stavové sami Čechové sjevše se (1002 b, dále 986 c).

V textu je však také možné nalézt výrazy, do nichž výše uvedená původní *u*-kmenová koncovka nepronikla, např. již uvedený doklad: *zimní časý se blížili* (942 b); *nenadále deště zpadli* (930 a); *veliké neřády se dály* (1011 b).

V jednom případě je užitá původně nerozlišená *o*-kmenová koncovka nominativu plurálu maskulin: *poslani mu byli...dva velicí koflíci stříbrni a pozlacení* (960 a).

6. 2 Kolísavé tvary adverbíí, prepozic a konjukcí

V textu kroniky se nalézají tvary slov, jejichž spisovná podoba je striktně dodržována, jedná se zejména o superlativy adverbíí. Dohledat lze rovněž výrazy, u nichž se vyskytuje, převažuje nebo se výlučně projevuje odstín hovorovosti.

6. 2. 1 Adverbia

U tohoto slovního druhu je možné pozorovat kolísání ve tvarech komparativů a superlativů. V mnohých případech se adverbia vyskytují bez kvantity, jak již bylo řečeno výše. Navíc se u nich ve stupňovaných tvarech často objevuje rozšířená varianta přípony.

6. 2. 1. 1 *Více, spíše* (ve smyslu *dříve*)

V případě adverbia *více*, které lze hojně nalézt také bez délky, jsme našli pouze dva doklady hovorovější podoby slova, a to v komparativu. U adverbia *spíše* je ve všech tvarech striktně dodržována spisovnější podoba slova.

místra Jana více než Pána Boha se obávaje (932 b, dále 996 c, 1004 a);

leží víc než dvě míle od Prahy (897 a, dále 973 a);

jednáno nejvíce o splacení dluhův královských (997 a, dále 940 b, 1013 a);

pomoci žádal/ kteráž to spíše než poslaná byla do Bělehradu Turci se zmocnili (1008 b, dále 941 a);

proti těm bouřlivým křížákům pomoc co nejspíše poslali (994 a).

6. 2. 1. 2 *Dříve, blíže*

Adverbium *dříve*, i jeho třetí stupeň *nejdříve*, se naproti tomu v textu objevuje pouze ve tvaru *dřív* a *nejdřív*, např.:

tři měsíce jej dobýval dřív nežli se ho zmocnil (897 c, dále 944 b, 955 a, 980 b, 990 b);

papež vydaje nejdřív proti Jířimu králi bully křížovníckou (892 a, dále 949 c, 960 b, 1003 a...).

Též komparativ *blíže* má i hovorovou podobu *blíž*. Tvar *blíže* můžeme nalézt pouze ve dvou případech, kdy se tento výraz objevuje dvakrát za sebou. V superlativu se v textu nevyskytuje:

v Starém městě pražském blíž mostu (893 b);

vojsko u města Lávy blíž moravských hranic strhlo (921 a, dále 928 b, 942 a, 964 a, 1002 b, 1008 b);

nepřítel den ode dne blíže a blíže k lidu královskému se blíži (1013 b).

6. 2. 1. 3 *Rozšířený tvar stupňovaných adverbí*

Některá stupňovaná příslovce mohou mít dvojí (v některých případech také trojí) tvary. Kratší tvary mají příponu *-e* nebo se vyskytují bez přípony, např. *šíře* i *šír*. V delších tvarech se vyskytuje přípona *-eji/-ěji*, např. *šířeji*.⁸³ V *Poselkyni I* je tato přípona navíc často zdloužena.

⁸³ HAVRÁNEK, B. – JEDLIČKA, A. (2002): *Stručná mluvnice česká*. Praha: Fortuna, s. 138.

V textu se rozšířená varianta objevuje u výše uvedených výrazů *více* a *spíše*, a to i v superlativech. Naopak u tvaru *blíže* se delší tvar vůbec neobjevuje. V případě adverbia *dříve* lze nalézt jediný doklad přípony *-ěji*. Příklady:

*když mu **víceji** vojska...posláno bylo* (927 c, dále 893 b, 903 a, 934 b, 977 c, 1008 a);

*Domazličtí... shledavše co **nejvíceji** mohli* (892 a, dále 1014 b);

*žádal/ aby **spíšeji** své hlavy pokojně nepoložil/ dokád Jiřího krále neponíži* (917 a);

*Matyáš nemoha toho trpěti co **nejspíšeji** mohl/ do Moravy vtrhl* (927 c);

*o to snázili/ aby dluhové zaražení tim **dřívěji** spraveni byli* (997 a).

Rozšířenou variantu lze sledovat ještě u adverbii *dále*, *déle*, *lépe* a *hůře*. Poslední dvě adverbia se však v textu objevují sporadicky. Příklady:

***Dáleji** Jiří král dokládal* (905 c, dále 917 a, 933 a, 959 b);

*vojáci nemohouce **déleji** české moci odolati* (917 a, dále 969 a, 977 c, 1011 c, 1012 b);

*v tom čase tim **lépeji** o pokoj rokovali neb radu držeti mohli* (927 a);

***hůřeji** nežli beznabohové tyranství a svou ukrutnost provozující* (917 a).

6. 2. 1. 4 *Dosti*

Uvedené měrové adjektivum se v analyzovaném textu kroniky vyskytuje pouze v plném tvaru *dosti*, např.:

***dosti** nákladně jest vystavený* (897 a, dále 916 c, 968 b, 991 c, 1014 a).

Nezvyklé je spojení tohoto příslovce a tvaru slovesa *býti*:

*Místře **dostis** místroval* (934 b).

6. 2. 1. 5 *Nejprve*

Adverbium, objevující se pouze v superlativu, dohledáme v textu v obou variantách:

*Vladislava **nejprv** pozdravil* (959 b, dále 992 a, 1002 c);

v Holomouci **nejprve** se seznámila/ jej sobě oblíbila (964 c).

6. 2. 1. 6 *Zvláště*

Adverbium *zvláště* se v textu objevilo osmnáctkrát. Tvar *zvláště* nalezneme pouze ve čtyřech případech, a to:

*jsou to naši předkové **zvláště** tí/ kteříž byli synové...*(931 c);

*ouroda...proti předešlým létům **zvláště** před žižkovskými časy byla* (973 a);

***zvláště** od Pražanův mnoho o svornosti a jednotě mluveno bylo* (1002 b);

*mnohým a **zvláště** těm/ jenž pokoj milovali/ nelíbiti se počalo* (1012 a).

O poznání častější tvar *zvlášť* můžeme vidět např. na stranách: 894 a, 929 b, 961 a, 987 a, 1005 c.

6. 2. 2 Prepozice

6.2. 2. 1 *Kromě*

Tato předložka se v textu kroniky vyskytuje dvakrát, a to jen v podobě *krom*:

*mlejny nad mostem všecky **krom** vodní věže zbořilo* (968 a);

*dokona nic nebylo držáno **krom** toho/ aby sobě Čechové dluhův listovních čekali* (1005 b).

6. 2. 2. 2 *Skrze*

Nepůvodní předložka je součástí mnoha dřívějších vazeb. O tom vypovídá i skutečnost, že ve vybraném textu kroniky ji nalezneme téměř šedesátkrát, z toho pouze v pěti případech nabývá podoby *skrz*, např.:

*oni jemu věrnost **skrz** přísahu potvrzenou zrušili* (892 b, dále 896 b, 922 c, 925 a, 973 c).

Tvar *skrže* můžeme dohledat např. na stranách: 896 b, 924 c, 954 b, 982 b, 985, 1004 a.

6. 2. 2. 3 Předložky *k, s, v, z*

Výše zmíněné předložky se v naprosté většině případů vyskytují v neslabičné podobě, např.:

k králi se připojili (897 b);

císař pak přistoupiv k koberci (948 b);

je k své straně nachytiti se snažil (901 b);

s spořádaným vojskem se hnul (896 c);

s vsí moci svou hotov jest jíti (894 a);

král chtěje se pánům urozeným... v věrnosti a v poslušnosti upevniti (892 c – 893 a)

vyslané v Vratislavi (896 b);

Tábory/ které nedávno z země vypověděl/ do království zavolal (892 b).

Předložka *k* je jediná, u níž se ve dvou případech vyskytne vokál, a to *u*:

ta království odjal a ku katolické církvi zase šťastně přivtělil (977 a);

s velkým vojskem králi ku pomoci táhl (1013 a).

V pořadí druhé spojení prepozice a substantiva se v textu objevuje několikrát. Kromě výše uvedené výjimky ho však vždy nalzáme bez přidané samohlásky, např.:

Zdeňko Šternberk... pány i rytíře k pomoci bere (901 b, dále 910 a, 924 b, 926 a).

6. 2. 3 Konjunkce

6. 2. 3. 1 *Nebo*

Uvedenou souřadící vylučovací spojku můžeme v textu nalézt pouze ve tvaru *neb*, a to někdy ve spojení *bud' – neb*, případně ve spojení *bud' – a neb* (psáno zvlášť):

oni kalichy...bud' v městě neb za městem stojících prodali (918 a, dále 924 a, 943 a, 949 b, 995 a, 1004 b);

císař také ty království bud' sám míti/ a neb je pro...syna svého zachovati minil (931 a, dále 940 b, 949 b, 963 a, 1003 b).

6. 2. 4 Shrnutí kolísavých tvarů adverbíí, prepozic a konjunktí

V analyzovaném úseku textu lze nalézt výrazy, u nichž je zřejmý odstín hovorovosti. Jedná se zejména o stupňované tvary adverbíí *dříve* a *blíže*, a dále výrazy *nejprve* a *zvláště*. Naopak spisovnější podoba převažuje u příslovčí *spíše*, *více* a *dosti*. U řady stupňovaných adverbíí se také vyskytuje rozšířená přípona *-ěji/-ěji*. Spisovnou podobu lze dále sledovat u výrazů *dosti* a *skrže*, převažující hovorovější příznak je naopak možné zaznamenat u adverbíí *nejprve* a *zvláště*, ale také u prepozice *kromě*. Předložky *k*, *s*, *v* a *z* jsou až na dvě výjimky uváděny v neslabičné podobě. Konjunktí *nebo* pak v textu dohledáme ve tvaru *neb*.

7 LEXIKÁLNÍ ROVINA

I slovní zásobu jsem sledovali na stranách 892–1019, které se věnují událostem posledních let vlády českého krále Jiřího z Poděbrad až do smrti Ludvíka Jagellonského, posledního vladaře tohoto původem litevského rodu na českém trůně.

Analýze byla podrobena zejména slova přejatá z cizích jazyků, z nichž dominují jazyky románské a germánské. V rámci románských jazyků vychází většina výrazů z řečtiny, latiny, v několika případech také z italštiny, francouzštiny nebo španělštiny. Mezi germánskými jazyky dominuje němčina, jen v několika málo případech sahá původ lexikální jednotky až ke keltskému národu. Rovněž jsme se zaměřili na výrazy, jež pocházejí z jazyků románských, ale do české slovní zásoby se dostaly přes jazyky germánské. V době, o které se hovoří na zvolených stranách, docházelo k častým nájezdům tureckých kmenů do Evropy, proto jsme analyzovali také výrazy, jež pochází z východních oblastí.

Z důvodu přehlednosti jsme slovní zásobu češtiny rozdělili do několika tematických celků. Kromě přejatých výrazů uvádíme také související výrazy domácí nebo takové, které již za domácí považujeme, přestože mohly mít původ v jazyce jiném.

Největší prostor je v kronice tradičně věnován politickým a správním otázkám. Beckovský zejména popisuje svízele vladařského úřadu ve stavovské společnosti – snahy o udržení moci, neustálé svolávání sněmů a řešení nepokojů. Poměrně rozsáhlé problematice vojenství a agrese je tudíž věnován druhý samostatný tematický oddíl.

Stranou nezůstaly ani jednotlivé složky stavovské společnosti, která se výrazně lišila od dnešní podoby společnosti. Dále jsme neopomněli církevní záležitosti, architekturu, dobové oděvy, měnové jednotky a mince. Do samostatného bloku jsme rovněž shrnuli výrazy, které se do výše uvedených oblastí nedaly zahrnout.

Přestože se v některých případech nabízela možnost členit jednotlivé výrazy z hlediska významnosti postavení (v případě úředníků a církevních hodnostářů), rozhodli jsme se nakonec zachovat přehlednější abecední uspořádání.

Některé lexikální jednotky se v textu objevují téměř na každé straně (*král, pán* apod.). U jednotlivých výrazů uvádíme, stejně jako v předchozích oddílech, nejvýše 5 odkazů na strany, na nichž je možné pojem dohledat. Odkazy se týkají i upravené morfologické podoby slova, např. *rytíř* je v textu často nahrazen kolektivem *rytířstvo*.

K rozboru jednotlivých lexikálních jednotek jsme využili internetový portál <http://vokabular.ujc.cas.cz/>,⁸⁴ který zpracovává slovní zásobu češtiny do 15. století. V elektronické podobě zde lze nalézt následující slovníky *Malý staročeský slovník* (MSS), *Elektronický slovník staré češtiny* (ESSČ), Gebauerův *Slovník staročeský* (GbSlov), *Staročeský slovník – sešity 1–26* (StčS) nebo Šimkův *Slovníček staré češtiny* (ŠimekSlov). Z toho důvodu nejsou u citací z těchto slovníků uváděna čísla stran. Dále jsme pracovali s lexikální databází humanistické a barokní češtiny (LDHB), která je k nalezení na internetové adrese <http://madla.ujc.cas.cz/>, a zpracovává slovní zásobu přibližně z let 1500–1780.⁸⁵ Ne vždy je však uveden význam jednotlivých slov, často lze nalézt pouze hledaný výraz v různém kontextu. Cenným pomocníkem byl rovněž *Stručný etymologický slovník jazyka českého* (SESJČ).

Původ slov jsme dohledávali převážně v SESJČ, neboť nabízí nejpropracovanější etymologický výklad, navíc ve většině případů uvádí také překlady základových slov, tudíž je dobře patrná souvislost mezi slovem původním a přejatým. SESJČ, ale stejně jako některé další slovníky, užívá zastaralejší dělení oblastí, na nichž se uplatňoval německý jazyk. Místo stará němčina (stněm.) se dnes užívá starohornoněmčina (sthn.), středověká němčina má stádium středohornoněmčiny (střhn.) a rané horní němčiny (rnhn.) konečně je stádium nové horní němčiny (nhn.). My však zkratky původu slov ponecháváme podle původního značení, i když si jsme vědomi nového členění. Tento způsob citace s termíny uvedenými v některých slovnících *Vokabuláře webového*, v *Lexikální databázi humanistické a barokní češtiny* nebo v *Stručném etymologickém slovníku jazyka českého* jsme zvolili proto, že nové zkratky bychom museli citovat z dalších několika pramenů, a tím by se text značně zneřehlednil.⁸⁶ Nové členění uvádíme pouze v případě citací původu slov z GbSlov, ESSČ a StčS, které ho v některých případech již užívají.

V případě platebních jednotek jsme pro osvětlení některých mincí užili patřičné numismatické příručky, zejména *Encyklopedii české numismatiky*.

---

⁸⁴ Vokabulář webový [on-line]. Verze 0.4.2. [citováno ze dne 16. – 30. 11. 2011]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <http://vokabular.ujc.cas.cz>

⁸⁵ NEJEDLÝ, Petr, et al. *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2010 [citován stav z 16. – 30. 11. 2011]. Dostupné z WWW: <<http://madla.ujc.cas.cz>>.

⁸⁶ Již nové členění nabízí: NEWERKLA, S. M.(2004): *Sprachkontakte Deutsch–Tschechisch–Slowakisch. Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen*. Frankfurt am Main: Petr Lang.

7.1 Správa

Propracovaný státní aparát byl nutností pro udržení pořádku země. Jen nejurozenější a nejbohatší velmoži zastávali nejvyšší správní funkce na území jednotlivých státních celků. Do významných záležitostí často promlouvali také lidé vzdělaní na univerzitě.⁸⁷ Názvy funkcí v privilegovaném postavení, úřadů, dokumentů, institucí a dalších vychází především z latiny a němčiny. Latinou jsou ovlivněna zejména pojmenování hodností, jež se objevovaly již v antickém světě. Němčina pak poznamenala výrazy novější, středověké.⁸⁸

7.1.1 Výrazy původem románské a slova s nimi související

Nejvyšší představitelé států a jejich zástupci nesli následující tituly: **císař** – stč. *ciesar*, GbSlov; MSS; z vlat. *caesarius* „císařský“ k lat. *Caesar*, SESJČ, s. 108; *k Frydrychovi císaři vyjel* (898 b, dále 946 a, 948 c, 977 c, 1008 a); **gubernátor** – „místodržící“, z lat. *gubernátor* „kormidelník“, SESJČ, s. 172; „správce, vladař“, ŠimekSlov; *ne gubernátor neb vladař...volen byl* (1001 b); **palatyn** – „velmož u panovnického dvora“, z it. *paladino* k lat. *palatinus* „náležející k císař. paláci“, SESJČ, s. 326; *toliko patatyn...volen byl* (1001 b, dále 1013 c); psáno též *palatin*; LD; **potentát** – „mocnár, vladař“, LD; „mocnár“, ze střlat. *potentatus*, SESJČ, s. 358; *od těch potentátův...pomoci žádali* (1012 b).

Mezi výrazy panovnické moci řadíme pojmy: **koruna** – „kruhovitá ozdoba hlavy, vl. věnec“, z lat. *corona*, SESČJ s. 245; „odznak panovnické hodnosti; uznání zásluh, důstojnosti“, MSS; GbSlov; *korunu Království českého obětovali* (909 b, dále 927 b); **sceptrum** – stč. i *sceptr*, MSS; ŠimekSlov; „žezlo“, z lat. *sceptrum*, a to z řec. *skēptron*, SESJČ, s. 398; *koruna a sceptrum z obrazu...počestně se vzala* (927 b, dále 961 c, 1009 a); **trůn** – stč. *trón*, MSS; z lat. *thronus*, a to z řec. *thronos*, SESJČ, s. 452; *z královského trůnu zvržen byl* (909 b).

Mezi následující významné osoby, které se objevovaly při vladařských dvorech patřily: **administrátor** – „správce“, ESSČ; z lat. *administrare* „řídít, spravovat“, SESJČ

⁸⁷ Více MAŤA, P. (2004): *Svět české aristokracie (1500–1700)*. Praha: NLN, s. 328–439.

⁸⁸ Přehled vývoje české správy detailně podává HLEDÍKOVÁ, Z. – JANÁK, J. – DOBEŠ, J. (2007): *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*. 2. vydání. Praha: NLN.

s. 67; *litomyšlského biskupství administrátora...k témuž Kazimírovi poslali* (909 b, dále 944 b, 1012 a); **komísař** – ze střlat. *commissarius* od lat. *committere*, souvisí se slovem **komise** – z lat. *commissio* „pověření, zprostředkování“, SESJČ, s. 234; „zmocněnec, zástupce“, LD; *za nejvyššího komisaře vojska katolického vyhlásil* (926 b, dále 997 a); **komorník** – „sluha, osobní panský služebník; pokladník; soudní posel“, MSS; „sluha komorní, Kammerdiener; komorník soudní, komorník nejvyšší, komorníčí starosta“, GbSlov; „jeden z nejvyšších úředníků zemských; jemu byli podřízeni komorníci, t.j. soudní poslové“, ŠimekSlov; odvozeno od slova **komora** z lat. *camara*, a to z řec. *kamara*, SESJČ, s. 234; z téhož slova rovněž vychází níže uvedený výraz *podkomoří*; *Jindřich z Michálovic nejvyšší komorník* (896 c, dále 905 a); **kronikář** – od **kronika** „letopis“, ze střlat. *cronica*, a to z řec. *chronika* (pl.) „věci časové“, SESJČ s. 250; HesStčS; GbSlov; *kronikář Henelius svědčí* (927 b); **legát** – „vyslanec“, MSS; ŠimekSlov, z lat. *legatus*, GbSlov; *legát papežský také legáti císařští k tomu napomínal* (893 c, dále 903 a, 905 a, 916 c, 917 b); **podkomoří** – stč. *podkomořie* „nejvyšší úředník královské komory“, MSS; „nejvyšší úředník vladařovy komory spravující jeho (uvedená) poddaná města a finance“, StčS; „zástupce králův v královských městech, ŠimekSlov; *podkomořímu...žádného platu Plzenští nedávali* (988 c, dále 993); **sekretář** – „kdo u sebe choval pečeť, písař, tajemník“, MSS; ze střlat. *secretarius* od lat. *secretum* „tajemství“, SESJČ s. 399; *sekretářové a jiní sloužící království* (1015 a).

Nejvyšším představitelem městské správy byl **konšel** – „konzul, soudce, radní“, MSS; GbSlov; asi ze stfr. *conseil* „rada“, a to z lat. *consilium*, SESJČ, s. 240; *dva z nich/ jenž konšelé byli rozčtvrtiti dal* (910 a, dále 944 c, 957 b).

Mezi činitele vzdělaných univerzitních kruhů se řadí: **bakalář** – „člověk s nejnižším stupněm univerzitní hodnosti“, MSS; ESSČ, GbSlov; ze střlat. *bac(c)alarius*, z pův. *baca laureatus* „ozdobený vavřínovou snítkou s bobulí“, SESJČ, s. 87; *od Matouše Rejska z Prostějova bakaláře...dostavená jest* (943 a, dále 968 c); **děkan** – „představený deseti mužů“, ze střlat. *decanus*, SESJČ, s. 117; HesStčS; GbSlov; *Hiláriu/ děkan pražský* (896 b, dále 911 a, 934 c); **doktor** – ze střlat. *doctor* od lat. *doctus* „učení“, SESJČ, s. 130; HesStčS; GbSlov; *Václav z Křížanova svatého písma doktor* (896 b, dále 970 b, 987 b, 992 c); **místr** – „znalec, vědec, učitel“, MSS; „učenec, učitel“, z lat. *magister*, GbSlov; *místre dostis místroval* (934 b).

K uchování pořádku v jednotlivých správních celcích sloužilo vydávání dokumentů, které měly závazný charakter, např. **artikul/-e** – „článek, kus (úmluvy, žaloby, vyznání)“, ŠimekSlov; „nařízení, závazné ustanovení, zvl. skládající se z více

částí, bodů; v pl. písemně zaznamenaný ucelený soubor podstatných ustanovení, nařízení, zásad apod.“, ESSČ; z lat. *articulus*, GbSlov; *proti některým artikulům...knížku sepsal* (1008 b, dále 1011 c); **kompaktáta** – „úmluva“, ze střlat. *compactata* (pl.) „ujednání“, SESJČ, s. 234; GbSlov; *víceji se řádem katolické církve/ nežli kompaktáty řídí* (896 b, dále 969 c, 1011 c); **majestát** – „velebnost, hodnost královská, císařská, známky té hodnosti; místo, kde král na soudě sedá; pečet, na níž panovník v majestátu sedící byl vyobrazen, listina s pečetí takovou“, GbSlov; „vnější lesk moci; stolice královská, pečeť královská, list královský, bulla“, ŠimekSlov; „vznešenost, panovnický list“, z lat. *majestas*, SESJČ, s. 277; *císař...majestát udělil* (946 a, dále 965 a, 980 b); **mandát** – „panský rozkaz“, ŠimekSlov; GbSlov; „pověření“, z lat. *mandatus*, SESJČ, s. 279; *obzvláštní mandát zhotoviti dal* (1011 c); **registr** – stč. *registr* i *rejistr* aj., „rejstřík, seznam, soupis, záznam“, MSS; ze střlat. *registrum*, a to přes *registrum* z *regestum*, SESJČ, s. 381; *napsali do register* (944 c).

Románskými jazyky byly též ovlivněny názvy následujících institucí: **magistrát** – „městský úřad“, z lat. *magistratus*, SESJČ, s. 276; LD; *staroměstský magistrát jej zaopatřil* (962 b); **seminárium** – lat. „školka“, SESJČ, s. 400; v *seminárium proměněn jest* (992 a); **škola** – „synagoga“, MSS; ŠimekSlov; ze střlat. *scola* z lat. *schola*, a to z řec. *scholē* „poklid, prázdno“, SESJČ, s. 430; *za židovskou školou...leži* (931 b, dále 1001 c).

Do tohoto oddílu řadíme dále slova: **kolace** – stč. *kolací, kollace*, „hody vystrojené za sebrané peníze; snídaně“, ŠimekSlov; MSS; nebo „srovnání opisu s originálem“, z lat. *collatio* „snesení“, SESJČ, s. 230; *na kolaci pozval* (944 c); **papír** – stč. *papier*, „výrobek z rostlinných vláken v podobě tenkého listu k psaní, tisku, balení ap.“, StčS; z lat. *papyrus*, a to z řec. *papyros* „rostlina egyptská (šáchor)“, SESJČ, s. 330; *na papír postaviti* (905 b); **summa/suma** – „souhrn, úhrn, množství, počet“, MSS; „částka“, z lat. *summa* od *summus* „nejvyšší“, SESJČ, s. 422; *jistou summu peněz dáti připověděl* (925, dále 931 b, 945 a, 958 b, 997 b).

7. 1. 2 Výrazy původem germánské a slova s nimi související

Germánské jazyky ovlivnily názvy postů středověkých činitelů. Většina z nich (s výjimkou kancléře) se dnes již neužívá.

Nejvýznamnějším úřadem byl **kurfiršt/kurfiřt** – stč. *kurfirst*, HesStčS; „německý kníže oprávněný volit císaře“, z něm. *Kurfürst*, SESJČ s. 255; *kurfirští...se sjeli* (893 c, dále 939 a, 959 a, 961 a, 1003 c).

Lokálním vladařem byl **markrabě** – stč. *markrabie*, MSS; GbSlov; „zástupce panovníka v marce“, z něm. *Markgraf* „správce marky“, s. 282, SESJČ, s. 282; *markraběti...takové scestnosti...přetrhnouti poroučel* (895 c, dále 898).

Rovněž naše země měla své přední úředníky. Většina z nich měla před samým označením funkce atribut *nejvyšší*, který jsme vynechali. Řadíme sem výrazy: **hejtman** – stč. *hajtman*, *hejtman*, *hýtman* aj., GbSlov; „setník“, z něm. *Hauptmann*, SESJČ, s. 177; *Bořita z Martinic hejtman hradu mosteckého* (896 c, dále 905 a, 922 a, 924 a, 937 a, 944 a); **hofmistr** – „správce domu panovnického; vysoký úředník dvorský; vychovatel“, z něm. *Hofmeister*, ŠimekSlov; MSS uvádí také výrazy *hochmistr* a *ofmistr*; *Lev z Rožmitála nejvyšší hofmistr Království českého* (896 b); **kancléř** – „zapisovatel, vykladatel; nejvyšší písař; evangelista“, MSS; GbSlov; z něm. *Kanzler*, SESJČ s. 215; *Prokop z Rábštejna nejvyšší kanclíř* (896 c); **maršálek** – „podkoní, nadkoní; vladař domu; třetí z nejvyšších úředníků zemských“, ŠimekSlov; GbSlov; z **maršál** – „nejvyšší vojenská hodnost“, z něm. *Marschall* ze stněm. *marschalk*, slož. *march* „kůň“ a *schalk* „podkoní“, SESJČ s. 282; HesStčS; *biskup/ též také nejvyšší Království českého maršálek...krále uznávali* (951 a); **mincmistr** – také *mincmajstr*, *mincmejstr*, z něm. *Münzmeister*, GbSlov; *za nejvyššího mincmístra ustanovil* (989 c); **pergmistr** – stč. *bergmistr*, *perkmistr*, „nejvyšší úředník spravující záležitosti daného dolu; úředník spravující daný viničný obvod a pečující o dodržování viničního práva“, ze střhn. *běrcmeister*, StčS; *pergmístra hor viničních* (1008 a, dále 944 c); **purkmistr** – „hlava obce, zvl. města“, ze střhn. *burgermeister*, *purgermeister*, ESSČ; SESJČ na s. 374 uvádí původ ze stněm. *burcmeistr* (něm. *Bürgermeister*); *purkmistr k obědu zval* (944 c, dále 956 c, 961 a, 994 b); **purkrabí/-ě** – stč. *purgrabie*, *purkrabie*, „dvorský n. obecní představený, úředník n. správce“, ESSČ; „správce hradu“ ze stněm. *burcgräve*, SESJČ s. 374; *nejvyššího purkrabího pražského...k Nymburku poslal* (941 a); **šacmistr** – „pokladník, důchodník“ MSS; ŠimekSlov; z **šacovati** „cenit, oceňovat, odhadovat; vydírat, obírat“, MSS; „určovati a vymáhati výkupné (pokutu a pod.), ceniti, odhadovati, oceňovati“, ŠimekSlov; z něm. *schätzen* „cenit“ k *Schatz* „poklad“, SESJČ, s. 427; *šacmístra ...při živobyті zanechal* (1017 a).

Do otázek města hovořil **rychtář** – „obecní starosta, soudce“, ŠimekSlov; MSS; z něm. *Richter* „soudce“ k něm. *Recht* „právo“, SESJČ s. 393; *přiběhl rychtář městský* (973 b).

Do správní problematiky řadíme také následující výrazy: **erb** – „zděděný statek; znak, štít, znamení urozenosti; potomek, dědic“, ŠimekSlov; MSS; GbSlov; „rodový znak“, z něm. *Erbe* „dědic, dědictví“, SESJČ, s. 144; *s erbem vytesán se spatřoval* (935 a); **glejt** – stč. *glajt, glejt, klejt*, GbSlov; „ochranný list, zaručující někomu bezpečnost“, MSS; „bezpečný průvod, list bezpečnosti, list průvodní“, ŠimekSlov; z něm. *Geleit* „průvod“ od *leiten* „vést“, SESJČ, s. 169; *glejt bezpečný k smlouvě s Pražany dal* (987 c, dále 1008 a); **grunt** – stč. *grunt, grumt, krunt*, ze střhn. *grunt*, GbSlov; „půda, pozemek; statek; základ, MSS; SESJČ, s. 172; *jich školy z gruntu vyvrátili* (1001 c); **kšaft** – „poslední vůle, závět“, ŠimekSlov; GbSlov; z něm. nř. *gschaft* od *schaffen* „pořizovat“, SESJČ, s. 252; *několik konšelův na kšaft povolal* (944 c, dále 965 a, 1007 b); **léno** – „propůjčená půda za středověku“, z něm. *Lehen*, SESJČ, s. 265; GbSlov uvádí původ ze stněm. *lêhen, lēn; leno přijal* (945 c); **rathauz** – stč. *rathaus, rathús* aj., MSS; „radnice“, z něm., ŠimekSlov; *na staro-městským rathauze umřel* (942 c).

7. 1. 3 Související nepřeжатé nebo zdomácnělé výrazy

V textu se vyskytují také lexikální jednotky, které dnes vnímáme již jako domácí, ač mohly mít jako výchozí základové slovo cizí. K takovým patří i pojmenování čelního představitele státního útvaru – **král**, *král o tom...zvěděl* (892 b, dále 922 b, 957 c, 985 a, 1011 a). Do této kategorie řadíme dále označení následujících vysokých úředníků: **berník** – „kdo vybírá daň (z pověření panovníka, vrchnosti n. města), daňový výběrčí“, ESSČ; *Jakub z Dubna Království polského berník a královský hejtman* (905 a), souvisí se slovem **berně** – „daň povolovaná králi v zájmu země; dávka, poplatek vůbec“, MSS; *v Království českém berně zbiraná byla* (940 b, dále 944 c, 997 b, 1003 b); dalším správním funkcionářem byl **sudí/ soudce** – *Jan z Roupova nejvyšší sudí dvora cisařského* (967 a, dále 950 a), *praporec nesl Jan Dragfys soudce královského dvora* (1015 a).

Některé dobové termíny se udržely i v současné správní praxi: **dluh** – „povinnost (peněžní), provinění, vina“, GbSlov; „povinnost, závazek“, MSS; souvisí s lat. *indulgere* „shovívat“, SESJČ, s. 129; *nesnáze byla o dluhy královské* (1005 b); **důchod**

– stč. *dóchod*, „co pravidelně dochodí, dochází“, SESJČ, s. 135; *Z důchodův královských/ aby platili ouroky* (997 b); **pokuta** – „trest, potrestání; peněžité trest; úrok, zisk“, MSS; StčS; *tisíc kop grošův pokuty obci dáti musel* (945 a, dále 955 a, 960 c, 1010 a); **přísaha** – „slavnostní výrok (vyžadující nepřeknutí se a doprovázený dotýkáním se zvl. nějakého náboženského symbolu nebo jiným symbolickým gestem), jímž se mluvčí dovolává vyšší moci jako svědka své pravdomluvnosti v dané záležitosti“, ESSČ; *slibem i přísahou stvrzeno bylo* (1003 a); **skutek** – „čin; výkon“, MSS; „původně provedení něčeho nepřehledného, pak vůbec čehokoli“, souvislost s něm. *kutten*, SESJČ, s. 406, 255; *v skutek uvesti nemohl* (917 a); **(u)nesení** – stč. *snesenie*, „dohoda; shromáždění; stanovisko vzniklé shromážděním a porovnáním různých názorů nebo interpretací“, ESSČ; *snešení vyzdvíhl/ a za nepořádné vyhlásil* (949 b, dále 950 a, 985 b); **výhost** – „propuštění (z poddanství)“, MSS; souvisí s lat. *host, hostis* „cizinec, nepřítel“, SESJČ, s. 183; *Boženě on Vladislav výhost dáti...přinucen byl* (967 b); **zboží** – stč. *sbožie, zbožie*, „jmění, majetek, statek, bohatství, peníze“, MSS; ŠimekSlov; „nemovitý majetek, panství“, SESJČ, s. 476; *své mohovité zboží...ustanovil* (1011 b); **žaloba** – „žalování, nařikání“, MSS; ŠimekSlov; *proti Jířimu králi žaloby přednášeli* (911 a), aj.

Zahrnout rovněž můžeme verba **navrátiti** – „získat zpět; obnovit; obrátit, změnit v něco; napravit; nahradit; odčinit, odplatit“, MSS; Stčs. uvádí navíc „připamatovat; zase nabýt něčeho; znovu udělit někomu něco; znovu zříditi; učinit opět nějakým; polepšit; oplatit něco; uskutečnit; vyúčtovat něco; podvrátit, tlakem vyklonit, vychýlit do vratké polohy“; souvisí s lat. *vertere* „obracet“, SESJČ, s. 471; *do Prahy se navrátili* (1006 a); **nadati** – „darovat, obdarovat; dát jako nadaci, obdařit nadaci, opatřit důchodem; přidat, dát navíc; vynadat někomu“, MSS; StčS uvádí navíc „přidat, dát navíc, doplatit; zahrnout někoho urážlivými jmény“; souvisí s lat. *dare* „dát“ a řec. *dadōmi* „dávám“, SESJČ, s. 115; *dobří lidé opět jim nětco pro Pána Boha nadali* (970 a).

7.2 Vojenství, agrese

Neustálé udržování území bylo ve středověké a raněnovověké době poměrně častým jevem. Nejednou čteme o snahách tureckých vojáků o získání území, jež

náležela k jiným státním celkům⁸⁹. Častá válečná tažení se ale netýkala jen boje s východními mocnostmi, o jednotlivá území bojovali také evropští panovníci mezi sebou. Často docházelo k agresi také kvůli nástupnictví na trůn.⁹⁰

Ozbrojené potyčky se však netýkaly jen vladařů, zasahovaly také do životů šlechticů nebo měšťanů.

7. 2. 1 Výrazy původem románské a slova s nimi související

Označení možného agresora je výraz: **rebelant** – „vzbouřenec“, LD; „buřič“, z lat. *rebellis* „odbojník“, složeno z *re-* a *bellum* „válka“, SESJČ, s. 379; *na ty své rebelanty jeti nucen byl* (917 a).

Dále sem lze zařadit zbraně a obranná opatření: **mušketa** – „těžká ručnice“, ŠimekSlov; „druh pušky“, z fr. *mousquette* (přes něm. *Muskete*), z it. *moschetto* „puška mající mušku“, SESJČ, s. 302; „*muškety...dáti připovídal*“ (917 b); **bašta** – „vnější výstupek hradební zdi; obléhací útočná věž, zvl. dřevěná; opevnění, tvrz“, ESSČ; „ohrada, hradba, násep“, ŠimekSlov; z it. *bastia* od *bastire* „stavět“, SESČJ, s. 90; *baštami a střilnicemi opatřiti* (958 a).

7. 2. 2 Výrazy původem románské, ale do češtiny přejaty z jazyků germánských a slova s nimi související

S rozebíranou problematikou dále souvisejí výrazy: **pancíř** – stč. *pancier*, „kroužkové brnění chránící zejména trup bojovníka; záštita“, StčS; MSS; ŠimekSlov; asi z něm. *panzier*, *panzer* ze stfr. *pancier* „brnění na tělo“ od stfr. *pance* „tělo, břicho“, a to z lat. *pantex* „břicho“, SESJČ, s. 328; v *pancířích a železném zbroji oblečení* (964 c, dále 974 b); **tarasníce** – „dělo na boření tarasů“, MSS; GbSlov; podle něm. *Tarras(büchse)*, SESJČ, s. 440; od **taras** – „násep, bašta; ochranná střecha, kryt“, MSS; ŠimekSlov; ze stněm. *Tarras*, a to z fr. *terrasse* k lat. *terra* země, SESJČ, s. 440; z *srubnic a tarasníc střileli* (1002 b); **žalář** – stč. též *želář*, „vězení“, MSS; ESSČ; z lat.

⁸⁹ Více informací v: RATAJ, T. (2002): *České země ve stínu půlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí*. Praha: Scriptorum.

⁹⁰ ČORNEJ, P. – BARTLOVÁ, M. (2007): *Velké dějiny země Koruny české VI. 1437–1526*. Praha, Litomyšl: Paseka, s. 403–466.

solarium přes něm. *solāri* „poschodí (dříve byla vězení ve věži)“, od lat. *sol* „slunce“, SESJČ, s. 479; *jej zajali/ a do žaláře vsadili* (923 a); **žold** – „plat, mzda, výkupné“, MSS; ŠimekSlov uvádí navíc „nájem“; přes stněm *sold* z fr. *solde* „mzda“, a to z lat. *solidus* „peníz (pevné ražby)“, SESJČ, s. 482; *náležitý žold...dávati mohl* (898 b); **srotiti se** – stč. též *zrotiti*; „sešikovat (se), shromáždit (se)“ MSS; od slova **rota** – „zástup (vojenský), množství, četa; sekta, strana; družina, stoupenci“, ŠimekSlov; MSS; „oddíl vojska“, z něm. *Rotte* ze stfr. *rote* „tlupa“, a to z lat. *rupta* „roztrošené vojsko“, SESJČ, s. 390; v *Markrabství moravském mnoho loupežníkův se srotilo* (952 c).

7. 2. 3 Výrazy původem germánské a slova s nimi související

S bojem souvisí také následující substantiva: **halapartna** – „sudlice; sekera na násadce“, GbSlov; „kopí k bodání a sekání“, ŠimekSlov; z něm. *Hellebarde*, a to ze stněm. *helmbarte* slož. z *helme* „rukojet“ a *barde* „sekera“, SESJČ, s. 174; **houf** – zvratnou analogií vzniká ve stč. také *húf*; GbSlov; „hluk, zástup, stádo“, MSS; ze stněm. *hūfe*, (nyní *Haufen*), SESJČ, s. 184; *dva houfy jízdného lidu...pospíchají* (922 c, dále 943 a); **rekovství** – stč. *rekovstvie*, „hrdinství, statečnost, udatnost“, MSS; od slova **rek** – „hrdina“, ze střhn. *Recke*, ESSČ; *své rekovství ukazovali* (921 a, dále 936 a, 1016 b); **šik** – „řád, způsob, pořádek“, MSS; ŠimekSlov; „vojenský útvar“, z něm. *Schick* k *schicken* „pořádat“, SESJČ, s. 429; *do šiku vojanského...se postavivše* (923 b, dále 929 c, 952 a, 1014 b); **šturm** – „útok; poplach“, MSS; ŠimekSlov; z něm. *Sturm*, SESJČ, s. 436; *k šturmu s jinými pěšimi vojáky běžeti poručil* (922 a, dále 988 a); **tulich** – „dýka“, MSS; ŠimekSlov; ze stněm. *dollich*, nyní *Dolch*, SESJČ, s. 454; *tulich...poslal* (960 b).

Připojujeme též adjektivum **mosazný** – od **mosaz**, HesStČS; GbSlov; asi ze stněm. *massing (něm. *Messing*), SESJČ, s. 299; z *mosazných děl velký díl městských zdí porazil* (922 a, dále 944 a) a verba: **mordovati** – „vražditi, hubiti, soužit“, MSS; GbSlov; spojitost se slovem **mord** – „ob. vražda“, z něm. *Mord*, které souvisí s *mřítí*, SESJČ, s. 298; *ostatní zmordovati poručil* (910 a, dále 910 b); **retovati** – „zachraňovat, pomáhat; vysvobozovat; chránit“, MSS; ŠimekSlov; z něm. *retten*, SESJČ, s. 386; *téhož Adama retovali* (971 c); **spuntovati se** – „spolčiti se, spiknout se“, z něm. (pův. slovo neuvedeno), ŠimekSlov; *obec pražská spuntovavši se tajně proti králi pánu svému* (956 b, dále 993 b, 1012 a); **škoda** – „poškození“, MSS; ŠimekSlov; ze stněm. *scado* (nyní

Schade), které souvisí s řec. *askēthēs* „nedotčený, SESJČ, s. 430; *velkou škodu...činili* (895 b, dále 968 b); **verbovati** – „přijímat do vojska“; LD; z něm. *werben*, SESJČ, s. 464; *s nově verbovanými vojáky* (921 a); **zrada** – „věrolomné vyzrazení někoho n. něčeho skrytého; věrolomné vydání někoho n. něčeho do nepřátelské moci; věrolomné, neupřímné chování; ESSČ; souvisí se slovem **rada**, z něm. *raten*, SESJČ, s. 376; *je s zradou dostali* (898 a);

7. 2. 4 Výrazy původem z východních oblastí

Od islámských národů bylo přežato označení zbraně: **šavle** – „sečná zbraň se zakřivenou čepelí“, ESSČ; z turkotat. *sab* přes strus. *sáblja*, do češtiny přežato podle stněm. *sewel* (nyní *Säbel*), SESJČ, s. 428; *šavli...poslal* (960 b).

7. 2. 5 Související nepřežaté nebo zdomácnělé výrazy

Otázky agrese jsou rovněž vyjádřeny pomocí dalších výrazů, zejména označujících zbraně: **cep** – stč. *cěp*, „nářadí k mlácení obilí; bicí zbraň, užívaná zvl. husity“, ESSČ; GbSlov; „silná štěpina, kterou se bilo, mlátilo“, SESJČ, s. 106; *cepem tak silně udeřil* (977 c); **dělo** – stč. *těž kus*, SESJČ, s. 118; HesStčS; *děla všeckna menší i větší...dostali* (898 a); **hřmot** – stč. *hřmet, hřmot, hřim*, aj., GbSlov; „hluk“, MSS; *s velikým křikem a hřmotem pravice* (957 c); **kolba** – „rytířské klání, souboj“, MSS; *z kol-, kláti*, GbSlov; SESJČ, s. 231; *byli...hodování též kolby a kratochvíle* (951 b, dále 974 b, 1009 c); **kopí** – stč. *kopie*, GbSlov; „nástroj, kterým se bije“, souvisí se slovem *kopati*, SESJČ, s. 242; *velký počet kopí...nesli* (1015 b); **křivda** – „nepravda, lež; bezpráví; nespravedlnost“, MSS; ŠimekSlov; souvisí s lat. *curvus*; SESJČ, s. 252; *jim křivdu činil* (993 a); **ostruha** – stč. *těž ostroha*, „součást jezdecké výstroje opatřená kovovou hvězdicí s ostrými paprsky připevňovaná na nohu n. botu jezdce k pobízení nesoucího jej zvířete, zvl. koně“, možná souvislost se slovem *ostrý*, StčS; *od bot vzaté byli/y ostruhy* (1015 a); **pěchota** – „pěší vojsko“, StčS; *pěchotu téměř všecknu zmordovali* (898 a); **příměří** – stč. *přiměrie*, ESSČ; *dokavád příměří trvati bude* (905 a); **srubnice** – stč. *srubnicě*, „dělo účinné proti dřevěnému roubenému opevnění“,

ESSČ; *pak z srubnic... stříleli* (1002 b); **sudlice** – stč. *sudlicē*, „bodná zbraň s dvojitým nebo trojitým hrotem“, MSS; SESJČ, s. 421; v GbSlov uváděno jako synonymum ke slovu *halapartna* – „sekera na násadce“, podrobnosti výše; *držíce oštípy a sudlice* (956 b); **tesák** – „jednosečný nástroj k tesání ve tvaru nože n. dýky, užívaný též jako zbraň“, ESSČ; spojitost s **tesati**, jež souvisí s řec. *tektōn* „tesař, stavitel“, SESJČ, s. 443; *tesákem probodl a prchl* (962 a); **uzda** – „otěž“, MSS; ze zákl. **ous-* (ústa) s příp. *-da* „co se klade na ústa koni“, SESJČ, s. 459; *nesli...uzdy a což kdo uchytiti mohl* (988 a); **zbraň** – stč. *bran, braň, zbraň*, „obránné opevnění, ochrana; obrana, odpor, boj“, MSS; *zbraň menší i větší...dāti připovidal* (917 b).

Za nepřejatá či zdomácnělá pokládáme i slovesa **křičeti** – HesStčS; GbSlov; *křičeli držíce oštípy* (956 b); **mrskati** – HesStčS; GbSlov; *mrskal ten obraz bičem* (977 b); **poraziti** – „srazit; postihnout; zasáhnout; zničit, zahubit“, MSS; StčS uvádí navíc „zasáhnout údery, zvl. zbit, zasypat ranami; zabít, usmrtili; způsobit pád; zdolat; přemoci, překonat; potlačit, pokořit; omráčit, ochromit; cele opanovat“, souvisí s řec. *rēgnymi* „dávám“, SESJČ, s. 379; *poraziti/ aneb aspoň zajmouti bude mocti* (922 a); **roztrušovati** – „rozsévat, rozptylovat; rozmetat, ničit; zmarňovat, ztracovat“, ESSČ; *svůj blud...veřejně roztrušovali* (1010 a); **schrániti se** – „schovat se, skrýt se (na chráněném místě)“, ESSČ; *Bozkovic mezi vrchy se schrániv* (910 b, dále 917 b, 922 b, 927 c, 952 c); **spáliti** – „shořet“, MSS; *a všechny předměstí spálil* (969 a); **stříletí** – „vypalovat rány ze střelné zbraně; pálit po někom; střelou usmrcovat“, ESSČ; souvisí se slovem **střela**, spojitost s ním. *Strahl* „paprsek“, stněm. *strāla* „šíp, blesk“, SESJČ, s. 419; *ostatní nepřátelé hustě střílejíce* (910 a); **trestati** – stč. *tres(k)tati* „trestat, kárat“, MSS; ŠimekSlov; souvisí s ním. *strafen*, SESJČ, s. 449; *nevinné na jich měščích trestal* (1009 c); **zemdliiti** – „učinit mdlým, unavit, zeslabit“, MSS; *Turka tak zemdlel* (940 c); **ztopiti** – „utopit“, MSS; ŠimekSlov; ESSČ; souvisí s lat. *tepidus*, SESJČ, s. 446; *svůdce mníchy poruč ztopiti* (934 b); **žhářství** – stč. *žhářstvie*, „paličství, úmyslné založení požáru“, ESSČ; od **hořeti**, souvisí s řec. *termos* „horký“, lat. *fervere* „vřítí“ a ním. *warm* „teplý“, SESJČ, s. 183; *žhářství i mordy páchal* (954 b).

Mezi slova, která se objevují v kronice a jejichž původ je nejasný, patří: **kuš** – stč. též *kuše*, „samostříl“, MSS; ŠimekSlov; SESJČ, s. 255; *děla neb vojanské kuši...užíval* (944 a, dále 958, 1015 c) a verbum: **svaditi se** – „znesvářit, rozvadit; pohádat se, dostat se do sporu, dát se do boje“, MSS; *sladovnickí pražští svadili se s nožíři* (961 c, dále 988 a).

7.3 Společnost

Stavovská společnost se v mnohém lišila od té dnešní. Práva, výsady a povinnosti člověka určovalo jeho stavovské postavení.⁹¹ Nejvíce jsou textu zastoupeny urozené osoby, které zasahovaly do dění v zemi. Mimo jiné nabízí kronika spektrum řemesel, která měšťané vykonávali. Opomenuti nejsou ani vesničtí obyvatelé a vyjádření vztahu podřízenosti.

Z důvodu vývoje a přeměny společnosti dnes mnohé uvedené výrazy považujeme za historismy. Kromě společenských vztahů uvádíme též vztahy příbuzenské.

7.3.1 Výrazy původem románské a slova s nimi související

Ze substantiv sem řadíme: **biřic** – „úřední sluha, herold, hlasatel, vyhlášovač; pochop, dráb“, MSS; ESSČ; z it. *birro*, z řec. *pyrrhos* „ohnivý, červený (biřici nosili ve středověku červené obleky)“, SESJČ, s. 94; *kázali je stínati a biřící volati* (956 c); **komíník** – stč. *kominnik*, „soused, který měl ohledavati komíny, jsou-li meteny“, GbSlov; od slova **komín** z it. *camino* „krb“, a to z lat. *caminus*, tam z řec. *kaminos* „pec“, SESJČ, s. 234; *přiběhli dva komíníci* (991 c).

Prostší skupinu lidí představuje **chasa** – „luza, spodina; mládež“, MSS; „nižší služebnictvo“, ŠimekSlov; asi z it. *casa* „dům, služebnictvo“, SESJČ, s. 190; *přiběhše za tou chasou* (957 a, dále 991 b, 1005 c).

Příbuzenské vztahy zastupuje **kmotřička** (dem. od **kmotra**) – „spolumatka“, z lat. *commater*, SESJČ, s. 228; HesStčS; GbSlov; *šli k jedné své dobrý kmotřičce* (1010 b).

Negativní příznak nese označení **lotr** – „lump; v pl. služebnictvo, chasa“, MSS; GbSlov uvádí navíc nehanlivé označení „chlap“ a původ z lat. *latro* „žoldněř, lupič“, SESJČ, s. 272; *jej nějaký ohavný lotr...tesákem probodl a prchl* (962 a, dále 968 c).

---

⁹¹ ČORNEJ, P. – BARTLOVÁ, M. (2007): *Velké dějiny zemí Koruny české VI.*, s. 481–483.

7. 3. 2 Výrazy původem románské, ale do češtiny převzaty z jazyků germánských a slova s nimi související

Do tohoto oddílu spadá pojmenování: **kuchařka** (přech. od **kuchař**) – od slova **kuchyně** ze stněm. *kuchina*, a to ze střlat. *cocina* (*coquina*) od *coquere* „péci“, SESJČ, s. 253; *kuchařka hledajíc nětco* (989 c).

7. 3. 3 Výrazy původem germánské a slova s nimi související

Urozeného člověka označuje pojem **rytíř** – stč. *rytieř*, *rycieř*, *řitieř*, MSS; ŠimekSlov; z něm. *Ritter* od *reiten* „jezdit na koni“, SESJČ, s. 394; *byl nejvyšším převorem rytířův nelitenských* (1006 c, dále 954 b, 971 b, 992 b, 1002 b). Stav podřízenosti vyjadřuje výraz **manství** – stč. *manstvie*, *manstvo*, „poddanský poměr, léno“, MSS; GbSlov; od slova **man** „poddaný rytíř, vasal“, ŠimekSlov; GbSlov; z něm. *Mann*, SESJČ, s. 279; z *manství propustili* (950 c).

Dále řadíme označení řemesníků: **havíř** – stč. *havěř*, GbSlov; „horník“, ze stněm. *hawer* od *hauen* „rubat“, SESJČ, s. 176; *dva havíři...stojících* (961 c); **hokyně** (přech. od **hokynář**) – „sedící na bobku“, ze stněm. *hockener*, od *hocken* „sedět na bobku (při drobném prodeji na ulici)“, SESJČ, s. 181; HesStčS; GbSlov; *hokyně z koňského trhu* (972 b); **kramář** – ze střněm. „krāmære“, GbSlov; od slova **krám** ze stněm. *krám* „pův. stanové plátno, poté stánek z něho“, SESJČ, s. 248; *kramáři pražští ...zloupení jsou* (986 b).

Vyjádření příbuzenství představuje substantivum: **švagr** – „bratr manželky n. manžel sestry, pozd. též bratr manžela“, ESSČ; z něm *Schwager*, které souvisí s stč. *svak*, *svekr*, SESJČ, 437; *císaře švagr koně jeho nepamatoval* (977 c).

Jisté negativní zabarvení nese označení: **špehýř** – stč. *špehéř*, „zvěd, vyzvědač; slídič, pozorovatel, MSS; od **špehovati** „slídit; pátrat, zkoumat, sledovat“, MSS; z něm. *spähen*, MSS; *skrže svý špehýře...držeti se má* (1008 b).

7. 3. 4 Výrazy původem z východních oblastí

V textu lze také nalézt substantiva, která souvisejí s exotickými kraji východu: **perníkář** – „řemeslník vyrábějící perník“, StčS; souvisí se slovem **pepř**, z lat. *piper*, a to přes řec. *pepery* až ke stind. *pippali* „zrníčko pepře“, SESJČ, s. 339; *ze Starého města byli jsou vyslaní tito: ...Perníkář* (980 a); **tovaryš** – stč. *těz tovariš*, „druh, společník; spojenec“, MMS; ŠimekSlov uvádí navíc „soudruh, svědek“; z tatat. *tavar* „majetek“, SESJČ, s. 447; *tovaryši na nic jiného nemyslili* (1014 a); **kloboučník** – ze slova **klobouk**, stč. *klobúk, kobluk*, „klobouk; přilba“, MSS; GbSlov; ŠimekSlov; asi z turkotat. *kalpak*, SESJČ, 227; *některých kloboučníkův ženy sešli se* (1010 b).

7. 3. 5 Související nepřejaté nebo zdomácnělé výrazy

Příslušnost k určité společenské vrstvě vyjadřují substantiva: **pán** – „člověk svobodný; šlechtic, příslušník nejvyššího šlechtického stavu; hospodář, vlastník aj.“, ESSČ; „muž v nadřazeném vrchnostenském postavení; osobně svobodný muž nadřazený ostatnímu obyvatelstvu svou politickou, popř. vojenskou mocí, urozeností a majetkem, zvl. šlechtic; velmož; příslušník vyšší vrstvy“, StčS; *z každé strany čtyři páni se vyvolili* (942 b, dále 951 b, 954 b, 985 a, 1011 c); **zeman** – stč. *zeměnín*, „šlechtic; obyvatel země, krajan, domorodec“, MSS; ŠimekSlov; *zemané a vojenským bidám nezvyklí lidé* (923 b, dále 942 b, 945 c, 1006 a); **čeled'** – „rodina, rod; děti, členové rodiny mimo rodiče; děti a služební příslušníci rodiny; služebníci k rodině příslušní“, GbSlov; ESSČ uvádí dále „poddaní, mocensko-právně podřízení lidé, ojed. též otroci; skupina osob téhož druhu; bibl. církev, církevní sbor; vojenská družina; doprovod; zástup aj.“; SESJČ s. 111; *žádného z křížovníkův/ ani z jích čeledi...nenalezli* (932 b, dále 991 b); **lidé robotní** – spoj. se slovem **robot** „poddanství, nevolnictví, porobení; těžká práce; těžkost, potíže“, MSS; *lidé robotní zase dílu zvykali* (943 a).

K měšťanské a vesnické oblasti jsou řazeni: **horník** – „Kutnohořan“, GbSlov; MSS; ŠimekSlov; souvislost se slovem **hora** „pův. zalesněný vrch, důl“, horník je tedy ten, kdo pracuje v dole, SESJČ, s. 182; *horníkův očekávali* (1008 c); **kopáč** – „kdo kopá“, GbSlov; od **kopati**, které souvisí s řec. *koptō* „kopám“, SESJČ, s. 242; *a těm kopáčům...ruce utínal* (986 b); **lékař/lékařství** – souvisí se slovem **lék** „léčivý prostředek kouzelný“, MSS; GbSlov; ŠimekSlov; to přejato z germ. (gót. *lėkís* „lékař“), a to asi z kelt., SESJČ, s. 264; *k přetrhnutí toho luterového učení lékařství obmistil*

(1003 b); **mlátník** – od slova **mláto**, které souvisí s něm. *Malze* „slad“, SESJČ, s. 294; HesStčS; GbSlov; „*pivovárníci neb mlátníci slouli*“ (973 c, dále 968 b); **nádeník** – stč. *nádenník*, „dělník najímaný na den“, GbSlov; „ten, kdo dělá na den, za denní mzdu“, SESJČ, s. 304; *ten nejsprostější nádeník* (935 a); **nákladník** – „přivrženec, stoupenec; podnikatel v těžbě drahých kovů; jur. držitel domu nadaného právem vařit pivo“, StčS; MSS; „kdo činí náklad, pomáhá, přeje; straník, ŠimekSlov; od slova **náklad** – „výdaj, výloha, útrata za něco; potřebné prostředky, zvl. finanční; vynaložená práce, úsilí, námaha“, MSS; z **klásti**, které souvisí se s něm. *laden* „nakládat“, SESJČ, s. 225; *všickni pivovárníci/ aneb (jak v Praze říkáme) nákladníci byli* (1010 c); **nožíř** – stč. *nožieř*, „výrobce nožů, nůžek“, StčS; *jednoho z těch nožířův...stíti dali* (961 c, dále 973); **řezník** – stč. *řezník*, „kdo se řemeslně zabývá porážením zvířat na maso, zpracováním a prodejem masa“, ESSČ; *král mezi řezníky...narovnáni učinil* (965 a); **sedlka** (přech. od **sedlák**) – „kdo, vlastní sedlo, statek, zemědělskou usedlost, příslušník nižšího svobodného stavu; kdo pracuje na cizím poli nebo statku a odvádí za jeho užívání plat nebo práci; chudý obyvatel vesnice, prostý venkovan; pejor. hrubý, sprostý člověk, neurazený člověk hrubých mravů“, ESSČ; *sedlka...upálená byla* (978 a); **sladovník** – „kdo dělá slad, kdo se podílí na výrobě sladu, ESSČ; *sladovníci pražští svadili se s nožíři* (961 c).

Negativně jsou vnímána označení: **ležák** – „dlužník (n. jeho zástupce), který se usídlil u určeného hospodáře, dokud nesplatil dluh; cizí obchodní služebník usídlený ve městě a poškozující jeho obchod kupováním a prodáváním ve prospěch svého vzdáleného pána; povaleč“, MSS; „kdo leží (na vymáhání dluhu), až dlužník zaplatí“, GbSlov; ŠimekSlov; souvislost s něm. *liegen*, SESJČ, s. 266; *rozkázali aby tam žádných ležákův neb loupežníkův nebyvalo* (968 c); **loupežník** – stč. *lúpežník*, HesStčS; GbSlov; *na ty loupežníky v šiku vojanském táhl* (953 a, dále 963 b); **pochlebník** – „kdo se snaží zalíbit neupřímným lichocením; nadržovatel, příživník; oblíbenec, zvl. přísluhující důvěrník; bibl. pokrytec, licoměrník; svůdce, kdo svádí ke zlu, zvl. zištnou shovívavostí“, StčS; a **klevetník** – od **kleveta** „tlach, pomluva, hádka“, GbSlov; *pochlebníkům/ klevetníkům a cti loupežníkům velkou náchylnost prokazoval* (963 b); **povaleč** – „zahaleč, zvl. marnící čas po krčmách“, StčS; spojitost s verbem **valiti**, které souvisí s lat. *volvare* a něm. *walzen*, SESJČ, s. 461; *o lotry a povaleče rokovali* (968 c).

Dobové neutrální výrazy, které v dnešní době nesou negativní příznak, jsou: **holomek** – „mladík, svobodný muž; sluha“, MSS; GbSlov uvádí dále „neženatec,

služebník“; *holomek jeden z hradu pražského...svadil se s Uhry* (988 a); **pacholek** – „sluha, tovaryš, čeledín“, MSS; StčS uvádí dále „hoch, chlapec, malý pacholík; mladý muž, zvl. neženatý; služebník, zvl. mladý sluha, též zbrojnoš; příslušník námezdní čeledi; žoldněř aj.“, StčS; *dva pacholky nádvorní pochytil* (986 b). V textu se objevuje také deminutivum **pacholátko** – „děťátko, zvl. chlapeček, hošík, chlapec“, StčS; *Židí... pacholátko křesťanské na kříž pověsili*“ (978 a, dále 980 b); výraz *pachole* pak označuje „dítě, chlapec, mládenec; páže; mladík, jinoch; mladý služebník, StčS; ŠimekSlov.

7. 4 Církevní záležitosti

Ve středověku i v novověku hrála otázka víry velkou roli. Tehdejší člověk se vyznačoval hlubokou zbožností, kterou dokazoval pomocí častého modlení, uctívání obrazů a pravidelných zpovědí.⁹² Analyzovaná část kroniky vypovídá o situaci po husitských válkách i o vystoupení Martina Luthera, nalézt můžeme tedy související rouhačství i ničení relikvií. Text také nabízí bohaté spektrum označení jednotlivých církevních hodnostářů. Vynechána nebyla ani další slova, která souvisejí s uvedenou problematikou.

7. 4. 1 Výrazy původem románské a slova s nimi související

Přináležitost k určité nebo k žádné víře vyjadřují termíny: **katolík** – ve slov. **katolický** „křesťanský, pravý“, StčS; „celkově rozšířený“, z řec. *katholicos* „všeobecný“, SESJČ s. 222; *se s nimi proti katolíkům spolčili* (892 c); **žid** – „příslušník židovského národa; vyznavač židovské víry, člen židovského náboženského společenství, stoupenec judaismu“, ESSČ; z lat. *iudaeus*, a to z řec. *judaíos* „z pokolení Judova“, SESJČ, s 481; *Židí...pacholátko křesťanské na kříž pověsili* (978 a); **pohan** – „člověk nepatřící do křesťanského ani židovského náboženského společenství, zvl. nekřesťan; příslušník antického národa; bibl. pejor. nepravověrný“, StčS; z lat. *paganus* „venkovan“ k *pagus* „venkov, kraj (venkovský lid setrval nejdéle v pohanství)“, SESJČ s. 352; *pohana za manžela míti nechtěla* (949 a).

⁹² ROYT, J. (2001): Česká fides. Víra, zbožnost a církev, Barokní Pietas. In: V. Vlnas (ed.), *Sláva barokní Čechie. Umění, kultura a společnost 17. a 18. století*. Praha: Národní galerie, s. 15–21.

Do hierarchie církevních hodnostářů řadíme substantiva: **kanovník** – „vyšší katolický duchovní, člen kapituly“, ze střlat. *canonicus* „duchovní žijící podle kánonu, SESJČ, s. 215; HesStčS; GbSlov; *kanovníci/ vikáristové...z těch dvouh míst...odešli* (892 c, dále 956 c, 960 c); **kardinál** – „hlavní biskup“, z lat. *cardinalis* „hlavní biskup“, SESJČ, s. 218; HesStčS; GbSlov; *kardinál...pokoj a jednotu spůsobil* (949 b); **prelát** – „představený, nadřízený, správce; prelát, vyšší církevní hodnostář“, MSS; StčS; z lat. *praelatus* „představený“, SESJČ, s. 362; *preláti...služby boží vykonávajice* (944 b, dále 956 c); **převor** – stč. *převor, přeor*, „náměstek opata ve společenství řeholníků; představený společenství řeholníků“, StčS; z lat. *prior* „přednější“, SESJČ, s. 370; *převorovi strakonickému...postoupil* (957 a, dále 964 a, 1006 a); **řeholník** – „člen mnišského řádu“, ESSČ; souvislost se slovem **řehole** – stč. také *řehola, řehula*, „ustanovení, pravidlo“, MSS; „mnišský řád“, z lat. *regula* „pravidlo“, SESJČ s. 394; *řeholníci...je stavěti počali* (892 c, dále 986 a); **vikárista/vikář** – „vyšší hodnost katolického faráře; zástupce biskupa; místopředseda“, MSS; ŠimekSlov; z lat. *vicarius* „zástupce (biskupa)“, SESJČ, s. 467; *vikáristové... z těch dvouh míst...odešli* (892 c, dále 956 c, 971 a).

Zařadit lze rovněž termín **laik** – „světský člověk, neknež, neoborník“, MSS; ze střlat. *laicus*, a to z řec. *laikos* „lidový“ od *lāos* „lid“, SESJČ, s. 259; *tí od něho posvěceni nebyli kněží/ toliko pouzí laikové* (934 c, dále 935 a).

Příslušnost k určitému církevnímu řádu vyjadřují označení: **templář** – „příslušník rytířského řádu, který měl chránit chrám Božího hrobu v Jeruzalémě“, souvislost se slovem **templ** – „synagoga“, z lat. *templum* „chrám“, SESJČ, s. 441; v ESSČ pouze výraz *templářský; hrad Šternberk...templářům patřival* (897 a); **panny cistercienské** – nalezeno přes **cisterciák** – „člen mnišského řádu“, pochází z názvu fr. kláštera *Cistercium* (nyní *Citeaux*), který byl mateřským klášterem tohoto řádu, SESJČ, s. 108; v ESSČ pouze adjektivum *cistercienský; královny klášter duchovních panen cistercienských vzal* (910 a).

Problematiku církevních záležitostí doplňují výrazy: **apoštol** – stč. také *apostol, japostol, japoštol*, „jeden z dvanácti učedníků Kristových; následovník Krista; šířitel křesťanství; křesťní patron“, ESSČ; MSS; z lat. *apostolus* z řec. *apostolos* „posel“ k *apostellō* „posílám“, SESJČ, s. 79; *před slavností svatého Jakuba apoštola* (926 b, dále 893 a, 933 b); **bull** – stč. též *bula, bulle*, „pečeť na dokumentech vydávaných papežským úřadem; papežský, popř. koncilní dokument opatřený bulou“, ESSČ; GbSlov; z lat. *bull* „bublina, přen. pouzdro (později pouzdro na pečeť, pak listina

s pečeti“; SESJČ, s. 102; *papež vydaje...bully křížovnickou* (892 a, dále 893 a, 1003 c); **kapitola** – stč. též *kapitula*, „hlava; sbor církevních hodnostářů při určitém chrámu“, MSS; ŠimekSlov uvádí „sebranka, sběr“; z lat. *capitulum* „kapitola (Písma), protože měli každý den číst nějakou kapitolu Písma“, SESJČ s. 216; *kapitola svatého Víta...též kapitola staroboleslavská ztratíve toho času své statky* (892 c, dále 903); **konsistoř** – „církevní poradní sbor“, z lat. *consistorium* „místo, kde se scházejí duchovní“, SESJČ, s. 242; HesStčS; *kněží dolejší konsistoře tomu se posmívali* (972 c); **konvent** – „schůze, shromáždění, sbor klášternický, klášter“, ŠimekSlov; GbSlov; „schůzka, sbor řeholníků“, z lat. *conventus*, SESJČ, s. 241; *kalichy...z konventův...prodali* (918 a); **kostel** – „chrám, diecéze“, MSS; GbSlov; ŠimekSlov uvádí navíc „církev; hřbitov“; z lat. *castellum*, SESJČ, s. 245; *kostelům...veliké nadání nešťastný konec vzalo* (893 a, dále 979 b); **kůr** – stč. *kór*, „sbor“, ŠimekSlov; MSS; GbSlov; „kruchta“, z lat. *chorus*, to z řec. *choros*, SESJČ, s. 254; *v kůru Panny Marie* (936 a); **monstrance** – „nádoba k vystavování hostie“, ESSČ; z lat. *monstrare* „ukazovat“ k lat. *monere* „připomínat“, SESJČ, s. 297; *monštranci...z kostela sváto-krádežně vynesli* (979 b); **ochtáv** – stč. též *oktáv, oktáb, ochtáb*, „osmidenní slavení některých významných církevních svátků“, MSS; „osmý stejnojmenný den po daném církevním svátku, u mnohých svátků církevně slavený též jako svátek; užívá se též při datování“, z lat. *octava*, StčS; *v ochtáv svatých apoštolův Petra a Pavla města dobývati počali* (933 b, dále 996 a); **procesí** – stč. též *proces(s)ie* „průvod, slavnostně důstojný pochod zástupu lidí, zvl. na uvítanou; slavnostní prosebný průvod věřících, kněží, StčS; „pout, cesta, triumf“, ŠimekSlov; MSS; z lat. *processio* „postupovat dopředu“ od *procedere*, SESJČ, s. 364; *nejsvětější svátisti oltářní procesi drželi* (996 a, dále 1005 b); **špitál** – „hostinec, dům pro potřebné; nemocnice; chudobinec“, MSS; ŠimekSlov; z něm. *Spital* ze střlat. *hospitale* „pohostinný dům“ k lat. *hospes* „host“, SESJČ, s. 434; *pod mostem proti špitálu* (1002 b).

Nalézt lze rovněž související adjektivum: **adventní** – od **advent** „doba čtyř týdnů před Vánocemi, doba očekávání příchodu Krista“, ESSČ; z lat. *adventus* „příchod“ od lat. *advenire* „přicházet“, SESJČ, s. 68; *k druhý neděli adventní z Uher do Brně přijel*“ (895).

7. 4. 2 Výrazy původem románské, ale do češtiny přejaty z jazyků germánských a slova s nimi související

V tomto oddílu jazyků představují jednotlivé prvky církevních činitelů výrazy: **almužník** – „kdo prosí o almužnu; kdo dává almužny; kdo spravuje almužní nadaci“, MSS; GbSlov; ESSČ uvádí také „uživatel kostelního nadání, popř. příslušník mnišského žebrového řádu“; souvislost se slovem **almužna** – „milosrdný dar potřebnému; peněžní příspěvek na církevní účely; dar určený církvi, zvl. přinášející další příjem, ESSČ; „nadace, ze které se udělovaly almužny“, MSS; ze stněm. *almuosan*, to ze střlat. *elemosine* z řec. *elēmosyne* k *elēō* „lituji“, SESJČ, s. 72; *mši/ kterou...almužník sloužil* (960 c, dále 996 a); **biskup** – „představený náboženského společenství n. chrámu, vrchní kněz, velekněz“, ESSČ; GbSlov; „církevní hodnostář“, ze stněm. *biscof* (nyní *Bischof*) ze střlat. *episcopus*, a to z řec. *episkopos* „dohlížitel“, SESJČ, s. 94; *Jošt biskup vratislavský...válku vedl* (903 a, dále 917 b, 951 a, 980 a); **choralista** – „zpěvák kostelní, sborový“, ŠimekSlov; souvislost se slovem **chor** – stč. *kór*, GbSlov; „sbor zpěváků“, přes něm. *Chor*, to z lat. *chorus*, a to z řec. *choros* „tanec do kola, taneční zpěv“, SEJČ, s. 191; *spěváci/ jenž se nyní choralistové jménují* (971 a); **jeptiška** – stč. též *jebtiška* nebo *jeptička*, MSS; ze stněm. *eppetisse*, to ze střlat. *abbatissa*, SESJČ, s. 207; *mnichy i jeptišky rozehnali* (956 c); **kaplan** – nalezeno jako jedno ze synonym ke slovu **středník** společně se „zástupcem (většinou faráře) a vikářem“, MSS; dále nalezeno pod pojmem oltářník – „kněz ustanovený za plat vykonávat bohoslužby u daného oltáře“ (více níže), StčS; dostalo se k nám přes něm. *Kaplan* ze střlat. *capellanus*, SESJČ s. 216; *Protázius krále českého kaplanem...jest* (903 a); **mnich** – z stněm. *munih*, to z lat. *monacus* a z řec. *monachos* k *monos* „samojediny“, SESJČ, s. 295; HesStčS; GbSlov; *mnichy i jeptišky rozehnali* (956 c); **oltářník** – „muž ustanovený k danému oltáři“, MSS; „kněz ustanovený za plat vykonávat bohoslužby u daného oltáře“, StčS; souvisí se slovem **oltář** „vyvýšené místo (zpravidla stolec) určené k odevzdávání obětních darů bohu nebo božstvu“, StčS; ze stněm. *altari*, to z lat. *altare*; SESJČ, s. 319; *oltářníky rozehnali* (956 c); **opat** – „poustevník uznávaný ostatními za duchovního otce (za učitele a rádce ve věcech víry a mnišského života“, v textu ve významu „představený klášterního společenství řeholníků n. některého řádu“, GbSlov; ze stněm. *appāt* (nyní *Abt*) z lat. *abbatem* (4. p. od *abbas*, z řec. *obbas* „otec“), souvisí s dětskými slovy pro otce, SESJČ, s. 320; *Jan opat Strahovský* (896 b); **papež** – „římský biskup jako hlava církevní organizace křesťanstva, zvl. západní“, StčS;

přeneseno bavor. misionáři ze stněm. *bābes*, a to z vlat. *pāpex* z pův. *papa pontifex* „otec velekněz“, SESJČ, s. 330; *papež...Albrechta žádal* (896 b, dále 916 c); **probošt** – „správce, muž pověřený řízením někoho n. správou něčeho; představený, předák; představený nějaké církevní instituce (kapituly, špitálu apod.) pověřený zvl. správou jejího hospodářství“; StčS; „představený kapituly“, ze stněm. *probost* z lat. *propositus* „představený“ od *proponere*, SESJČ, s. 364; *Pavel probošt zderazského řádku křížovníkův* (896 b, dále 944 b).

K církevním budovám patří: **fara** – „farní osada, farní příslušníci“, GbSlov; „farní obvod, obydlí faráře“, ze stněm. *pharre* (nyní *Pfarre*), to ze střlat. *parochia* ze střeec. *paroikia* od *paroikos* „bydlící vedle“, SESJČ, s. 153; *na farách více než po 30. osobách pochovávali* (956 b); **klášter** – „chrám“, MSS; GbSlov; ŠimekSlov; stněm. *clōster*, to z lat. *claustrum* „laikům uzavřené místo“, SESJČ, s. 225; GbSlov; *při klášteře teplickém* (897 a, dále 928 b).

Za symbol určité odnože víry je považován **kalich** – z stněm. *kelich*, to z lat. *calicem* (4. pád *od calix*), SESJČ, 213; HesStčS; GbSlov; *kalichy...užívali* (918 a, dále 934 b).

Na pomezí obou jazykových skupin stojí slovo **víra** – stč. *viera*, „věrnost, věrná správa, pravda“, ŠimekSlov; souvisí s lat. *vērus* „pravý“, něm. *wahr*; *pro víru z země odešli* (893 a, dále 911 a, 917 c, 936 a, 949 a).

7. 4. 3 Výrazy původem germánské a slova s nimi související

S protivením se určité uznávané víře se poté spojuje termín: **acht** – „klatba, vyobcování, vypovězení“, ze střhn. *āhte*, *æhte*, ESSČ; *od císaře do achtu dán* (1008 a).

Obecné označení pro jinověrce je **kacíř** – stč. *kacieř*, GbSlov; ŠimekSlov; *z něm Ketzer*, dále nejasné; souvislost s **kaceřovat** „přísně kárat“, SESJČ, s. 211; *Jířího krále za kacíře vyhlásil* (896 b, dále 892c, 945 c, 951 c).

Jedním z církevních hodnostářů je také **kněz** – „kníže“, MSS; GbSlov; ŠimekSlov; „původně kníže pak duchovní“, ze stněm. *kuning* (nyní *König*), SESJČ s. 228; *kněží...tomu se posmívali* (972 c, dále 979 b);

7. 4. 4 Související nepřeжатé nebo zdomácnělé výrazy

S oblastí církevní praxe souvisí také výrazy, jejichž výklad dnes nemusí být příliš zřejmý: **kladba** – stč. též *klatva*, *kletva* aj., MSS; ŠimekSlov; GbSlov uvádí navíc „zaklínací slova“; *i posledně kladbou mu hrozi* (896 b, dále 898 a); **záduší** – stč. *zádušie*, „církevní majetek (který byl někým odkázán církvi pro domnělou spásu duše)“, MSS; ŠimekSlov; spojitost s **duch**, které souvisí s řec. *theos* „bůh“, SESJČ, s. 135; *to nadání udělil/ aby oni bud' k městu neb k záduši města...koupili* (978 a).

Dále se v *Poselkyni I* objevují nepřeжатá substantiva: **kazatel** – HesStčS; GbSlov; *slavný kazatel...v Řezně se nacházel* (1001 c); **spovědník** – stč. též *zповědník*, MSS; ŠimekSlov; *mši/ kterou...spovědník sloužil* (960 c);

7. 5 Architektonické produkty

Urozený člověk rád dával své postavení okázale najevo. Jedním z projevů jeho moci byla mj. výstavba honosných domů a zahrad. Výstavbou se však hojně vyznačovala také města.⁹³ V tomto oddílu se nalézají výrazy, které souvisejí se stavební činností, veřejnými prostranstvími, budovami, jejich částmi apod.

7. 5. 1 Výrazy původem románské a slova s nimi související

Do tohoto oddílu náleží výrazy: **forma** – „tvar, vnějšek“, z lat. *forma* „tvar, podoba“, SESJČ, s. 161; HesStčS; GbSlov; *kameníci berouce často z ní formy a křtalty* (893 b); **palác** „reprezentační obytná budova (často hradní, se slavnostní síní), zvl. sídlo panovníka; slavnostní síň, hlavní místnost paláce (zvl. vladařského) umístěná ve vyšším podlaží a určená k shromažďování více lidí; trůn, stolec vladaře na vyvýšeném místě“, StčS; „hradní budova s jednou hlavní síní (pro hostiny); předsíň; z níž se vcházelo do pokojů“, MSS; ŠimekSlov; „nádherná stavba“, z it. *palazzo*, a to z lat. *palatium* „sídlo císařské“, SESJČ, s. 327; *na ten palác sto mužův...vedl* (974 b); **šatlava** – „vězení“,

⁹³ Podrobnosti o šlechtických sídlech podává BŮŽEK, V. – HRDLIČKA, J., et al. (eds.) (1997): *Dvory velmožů s erbem růže*, Praha: Mladá Fronta.

MSS; asi z fr. arg. *châtelet* „vězení, pův. zámeček (vězení byla na zámčích)“, z lat. *castellum* „zámek“, SESJČ, s. 428; *některé do šatlavy vlekši mučiti kázala* (956 c).

7. 5. 2 Výrazy původem románské, ale do češtiny přejaté z jazyků germánských a slova s nimi související

V *Poselkyni I* nalézáme pojmy: **cimbuří** – stč. *cimbuřie*, *ciboř* aj., „přečnívající nástavba věže“, střhn. *zibōrje*, to ze střlat. *ciborium*, ESSČ; *stříbrná brána/ stříbrným cimbuřím...ozdobená* (946 a); **fortna** – „brána, vrata, dveře“, MSS; GbSlov; z něm. *Pforte*, to z lat. *porta* „brána“, SESJČ, s. 161; *puštěn byl dolu fortnou* (957 c, dále 981 a); **kruchta** – „krypta, pavlač, večeřadlo“, GbSlov; „kostelní dvůr“, z něm. *Gruft*, to ze střlat. *grupta* z řec. *kryptos* „krytý“, SESJČ, s. 251; *trubači také královští stáli na kruchtě* (988 a); **plac** – „větší volné prostranství, zvl. veřejné; náměstí; prostranství mezi vozy v seskupení válečné vozby; bitevní pole, bojiště“, StčS; ŠimekSlov; „místo“, z něm. *Platz*, to z lat. *platea* z řec. *plateia* k *platys* „plochý, rovný“, SESJČ, s. 346; *na place k honbě na koních ustanoveném spatřují* (1018 b).

7. 5. 3 Přejímky z germánských jazyků a slova s nimi související

Germánské jazyky ovlivnily tuto sféru podstatně více než jazyky románské. V analyzovaném textu nalézáme pojmy: **grunt** – „půda, pozemek; statek; základ“, MSS; ŠimekSlov; „selský statek“, z něm. *Grund* „základ, půda“, SESJČ, s. 172; GbSlov; *Vladislav král všel do gruntu a sám ... první kámen té věže položil* (943 a, dále 951 b, 957 a); **kašna** – stč. též *kaštna*, „schránka, nádržka“, GbSlov; z něm. *Wasser(kasten)* „schránka na vodu“, SESJČ, s. 220; *udělali jednu kašnu před dvorem obecním* (969 b); **křtalt** – stč. též *kštalt*, „podoba, způsob“, ze stněm. *gestalt* GbSlov; *kameníci berouce z ní často formy a křtalty* (893 a); **makovice** – „vrchol“, ŠimekSlov; v textu ve výnamu „báň na věži“, MSS; z něm. *Mohnkopf*, GbSlov; *makovice na klášteře...na věži také shořela* (973 b); **marštal** – stč. též *maštal*, ŠimekSlov; GbSlov; „ob. konírna“, ze stněm. *marstal*, složené z *mar* „kůň“ a *stall* „stáj“, SESJČ, s. 283; *marštale v královském dvoře se zapálili* (973 b); **plech** – „tenký až ohebný kovový plát“, StčS; MSS; ŠimekSlov; ze

stněm. *blech*, SESJČ, s. 348; *cejn nekapal z plechův* (991 c); **roura** – stč. *rór, róra, rúra*, „trubice, duté válcovité těleso k vedení kapalin“, ESSČ; ze stněm. *rōre* (nyní *Röhre*) pův. „z rákosu“, SESJČ, s. 391; *voda do toho města po rourech vedená* (961 c); **rynk/rynek** – „městské prostranství, zvl. ústřední, sloužící jako shromaždiště n. tržiště, náměstí; široká městská ulice, třída; vnitřní prostor domu“, ze stfhn. *rinc*, ESSČ; SESJČ, s. 393; *oba na rynku ihned stíti rozkázal* (926 c, dále 957 c, 963 c); **šance** – „hradby, zákop; nebezpečnost“, StčS; z něm. *Schanze* „původně otep dříví, kterým se opevňovalo“, SESJČ, s. 427; *z každé strany Dunaje šance vyzdvíhl* (946 c, dále 1014 a); **šraňk** – „závora, mříž, ohrada“, MSS; ŠimekSlov; z něm. *Schrank* „skříň, závora“, SESJČ, s. 434; *v šraňku k tomu zhotoveném* (1009 c); **štola** – „důlní chodba“, ESSČ; z něm. *Stollen* „chodba s výdřevou“, SESJČ, s. 436; *z toho hradu štoly...voda na hrad se dostává* (931 a).

Uvádíme též verbum **šmelcovati** – „smaltovati, kovy barevným tavem opatřiti“ ŠimekSlov; MSS; souvisí se slovem **šmelc** – „smalt, email“, MSS; „skelná tavenina“, z něm. *Schmelz*, SESJČ, s. 432; *náležitě šmelcovali* (1006 a).

7. 5. 4 Související nepřeжатé nebo zdomácnělé výrazy

V kronice lze nalézt více slov, která by se dala zařadit do této oblasti. Vybrali jsme následující: **hrob** – od verba *hrabati*, které souvisí s řec. *γράφω* „píši“ a s něm *graben* „hrabat“, SESJČ, s. 184; HesStčS; GbSlov; *kámen na hrob téhož biskupa co nejpěkněji může udělati* (969 a, dále 896 b); **krčma** – HesStčS; GbSlov; *a tam spolu o lotry a povaleče rokovali/ aby trpění nebyli/ krčem také tak mnoho nebylo* (968 c); **krov** – „pokrývka, střecha“, MSS; GbSlov; *krovy z některých věží smetalo* (968 a, dále 972 c); **zřícenina** – „pád, katastrofa“, LD; *klášter v zříceninách ležel* (928 c).

7. 6 Oděvy, tkaniny, vybavení domácnosti

Užívání specifických prvků oblečení bylo opět výsadou těch neurozenějších, kteří měli dostatek finančních prostředků a přehled o dobovém vkusu. Zatímco

představitelé šlechtických kruhů užívali nepřeborné množství oděvů, řemeslníci a někteří představitelé měst užívali stejnokroj, např. havíři.⁹⁴

7. 6. 1 Výrazy původem románské a slova s nimi související

Části oděvů a módní doplňky reprezentují výrazy: **biret** – „pokrývka hlavy“, ESSČ; „baret“, ze střlat. *birretum* ke střlat. *birrum* „plášť s kapucí“, SESJČ, s. 94; *klobouk na způsob biretu*“ (941 c); **kápě** – „kapuce, kukla“, ŠimekSlov; GbSlov; ze stněm. *kappe*, tam ze střlat. *cappa* „pokrývka hlavy“ k lat. *caput* „hlava“, SESJČ, s. 216; GbSlov; *v svých perkytlich neb havířských kápích stojící* (961 c); **kašket** – „leбка, přilba“, LD; „ob. čepice“, z fr. *casquette* k fr. *casque* „přilba“, to ze špaň. *casco* „leбка“, SESJČ, s. 220; *kašket neb železnou lebku...daroval* (960 c).

K tkaninám řadíme: **aksamit** – stč. též *axamit*, *eksamit*, *ekzamit*, „hedvábná látka s krátkým hustým vlasem“, ESSČ; MSS; GbSlov; ze střlat. *examitum*, a to z řec. *hexamiton*, slož. z řec. *hex* (šest) a *mitos* (nit), tedy látka ze šesti nití“, SESJČ, s. 70; *šest dobrých a k honbě nejschopnějších psův červeným aksamitem přikrytých* (960 a); **koberec** – stč. *kobeřec*, MSS; GbSlov; ŠimekSlov; od stč. *kober* „plášť“, asi prov. *cobert* „přikrývka“ z lat. *coopertus* „přikrytý“ od *cooperire* „přikrýt“, SESJČ, s. 229; *císař rozkázal zlatohlavý koberec přinesti* (948 c).

7. 6. 2 Výrazy původem románské, ale do češtiny přežaty z jazyků germánských a slova s nimi související

Doplňkem oděvu byla také **čepice** – stč. *čepicě*, „(mužská) pokrývka hlavy, zvl. šitá nebo pletená, bez pevné střechy; koruna, tiára, mitra n. jiná pokrývka hlavy církevních hodnostářů; dále nalezeno pod pojmem **čapka** – z něm. *(T)schappe*, to z fr. *chape*, tam ze střlat. *cappa*, SESJČ, s. 111; GbSlov; *turban neb tureckou čepicí* (960 b);

Součástí zámožnějších domácností byl **koflík** – „pohár“ ze stněm. *chubel*, *kübel*, to ze střlat. *cupelus* a stlat. *cupa*, GbSlov; podobně v SESJČ, s. 229; *dva velicí koflíci stříbrní* (960 a) a **cejcha** – stč. též *cícha*, *cajcha*, „povlak (na peřinu)“, MSS; ze stněm.

⁹⁴ O vybavení šlechtických domácností hovoří více BŮŽEK, V. – HRDLIČKA, J., et al. (eds.) (1997): *Dvory velmožů s erbem růže*, Praha: Mladá Fronta.

zieche, to z asi z lat. *theca* a z řec. *thēkē* „pokrývka“, SESJČ, s. 107; *cejchy zlatem draze vyšíváné byli* (960 a).

7. 6. 3 Výrazy původem germánské a slova s nimi související

Z těchto jazyků pochází následující výrazy: **kranec** – „věnec“, z něm. *Kranz*, GbSlov; MSS; *a tu hlavu kat vstrčiv na železný rožeň již krancův na Mostské věži...k východu slunce vystrčil* (1002 c); v textu se objevuje rovněž slovo **perkytle** – stč. patrně *barkytle*, „haviřský oděv“, ze střhn. *perckittel*, ESSČ; *v svých perkytlich neb haviřských kápich stojící* (961 c); **šňura** – stč. *šnóra*, *šnórka*, MSS; ze stněm. *snuor* (nyní *Schnur*), SESJČ, s. 432; *šňurou tak svůj klobouk zavázal* (950 b).

7. 6. 4 Výrazy původem z východních oblastí

S exotičtějšími oblastmi východu souvisí substantiva: **šarlat** – „tkanina jasně červené barvy“, MSS; „tmavočervené sukno“, ŠimekSlov; „druh červeného barviva, purpur“ ze střněm. *scharlāt*, to ze střlat. *scarlatum* z pers. *sakirlāt*, a to z arab. *siguillat*, z lat. *sigillatus* „zdobený figurkami“, SESJČ, s. 428; *sukně...šarlatová zlatem bohatě okrášlená* (960 a) a **turban** – „druh orientální příkrývky hlavy“, přes něm. *Turban* z tur. *tülbend*, SESJČ, s. 454; LD; *turban neb tureckou čepicí* (960 b).

7. 7 Množstevní jednotky

V tomto tematickém bloku uvádíme dnes již zastaralé množstevní jednotky, které se běžně užívaly do zavedení nové decimální metrické soustavy měr a vah, která vešla v platnost roku 1875. Ta pak byla v druhé polovině 20. století nahrazena SI soustavou.⁹⁵

---

⁹⁵ HOFMANN, G. (1984): *Metrologická příručka pro Čechy, Moravu a Slezsko do zavedení metrické soustavy*. Plzeň: SOA a Sušice: Muzeum Šumavy, s. 35.

7. 7. 1 Výrazy původem románské a slova s nimi související

Z románských jazyků pochází výraz: **libra** – „stará váhová jednotka různé velikosti, česká libra asi půl kila“, MSS; „(anglická) měnová jednotka“, z lat. *libra* asi předide původu, SESJČ, s. 267; *libra byla za groš mišenský* (969 b, dále 984 c).

7. 7. 2 Výrazy původem románské, ale do češtiny přejaty z jazyků germánských a slova s nimi související

Do tohoto oddílu řadíme jednotky: **strych** – „stará dutá míra (2,877 hl), stará plošná míra (40,936 m²)“, MSS; ŠimekSlov uvádí pojem „korec“ a rozpětí „100 až 140 metrů“; z něm. *Strich* „pruh, čára (na měřidle)“ od *streichen*, které souvisí s lat. *stringere* „zužovat“, SESJČ, s. 419; *strych žita na trhu...kupovali* (984 c, dále 955 a, 956 a, 997 b) a **mandel** – „patnáct kusů“, z něm. *Mandel* a střlat. *mandala*, SESJČ, s. 280; GbSlov; *mandely obilí...voda nesla* (973 c).

7. 7. 3 Výrazy původem germánské a slova s nimi související

Z germánských jazyků pochází výraz: **věrtel** – stč. též *vrtel*, „čtvrtina korce, stará dutá míra (přes 23 l), MSS; ze stněm. *Viertel* „čtvrťka“, SESJČ, s. 465; z *každého věrtele piva* (997 b).

7. 7. 4 Související nepřejaté nebo zdomácnělé výrazy

V kronice lze dohledat také řadu dalších substantiv, jejichž pomocí se vyjadřuje množství: **hřivna** – „stará jednotka váhy a měny (přibližně 250 g stříbra)“, MSS; „měla 4 věrduňky, 16 lotů“, GbSlov; „původně náhrdelník z drahého kovu, který byl vyráběn sériově, takže se stal jakousi jednotkou množství drahých kovů; proto později značí určitou váhu zlata nebo stříbra“, SESJČ, s. 186; *14. tisíc hřiven čistého stříbra* (973 a, dále 1006 a); **kopa** – stč. též *kópa*; stoh, hromada, hromádka, mající několik kusů něčeho, obyčejně 60, GbSlov; MSS; pův. „nakopaná země“, pak „kopa sena“, souvisí

s lat. *koptō* „kopám“ SESJČ, s. 242; *kopa mišenská...než zlatý rejnský plati* (973 a, dále 978 a); **loket** – „stará délková míra (asi 59 cm)“, MSS; GbSlov; 27. *loktův pražských a půl drží* (974 b); **stoh** – „kupa nevymláčeného obilí, obilných snopů nebo sena; hromada něčeho, kupa něčeho; křoví, houština“, ESSČ; „původně kůl vražený do země, kolem něhož se kupilo seno apod.“, SESJČ, s. 417; *stohy sena i otavy...voda nesla* (973 c).

7. 8 Finanční jednotky a vzácné kovy

Postupným novým přerozdělováním Evropy po zániku římského impéria došlo rovněž k větší diferenciaci platidel. Ta se v průběhu dalších staletí různě proměňovala a vyvíjela. U názvů jednotlivých mincí uvádíme stručnou charakteristiku na základě příslušných numismatických publikací.

7. 8. 1 Výrazy původem románské a slova s nimi související

Zavedení mincí jako platidel za určitý produkt nebo službu známe již z antického světa. Odtud se přenesly názvy: **dukát** – „peníz toho jména“, GbSlov; z it. *ducato* (vl. vévodství, pak vévodský peníz) ze střílat. *ducatus* od lat. *dux* „vůdce, vévoda“, SESJČ, s. 135; *padesáte tisíc dukátův...dal* (917 b, dále 925 b, 956 b, 960 b); **groš** – „starý stříbrný peníz“, z lat. *grossus* „tlustý peníz“, SESJČ, s. 172; MSS; GbSlov; grošů bylo několikero druhů, v *Poselkyni I* se objevuje **groš pražský** a **groš míšenský**: *král z každé hlavy obyvatelův českých jeden groš pražský žádal* (970 a, dále 955 a, 979 a); *dva groše mišenské...platil* (942 a, dále 969 b, 984 c).

Groše byly v českých zemích zavedeny roku 1300 králem Václavem II., brzy se ujalo jejich počítání na kopy, které je viditelné též v našem textu. Od roku 1420 se začaly razit pražské groše, po husitských válkách se do našich zemí dostaly také groše míšenské. Oba groše začaly postupně vytlačovat zlaté dukáty, které se záhy staly mezinárodním platidlem.⁹⁶

---

⁹⁶ STANĚK, J. (1995): *Peníze v českých zemích. Přehled mincí a papírových peněz v dějinných a hospodářských souvislostech od 10. století dodnes*. Praha: P.A.S, s. 16–20.

7. 8. 2 Výrazy původem románské, ale do češtiny přejaté z jazyků germánských a slova s nimi související

Sem řadíme apelativum: **mince** – stč. *mincē*, HesStčS, GbSlov; z něm. *Münze*, to z lat. *moneta* podle římské bohyně Juno Monety, v jejímž chrámě byla starořímská mincovna, SESJČ, s. 292; *mince...král bití dal* (941 c, dále 958 b, 971 a).

7. 8. 3 Výrazy původem germánské a slova s nimi související

Za obecným termín považujeme substantivum: **peníz** – stč. *peniez*, „mince, ražený peníz; stříbrná mince v hodnotě dvanáctiny groše (denár, haléř), později v hodnotě několika měděných haléřů“, v pl. „peněžitý majetek, zvl. peněžitý obnos, částka; poplatky, peněžní dávky odváděné vrchnosti“, StčS; MSS uvádí „dávka, poplatek“, z stněm. *pfenning*, SESJČ, s. 339; *připověděné peníze...skládati nechce* (921 b); tento výraz je také součástí názvů dalších platidel. V analyzovaném textu se objevují výrazy: **bílý peníz** – *nejvice bílých peněz...z kutnohorské mince vycházelo* (973 a) a **horský peníz** – *lidé nechtěli těch peněz bráti/ jenž horské peníze slouly* (958 b). Bílý peníz označoval drobnou, většinou jednostrannou stříbrnou minci, která měla hodnotu 1/7 pražského groše a dále se dělila na 2 haléře. Poprvé byla ražena za českého krále Vladislava Jagellonského.⁹⁷ Horský peníz představuje název drobné jednostranné stříbrné mince, která se začala razit v Kutné Hoře v 15. století.⁹⁸

Mezi jednotlivé finanční prostředky řadíme: **haléř** – ze stněm. *heller* podle města Hallu ve Würtmbersku, kde se tato mince razila, SESJČ, s. 174; GbSlov; *čtrnácte haléřův platil* (942 a, dále 973 a); **plecháč** – „název groše za Ferdinanda II., ŠimekSlov; původ neuveden, patrně ze slova *plech*, a to ze stněm. *blech*, SESJČ, s. 348; *plecháč za dva groše mišenské...platil* (942 a). Haléře se začaly razit již ve 13. století ve Švábsku. V českých zemích představovaly nejmenší jednostrannou stříbrnou minci, jež byla uvedena do oběhu po roce 1384 jako polovina penízu, proto je také někdy nazývána „malý peníz“.⁹⁹ Označení plecháč představovalo lidový název pro brakteát, ale také pro saské groše, které k nám pronikaly v době vlády Leopolda I.¹⁰⁰

⁹⁷ PETRÁŇ, Z. – RADOMĚRSKÝ, P. (1996): *Encyklopedie české numismatiky*. Praha: Libri, s. 42.

⁹⁸ Tamtéž, s. 116.

⁹⁹ Tamtéž, s. 109–110.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 244.

Finanční vyrovnání nemuselo probíhat jen předáním určitého obnosu mincí. Možné bylo také uhradit stanovenou částku cennými kovy nebo šperky. K tomu uvádíme následující výrazy: **zlato** – „drahý kov žluté barvy; předmět (zvl. ozdobný) vyrobený ze zlata; předmět zdobený zlatem, zvl. oděv zdobený n. protkávaný zlatem“, ESSČ; souvisí s ním. *Gold*, SESJČ, s. 477–478; *připovídaje mu mnoho zlata dáti* (923 a, dále 932 a, 1006 a); od téhož slova utvořen název mince **zlatý rejnský** – *kopa mišenská...vice než zlatý rejnský plati* (973 a). Jednalo se o zlatou minci, jež byla poprvé ražena roku 1386 čtyřmi rýnskými kuřfiřty. Název získala podle řeky Rýn, z jehož písku bylo původně zlato rýžováno. Některé mince jsou tímto názvem označovány až do 19. století.¹⁰¹

Dalším platebním prostředkem mohlo být také: **stříbro** – stč. *striebro*, „drahý, bělavě zbarvený kov; drahocenné předměty vyrobené ze stříbra, zvl. stříbrné nádoby, šperky apod.“, ESSČ; souvisí s ním. *Silber*, patrně východního původu, SESJČ, s. 419; *14. tisíc hříven čistého stříbra se zmincovalo* (973 a, dále 932 a, 1006 a) nebo **klenot** – stč. *klénot, klejnot*, „drahocenná věc (malá), skvost; odznak, jež rytíř měl na kabátě nebo na helmě“, GbSlov; MSS; ŠimekSlov; z stněm. *kleinot* (nyní *Kleinod*), SEJČ, s. 226; *pověste mi mnoholi ještě máte zlata neb stříbra/ peněz neb klenotův* (932 a, dále 1006 a).

7.9 Ostatní nezařazené

V textu naléháme také další slova, která jsou přejata z jiných jazyků nebo s nimi souvisí. Není jich však tolik, aby jim byl vyhrazen samostatný tematický oddíl. Z toho důvodu již tyto výrazy blíže nečleníme, pouze abecedně řadíme.

7.9.1 Výrazy původem románské a slova s nimi související

V souvislosti s touto skupinou jazyků uvádíme výrazy: **cedule** – „list, dopis, listina na jednotlivém archu; písemnost menšího rozsahu; např. zápis, přepis, seznam, obsílka“, ESSČ; „krátké psaní (nepečetěné)“, ŠimekSlov; GbSlov; ze střlat. *cedula*, a to

---

¹⁰¹ PETRÁŇ, Z. – RADOMĚRSKÝ, P. (1996): *Encyklopedie české numismatiky*, s. 276–277.

zdrob. k *scheda*, z řec. *schedē* „štěpina, proužek papíru“, což asi souvisí s řec. *schidzō* „štípám“, SESJČ, s. 105; *hanlivé cedule metali* (981 a); **fakule** – „pochodeň“, LD; z lat. *facula* zdrob. k *fax*, SESJČ, s. 152; *do svých rukou rozžaté fakule vzali* (971 a); **kolej** – stč. také *kollej*, *kollejě*; „středověký způsob společného ubytování vysokoškolských učitelů a žáků; univerzitní budova; univerzita“, MSS; „sbor, společenstvo; místo nadační k společnému bydlení nebo scházení se; přednáška“, ŠimekSlov; z lat. *collegium*, SESJČ, s. 231; *v té koleji...učení sedmému svobodnému učil* (992 c); **kometa** – „vlasatice“, z řec. *komētēs* (přes lat. *cometa*) ke *kōmē* „kštica“, SESJČ, s. 233; HesStčS; *velká kométa na obloze...se ukazovala* (1000 b); **larva** – „maškarní oblek, škraboška, maska; obluda, strašidlo“, MMS; GbSlov; ŠimekSlov; z lat. *larva* „pův. „duch zemřelého“, SESJČ, s. 261; *chodili/ však nezjevně ale v larvách* (957 b); **lilium** – „lilie“, MSS; GbSlov; z lat., a to z řec. *leiron* „původu egyptského“, SESJČ, s. 269; *měšténin z Prahy od Zlatého lilium* (942 c); **muzika** – „hudba“, GbSlov; HesStčS; z lat. *musica* od *Musa*, SESJČ, s. 302; *muziku žádnou neuměl* (971 c); **palma** – „ovocný strom jižních krajín; palmová ratolest“, StčS; MSS; z lat. *palma* „dlaň“ podle podoby listů, SESJČ, s. 328; *při svěcení i rozdávání palem...přítomen byl* (963 a).

7. 9. 2 Výrazy původem románské, ale do češtiny přežaty z jazyků germánských a slova s nimi související

Sem řadíme verbum: **mustrovati** – „na někoho dohlížeti; přehlížeti; týrati“, původní slovo neuvedeno, ŠimekSlov; patrně ze slova **mustr** „vzor, vzorek, model“, ŠimekSlov; z něm. *Muster*, to z lat. *monstrare* „ukazovat“, SESJČ, s. 302; *kšaft přemustrovali* (944 c).

7. 9. 3 Výrazy původem germánské a slova s nimi související

Do této skupiny jazyků řadíme substantiva: **jarmark** – „trh“, GbSlov; z něm. *Jahrmarkt*, SESJČ, s. 206; *král ráčil dáti novo-městským třetí jarmark* (981 a); **šlak** – „stopa, šlépěj“, MSS; ŠimekSlov uvádí navíc „způsob; výmol, prohlubeň; mrtvice“, v textu ve význ. „mrtvice“, z něm. *Schlag* „rána“ od *schlagen*, SESJČ, s. 431; *šlak jej tak těžce porazil* (963 a); **vinš** – „přání, žádost“, ze střhn. *wunsch*, ESSČ, *dlé svého vinše jednotu i přátelství zavřel* (985 a, dále 1011 c); dále adjektivum **rozšafný** –

„rozvážný, uvážlivý, prozíravý, rozumný, moudrý“, ESSČ; „opatrný, prozřetelný, poctivý“, ŠimekSlov; z něm. *rechtschaffen*, slož. z něm *recht* „správně“ a *schaffen* „dělat“, *roz-* je místo nesrozumitelného *recht-*, SESJČ, s. 391; *muž...velké rozšafnosti a udatnosti* (1014 c); v neposlední řadě také verbum: **šenkovati** – „čepovat, nalévat“, MSS; „na míru prodávati“, ŠimekSlov; z něm. *Schenk, Schenker, schenken*, SESJČ, s. 429; *pívo šenkováno bylo* (968 c, dále 1010 b).

7. 9. 4 Výrazy původem z východních oblastí

Specifický původ má substantivum **kniha** – stč. též *knieha*; stsl. *kniga*; „spis, list, jednotlivá písemnost“, MSS; „písmo, sbírka spisův“, GbSlov; psl. přejetí z vých., a to asi z čín. *king* „kniha“, SESJČ, s. 228; *děkan v své kníze vypisuje* (934 c, dále 961 c, 962 b, 1019 b);

V *Poselkyni I* můžeme též naléznout výraz **baša** – „paša“, ŠimekSlov; GbSlov; SESJČ uvádí na s. 335 k pojmu *paša* „vysoký turecký hodnostář“, z tur. *paša*; *rozkázal tedy všechny své baše svolati* (948 c).

Rovněž další, již uvedené výrazy, pocházejí z této oblasti, např. *kloboučník*, *perníkář*, *šarlat*, *tovaryš*, *turban* aj.

8 STYLISTICKÁ ROVINA

8. 1 Vyjádření osoby autora

8. 1. 1 Hodnotící stanoviska autora

Jan František Beckovský není typem nepřítomného neutrálního autora, jehož osoba by do textu nepromlouvala. Stejně jako další barokní autoři se vyznačoval oddaností ke katolické víře a láskou k rodné zemi, což je patrné ze slov kroniky. Kladně tedy hodnotí své vyznání: **učení samospasitelného víry katolické se drželi** (1010 a) i odvahu svých krajanů: *proti Turku největší má naději celé křesťanstvo pro velmi pořádný při potýkání způsob/ též pro hrdinskou zmužilost/ která Čechům jest přirozená* (893 c); *milost on císař staro-městským udělil za věrné/ hotové i neošklivé služby...když od svých vlastních v Vidni obležen byl/ mužsky a věrně učinili* (946 a); *vůdce lidu falckrabového nemoha se déleji brániti z bojiště ustoupil/ a samé Čechy na něm mužně se bránící nechal* (977 c). Nalézt lze také další hodnotící adjektiva a adverbia, z nichž je patrný příznivý postoj, např.: **Hodnověrní muži** *tehdez svědčili* (924 a); *v chvalitebném jeho předsevzetí* (901 c); *ani ta lahodná slova nic neprospěla* (924 a); *na milosrdné skutky a do špitálův rozdali* (944 c); **obecní dobré věci** *potřebné při něm vyhledával* (917 a); *daje svým hostům poctivé dary* (970 a); *velmi přátelské děkování činil* (905 b); *skrze své rekovské činy takovou pověst...sobě spůsobil* (936 a); **přívětivě** *zbouřenou obec napominall aby s konšeli svými pokojně se porovnali* (1010 c); *vůli královskou latinským jazykem velmi ozdobně oznamoval* (992 c); *velmi pěkně s spořádaným vojskem se hnul* (896 c); *jej...počestně v městech pražských vítali* (970 b); *sedm jídel skvostně připravených mu poslal* (960 c); **šťastně v Pánu usnula** (1016 c, ve smyslu šťastně zemřela).

Naopak v několika případech můžeme spatřovat kronikářovo záporné hodnocení popisovaných událostí, v němž dominuje adjektivum *ohavný*, např.: **loupežník ohavný** *s tovaryši svými nenadále se téhož hradištského kláštera blíž Holomouce zmocnil* (928 b); *jej nějaký ohavný lotr...tesákem probodl a prchl* (962 a, dále 968 c); *ti/ kteří to učinili/ ohavnou smrti zemřeli* (980 b) apod. K přesvědčivému vyjádření svého postoje užívá i další hodnotící adjektiva a adverbia, někdy odvážně

spojená: *hrob téhož bludného biskupa se otevřel* (980 a); *hanlivé cedule metali* (981 a); *lstivé příčiny jim přednášeje* (942 a); *na palčivou zimnici nebyl umřel* (969 b); *předměstí v truchlivé spáleníště obrátili* (982 b); *věc jest velmi škodná* (893 c); *víru katolickou v Čechách již velmi mdlou potlačiti nedali* (911 a); *zlou a falešnou minci dělal* (972 b); *několik nožův škodně ranili* (973 b); *zem moravskou tak tyransky zhubil* (931 a).

Negativní označení osob tvoří substantiva, která jsou motivicky průhledná a dobře známé výpůjčky: *rozkázali aby tam žádných ležákův neb loupežníkův nebyvalo* (968 c) nebo *o lotry a povaleče rokovali* (968 c). Přejímka *lotr* pochází z lat. *latro* „žoldněř, lupič“, opírá se o stněm. adj. *loter, lotter* „ničemný“, GbSlov; SESJČ, s. 272.

Vzhledem k svému katolickému vyznání pohlíží autor s nejvyšším despektem na období husitského hnutí a jeho původce: *zboží...od katolické víry do husového bludu ohavného padoucha...na jistý čas zastavená byla* (1000 b); *již po cestách i polích zjevné potýkání/ loupení i pálení jako za časův žižkovských bylo/ každodenně se dalo* (976 b); *víceji vesnic/ nežli za času Žižkového/ táborského/ orebského a sirotčího zkaženo bylo* (936 a). Se stejnou vypjatostí hodnotí tureckou expanzi: *ten ouhlavní celého křesťanstva žízňivý hltoň* nebo *ti vyslaní zhoubcové když se k vojsku svému navrátili* (1018 a); a další národy, které ohrožovaly suverenitu Království českého: *měšťané pak nymburští chtěje Uhrův nevděčných hostův...sproštění býti* (941 a); *Uhří tak lenivý a mnoho nedbanlivý byli* (1012 b). Rozporuplně je vnímán král Jiří z Poděbrad, u něhož Beckovský nepopírá jeho schopnosti, přestože náležel ke kališníkům: *kdyby se byl bludu husitského/ v němž hned v mládí vyučen byl, odřekl/ a Jana Rokycana neposlouchal/ jistěby mezi nejslavnější králi v světě počten byl* (936 a).

V negativním smyslu nelze chápat pojmenování, u kterých došlo k pejorativizaci, tedy ke zhoršení významu, až během historického vývoje: *holomek jeden z hradu pražského...svadil se s Uhry* (988 a); *dva pacholky nádvorní pochytili* (986 b). Jejich možným expresivním odstínem jsme se blíže zabývali v lexiku. Totéž se týká také adjektiva *sprostý* a derivátu *sprosták*: *větší moc v duchovním ouřadu nemají...než kterýkoliv ten nejsprostější nádeník/ voráč/ a jiný těm podobný sprosták* (935 a). Pod adjektivem *sprostý* uvádí MSS neutrální výrazy „prostý, nevzdělaný“, ale také negativně zabarvené výrazy „hloupý, pošetilý; jednoduchý; neumělý, špatný; chatrný“. Autor však těmito výrazy odkazoval k významu „prostý, nevzdělaný“, případně „jednoduchý, neumělý“.

Beckovský v textu užívá také několik nezvyklých spojení: *s čerstvým lidem k pomoci Bockovicusovi přišel* (910 a); *papež Pavel díl vojska v dosti velkém počtu proti Turku shromážděnému k těm nově vylihlým vojákům přidal* (916 c); *maje mdlé vojsko* (921 c); *měká i teplá zima byla* (952 c); *k jeho pilné potřebě pět tisíc dukátův půjčili* (931 c); *k Jihlavě počestně jeli* (956 b); *chce se na to pilně ptáti* (994 b); *směle na něho táhnouti* (929 c).

Autorova osoba je rovněž patrná v odkazech na literaturu, u nichž neužívá nějakou nadosobní frázi, ale 1. osobu sg. např. *Léta 1467 nic jiného se nedálo toliko velké k válce hotovení/ a posledně také nevinné krve proliti/ které toliko co nejkratčeji dotknu* (896 a); *Spíše nežli slova v listu Jířího krále opatu psaná zde dotknu/ krátkou správou o tom klášteřu učiniti musim* (928 a), *Pátý syn téhož Zdeňka jménoval se Ladislav/ o kterém žádné více památky nenacházim* (944a). V jednom případě nalezneme vyjádření příslušnosti autora k městu, v němž působil: *všickni pivovárnící/ aneb (jak v Praze říkáme) nákladníci byli* (1010 c).

Výjimečná je rovněž výzva autora směrem ke čtenáři: *tu každý rozvaž, co jsou takové vejtažné bouřky dobrého působily* (958 a).

8. 1. 2 Užívání deminutiv

Určitý postoj vyjadřuje autor také užíváním deminutiv, ta se v textu objevují tradičně v souvislosti s pojmenováním dětí: *dcerušku svou vzal* (986 c, dále 980 c, 989 c); *ostatní pak ještě té noci opustivše manželky i dítky a cokoliv měli z města utekli* (910 a, dále 933 b, 944 c, 989 c); *korunování Ludvíka mládenečka přítomní byli* (986 c); *těhotné ženy mordovali a neviňátka po plotech věšeli* (916 c, dále 980 c); *Židí...pacholátko křesťanské na kříž pověsili* (978 a, dále 980 b); *toho nedošlého panáčka do ní vložili* (980 c, dále 986 c, 987 b); *synáček bez kůže na svět přišel* (980 b, dále 909 b, 977 a, 985 c, 986 c, 989 c). Zdrobnělými tvary jsou většinou označováni potomci vladařů, zejména pak Vladislava Jagellonského – Ludvík a Anna, kterým je v textu věnována značná pozornost. Dále se deminutiv užívá u dětí, kterým bylo nějak ublíženo, a to zejména Židy.

V jednom případě nalezneme označení zvířecího mláděte: *puštěn byl dolu fortanou na koníčku* (957 c). V několika případech jsou deminutivy pojmenovány substance menších rozměrů: *v jednom sprostém domečku před městem...seděl* (963 b);

mnoho vinných **hrozničkův**...na stříbrných mísách poslal (959 c); tak malá **hrstka** měla se ...bíti (1013 c); v své **knížce**...vysvětlil (962 b, dále 1008 b); **koláčky** pekli i **koblížky** smažili (1010 a); na drobné **kousky** roztrhal (986 a); zavěsiti dal vprostřed toho paláce **kroužek** (974 b); Viktorín **městečka** Veselí nazvaného se zmocnil (928 a, dále 921 a, 952 c, 1005 c, 1013 a, 1019 c); a to jest byl ten **pláštíček**/ nimž přiodiná byla závist bratrská (1007 a); do svého **pokojička** vnesti se dal (963 a); ani **prášku** země své v Čechách neměl (926 a, dále 980 a); **rukavičky** též mnoho jiných drahých věcí poslala (960 a); je toliko do **slovička** zavřel (991 a); dítkám svým **stateček**...zůstavil (944 c); jedno **želizko**...sluje (961 c).

Deminutivní sufixy mají i některá vlastní jména, např.: **Jiřík** Kopidlanský (987 c); **Matyjanek** vyskočív z svého domu (958 b); kdož jsoukoli i ten **Ocásek** mají býti pokojně...vydani (958 a); jeden krejčí řečený **Vodička** (977 b).

V jednom případě došlo ke zdrobnění adjektiva: **kratičký** vejtah dole...se nachází (939 a).

8. 2 Stylizace textu

Barvitost slovní zásoby je v *Poselkyni I* ovlivněna událostmi, o kterých se hovoří. Již bylo řečeno, že převažují informace ze správní a vojenské oblasti, čemuž odpovídá i velmi časté užívání totožných vazeb, např.: **sněm v Praze položil** (931 b, dále 956 a, 1003 a, 1005 b, 1008 a); **sněm v Praze držel** (934 b, dále 894 b, 1008 a); **mečem i ohněm hubil** (892 a, dále 916 c, 922 b, 969 a), **mečem i ohněm je zkazil** (940 b), které jsou v některých případech lehce obměňovány, např. **tří sta pěších a tří sta jízdných vzal** (921 a), **maje tří sta a padesáte svých vojákův** (926 c), **vezma tří tisíce zbrojného lidu** (927 c), **jej s tisíci jízdnými do Čech poslal** (909 b), **s osmí tisíci zbrojného lidu...z Prahy vyjel** (945 c). Barvitější sloh se naopak projevuje v případě hereze, výtržností či počasí.

V textu je možné sledovat rovněž synonyma, která bývají většinou řazena za sebou: **prampouch** *neb* **brána triumfální** (930 a); *s velikým hřmotem a křikem pravice* (957 c); *několik podušek* *neb* **peřín**...poslala (960 a); **kaštet** *neb* **železnou lebku**...daroval (960 c); *havíři ve svých perkytlich* *neb* **havířských kápich** stojící (961 c); *Po obědě pak dáli se rozličné* **honby a kolby** (1009 b dále 974 b); *se mu* **bouře a**

nesvornost náboženství v Praze nelibila (979 c); *berně na to svolená z strychu aneb z korce obilí* (997 b). Zajímavé jsou případy, v nichž jeden synonymní výraz vystupuje v textu jako atribut výrazu, jenž označuje totéž: *svadební sňatek držán byl* (896 a) nebo *velmi důvodné (a podstatné příčiny kladl* (903 b).

V Beckovského kronice se projevuje nápadné opakování sloves se stejným základem rozlišených jen předponami se směrovým významem, např.: *k domu téhož Wolfganga přišli/ do něho vešli/ jej zajali/ a do žaláři vsadili* (923 a); *Matyáš král truhlici dukáty naplněnou otevřel/ dukáty poslův českým v ni ukázal/ ji zase zavřel/ a s prstenem svým zapečetil* (925 b); *Jindřich Jiřího krále syn...k tomu hradištskému klášteru a pomoc táhne/ který také toho ještě dne k tomu klášteru přitáhl/ od kterého holomoučtí odtáhli* (929 b). Hromadí se i odvozeniny ve spojení substantivum – sloveso, adjektivum – substantivum: *v ležení svém ležel* (929 c); *místrě dostis místroval* (934 b); *od všech trubačův počalo se troubiti a od bubeníkův bubnovati* (1015 b); *vrátný vrata rychle zavřel* (957 c); *když hodiny biti mají dosti velkým zvoncem zvoní* (962 c) atd.

Poměrně hojně můžeme v textu zpozorovat také multiverbizaci: *v skutek uvést nemohl* (917 a, dále 937 a); *učinivše poděkování truhlici vzali* (925 b); *do těžké nemoci upadl* (925 b); *za hříchy...pokání činili* (973 a); *častěji to napomenutí dávala* (975 a).

Určitým stylistickým prvkem je také užívání negace, např.: *Uhří rozhněvajíce se předměstí zapálili jináč se nedomnívajíce/ než že ten oheň také do města od větru přenesen bude* (924 a); *Vladislav král z těch věcí byl ne málo na pražské obce hněviv/ a ne málo jích takovou prchlivost proti svým konšelům učiněnou vážil* (945 b); *milost on císař staro-městským udělil za věrné/ hotové i neošklivé služby* (946 a); *povyšení neb bohati (jimž svět nebyl v ošklivosti) ...dělali sobě sruby* (969 b).

Za prvek aktivizace čtenáře považujeme užití gramatického rýmu: *někde napsali že dali Pavlovi neb Havlovi/ kteréhožto nikdá na světě nebylo* (944 c). Stejný účinek má též opakování slov, která slouží k zesílení intenzity: *Ale to všeckno velmi pozdě se dálo/ poněvadž nepřítel den ode dne blíže a blíže k lidu královskému se blíži* (1013 b). Zahrnout lze i již výše uvedený příklad: *Vladislav král z těch věcí byl ne málo na pražské obce hněviv/ a ne málo jích takovou prchlivost proti svým konšelům učiněnou vážil* (945 b); *Videň oblehl a ji v pěti měsících ne mocnou rukou ale s vzdáním...dostal* (956 a).

V *Poselkyni I* je uvedeno rovněž několik ustálených rčení, např. *žádného přítele po meči ani po vřeteně neměl* (965 a) nebo přísloví: *tak nouze naučila Dalibora housti*

(972 a). První příklad dnes známe v pozměněné podobě, druhý se užívá v nezměněné podobě dodnes. Autor uvedl též dobové přísloví: ***Kněžský peníze nedědí; aniž mu to Bůh požehná/ co se mu mocně i nespravedlivě odnímá; a víme, že jeden nespravedlivý peníz deset spravedlivých sžír*** (893 a).

8. 2. 1 Využití obrazných prostředků

Jan František Beckovský využívá k obohacení vyprávění také obrazných prostředků, tropů, vznikajících přenášením významu. Podle odstínu jednotlivých konotací se pak se tropy dále dělí na dva typy, a to na metaforu a metonymii. Zatímco metafora tíhne spíše k lyrice, metonymii nalézáme většinou v epických textech, jímž je rozebíraná *Poselkyně I.*¹⁰²

8. 2. 1. 1 Metafora

K typům metafory se v odborné literatuře řadí obvykle také přirovnání, oxymóron, personifikace, animizace, synestézie.¹⁰³

Prvním z typů metafory je **přirovnání**, které reprezentuje následující příklad: ***jako zvěř plachá uprostřed střelby*** (892 b), ***jako škodlivé bodláky neb zahavé kopřivy z zahrady všechny naporád z města vypověděli a vyhnali*** (1001 c). Kromě toho jsou v kronice uvedeny dvě podoby dnešního obrazného vyjádření vzdálenosti: *co by kamenem dohodil*, a to: *když k sobě tak blízko, coby se šípkou dostřeliti mohlo, přijeli* (950 b) nebo *daleko/ coby se z kušův dostřeliti mohlo* (1015 c).

Nejobvyklejší podobu metafory představuje **personifikace**, ve stanoveném oddílu kroniky může nalézt následující příklady: ***děšť na Prahu i okolo Prahy spadl*** (976 c, dále 1016 a); ***oheň vyšel v Novém městě pražském*** (973 b, dále 1002 c); ***velká voda k Praze přišla*** (973 c); ***mor náhlý na lidi přišel*** (961 b); ***velká pomoc odstoupila*** (926 a); ***kerak by se ta bouře v Uhrách upokojiti mohla*** (895 c); ***věž vodná...do řeky upadla*** (976 b) ***věže se pohybovali*** (991 a); ***z komina plamen na střechu vypadl/ ji hned zapálil i jiné okolní domy přikryl*** (1010 b).

¹⁰² HRABÁK, J. (1977): *Poetika*. 2. vydání. Praha: Československý spisovatel, s. 138–140.

¹⁰³ Tamtéž, s. 142–150.

Opomenout nelze ani **synestézii**, za niž můžeme považovat: *ani ta lahodná slova nic neprospěla* (924 a).

Mezi další blíže nespecifikované metafory řadíme: *Někteří z předešlých konšelův/ kteříž byli z Prahy pro strach utekli/ zase se s králem do Prahy navrátili/ a mezi dvořany královskými chodili/ však nezjevně ale v larvách/ proto/ aby nebyli od svých nepřátel poznání“* (957 b); *a to jest byl ten pláštíček/ nimž přiodiná byla závist bratrská* (1007 a); *takovou moc měli od svazku hříchův lid rozvazovati/ a Krista při oltáři pěstovati* (934 a).

8. 2. 1. 2 Metonymie

Stejně jako metafora má i metonymie řadu podtypů, mezi které řadíme synekdochu, eufemismus, perifrázi a ironii.¹⁰⁴

Též **synekdochu** můžeme ještě dále členit. Na analyzovaných stranách se uplatňuje tzv. *pars pro toto*: *předkové naši nejpozornější oko měli* (937 a, dále 930 a, 974 a, 1017 c); *své okrasy... skrze kacířské ruce zbavené byly* (970 b), *rozličná myšlení na mé srdce vstupují* (934 b), ale také *totum pro parte*, které vystihují příklady: *pomalů se ta bouřlivá obec rozešla* (958 a) nebo *zbouřenou obec napominal* (1010 c).

Dalším typem metonymie je **eufemismus**. J. Hrabák v *Poetice* uvádí, že v určitých případech může být spojen též s **perifrází**.¹⁰⁵ Tak se děje také v našem případě, kdy jsou některé výrazy „zjemněny“ pomocí opisů, jedná se převážně o slovesa. Tradičně k této tendenci dochází u slovesa **zemřít**, které je v textu v několika případech nahrazeno následovně: *v Pánu usnul* (903 a, dále 943 c, 968 a, 974 c, 1016 c); *Tomášek...na Karlštejně konec života vzal* (942 c, dále 934 b, 956 c); *život svůj dokonal* (934 c); *v krátké chvíli duši vypustil* (963 c); *nevinně svůj život ztratil* (964 a).

Pomocí perifráze je rovněž v textu několikrát vyjádřeno sloveso **psátí**: *na papír postaviti* (905 b); *pozemské statky kupovati a do desk zemských klásti dovoliti nechtěl* (953 a); *na sněmu v Brně držaném na den svatého Voršily/ do listu schválně k tomu zhotoveného vložil* (953 b); *abych při mnohých skrze vlastní chválu do pohoršlivé nenávisti neklesl/ vypsati jsem pomínil/ a je toliko do krátkého slovička zavřel* (991 a). Slovesa **zabít** a **zničit** jsou vyjádřena obdobně: *do nepřátelského ležení z města dvakrát*

¹⁰⁴ HRABÁK, J. (1977): *Poetika*, s. 151–156.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 154.

vypadli/ a...v **nic uvedli** (949 b) a *k němuž on sám lid bouřlivý vedl/ a jej v nic uvéstí rozkázal* (935 b). Dále jsou v kronice „opsána“ následující slovesa: **bát se** – *byv strachem poražen a nesměl ani na ně vyhlednouti* (957 c); **onemocnět** – *přijeda do těžké nemoci padl* (974 c); **oženit se/ vdát se** – *vstoupit do stavu manželského* (975 a); **usnout** (příp. zemřít) – *k Matyášovi uherskému králi se obrátil/ a skrze časté psaní žádal/ aby spíšeji své hlavy pokojně nepoložil/ dokád Jiřího krále neponíži* (917 a); **vzpomínat** – *Přiváděl Kazimír k paměti co mu skrze své legáty Jiří předešlých časův vzkázal* (905 a); **zachránit** – *oni od smrti vysvoboditi jej nemohli* (943 c). Spojení **stát se duchovním** je pak vyjádřeno – *stav duchovní sobě oblíbil* (944 b). Adjektivum **starý** je nahrazeno: *muž věkem velmi sešlý* (956 a, dále 979 c). Časové údaje jsou vyjádřeny: *od rána do večera* (917 c) nebo *dřív nežli měsíc vyšel* (980 b).

Posledním uvedeným podtypem metonymie je **ironie**, která je znatelná převážně z tónu hlasu. V psaném projevu je tudíž náročné ji rozpoznat. V textu je patrná v tomto případě: *A tak skrze pána toho pěkné a milostivé napominání a připovídání...maji býti pokojně do vašeho vězení vydání* (958 a).

8. 2. 1. 3 Symbol

U metafory a metonymie se objevuje řada doprovodných významů, denotát však zůstává jeden. V případě symbolu je denotát minimálně dvojitý.¹⁰⁶

Příklady nalezených symbolů: *nedej se od kalicha božího odvesti* (934 b, dále 956 c; symbol husitství); *jak vinné tak nevinné na jich měšcích trestal* (1009 c; symbol peněz a bohatství); *jináče nedosáhli/ než penězi z mozolův křesťanských nashromážděnými* (980 b; symbol tvrdé práce); *pro kteroužto příčinu na ně Pán Bůh nepochybně následující metlu poslal* (1010 a; symbol trestu).

¹⁰⁶ HRABÁK, J. (1977): *Poetika*, s. 142.

ZÁVĚR

První jazykovou rovinou, na niž jsme se v rámci Beckovského kroniky zaměřili, byla rovina hláskoslovná. Na vybraném textu, který čítá přibližně sto stran, jsme sledovali výskyt protetických hlásek *v-* a *h-*, dále diftongizaci *y > ej* a počátečního *ú-* $\rightarrow$ *ou-* a následně úženi *é > í*.

V rozebíraném oddílu textu se proteze příliš neprojevila. Zaznamenali jsme velmi omezený výskyt protetického *v-*, které jsme dohledali u tří substantiv (*voráč* – 935 a; *vorba* – 984 c; *na votavách* – 943 b)¹⁰⁷, u jednoho adjektiva (*rolí někdy voraných* – 936 a) a jednoho verba (*vorati* – 943 a). Všechny výrazy spadají do hospodářské sféry. Kromě nich jsme našli také dvě vlastní jména s počátečním protetickým *V-* (*na hradu Vorlíku* – 927 b; *řeka Vorlice* – 930 c – 931 a). Naproti tomu výskyt protetického *h-* můžeme doložit pouze v názvu města *Olomouc* a jeho odvozeninách (*do Holomouce* – 950 a; *holomoucký biskup* – 938 b; *Holomoučtí* – 929 a). Přestože se protetické *h-* omezilo pouze na tato slova, je v textu k vidění poměrně často, a to zejména díky úřadu biskupství v této moravské metropoli, které mělo nemalý význam. Navíc Beckovský byl katolický kněz, i proto patrně věnoval městu a jeho církevnímu hodnostáři patřičný prostor ve svém textu. Pouze ve třech případech proteze užitá nebyla.

Diftongizaci *ú-* $\rightarrow$ *ou-* můžeme v textu doložit zejména u substantiv a adjektiv, o poznání méně pak u verb a adverbii. Sledovali jsme ji především v násloví. V kategorii substantiv ji mimo jiné nejčastěji nalezneme u jmen, která jsou spjata se správou země (*nejpřednější oud říše* – 893 c; *ouřad* – 964 a), s hospodářstvím (*ouroda* – 984 c; *oudolí* – 922 a), agresí (*od toho ourazu neumřel* – 988 a; *outok činili* – 929 a) a finančními záležitostmi (*ouroky* – 973 b; *outraty* – 958 a). Hojněji ji lze v textu také vidět v časovém údají (*v outery* – 1002 b), nalézáme ji také v odvozenině (*na odoumrti* – 965 a). U adjektiv je diftongizace nejvýraznější ve spojení *ouhlavní nepřítel* (*ouhlavnímu nepříteli* – 1003 b), zůstává rovněž v superlativu téhož spojení (*nejouhlavnější nepřítel* – 1005 c). Dále ji najdeme již jen v několika případech (*truhla velmi dlouhá a ouzká* – 932 b; *outličké tělo* – 980 c), mimo jiné také v desubstantivních odvozeninách (*nad zem českou ourodnější nebyla* – 936 a; *dne outerního* – 926 a). Pouze jeden nebo dva

---

¹⁰⁷ V tomto oddílu již uvádíme pouze nezbytně nutný počet dokladů v omezeném rozsahu, neboť uváděné výrazy a další příklady je možné nalézt v plném znění a se všemi patřičnými citacemi v jednotlivých kapitolách diplomové práce.

příklady pak nabízejí verba (*býti oučasten* – 990 b) a adverbia (*zouplna* – 948 b, *oustně* – 1000 b).

O poznání více se v závěrečných kapitolách *Poselkyně I* projevila diftongizace $y > ej$. Došlo k ní v předponě *vy-*, v základu slova a v jednom případě v jeho zakončení. Předpona *vy-* se diftongizovala u substantiv (*kratičkový vejtah* – 939 a; *pro své vejstupky* – 971 c) i adjektiv (*muž velmi vejmluvný* – 925 a; *vejtržné bouřky* – 958 b). V rámci obou slovních druhů se změna projevila také v základech slov. U substantiv je diftongizace základu patrná u hojně uváděných slov jako (*strejc* – 1007 a; *pejcha* – 972 b), zaznamenat ji lze také po sykavkách (*cejn* – 991 c; *cejchy* – 960 a) a v základech vlastních jmen (*do Vysokého Mejta* – 971 b; *při Rejnu* – 990 b). Též u adjektiv zasáhla základy slov (*na tejském kostele* – 994 b; *mlejnská kola* – 973 c). Pouze jednou se rozebíraná hláskoslovná změna projevila v zakončení, stalo se tak v substantivizovaném adjektivu (*porybnej* – 980 c). Kromě výše uvedených slovních druhů lze diftongizaci zaznamenat rovněž u verb, rozšířená je v předponových odvozeninách slovesa *mysliti* (*přemejšlel* – 910 a; *obmejšlel* – 964 a), dále pak v několika dalších slovesech (*nehejbal* – 1015 b; *stejskalo* – 979 b) a také v deverbálním, procesuálním adjektivu (*se tejkající* – 974 a). V omezené míře se diftongizace dotkla také adverbii. Doložit ji můžeme sice pouze dvěma slovy, u nichž ke změně došlo (*nazejtří* – 986 b; *vejš* – 968 a), ta se však v textu hojně opakují.

Nejrazantněji se v textu projevilo úžení $é > í$, a to zejména v příponách a v zakončeních slov. Pouze v jednom případě je můžeme doložit ve zkráceném základu substantiva *délka* (*dylka* – 976 b). Výrazněji byl zasažen sufix *-ěř*, jenž je až na jednu výjimku krácen v případě slova *kancléř* (*kanclíř* – 980 a). V označení tohoto úřadu je navíc často patrná ztráta kvantity. Úžení v této příponě dokládá také odvozenina od slova *platněř* (*V Platnýřské ulici* – 976 c). V zakončení slov je tato tendence zvláště viditelná v akuzativu plurálu substantivizovaných adjektiv (*strážný vzbudili* – 921 a; *mdlý a raněný z něho vyvedl* – 929 b). Mezi slovními druhy, u nichž došlo k úžení dominují adjektiva, zvláště pak jejich singulárové tvary ve spojení s maskuliny a neutry, což může souviset se shodnými tvary v zakončení obou rodů. Převažujícími pády, u nichž k úžení dochází, jsou genitiv a lokál, o poznání méně pak nominativ, dativ a akuzativ. Vzhledem k velkému výskytu úžení jsme jednotlivé výrazy rozdělili do několika kategorií. Jsou to: adjektiva jako součást názvů měst a jména obyvatelská (*do Horšovského Tejna* – 917 a; *chtíce Uničovský* – 924 a), adjektiva vztahová místní, kterých je velký počet (*do rathauzu staro-městského* – 956 c; *o tom plzenským ohni* – 984 c; *pán*

na *Zelený Hoře* – 943 c; na *bosenským a charvátským pomezí* – 993 c), dále vlastní jména, přízviska a rodová příslušnost (v *přítomnosti Stanislava Břeského* – 930 b; v *rožmberském rodu* – 1006 c) a ostatní adjektiva v singulárových tvarech, jež jsou doložena rovněž řadou dokladů (*ani jediného domu celého se nenacházelo* – 982 b; na *vysoký skále* – 1013 a; na *jiným klenuti* – 974 b). V případě plurálových tvarů již nebyla podrobnější diference nutná, neboť počet příkladů byl o poznání nižší než v singuláru. Úženi se zde projevuje pouze v akuzativu (*dva vraný koně* – 961 a; *dvě zlatý lžíce* – 960 b; *pro velký děla* – 933 b). V rámci výkladu jsme také upozornili na kolísavost některých výrazů, např. v lokálu názvu města *Kutná Hora*. U zájmen, číslovek, sloves a adverbíí už jsme úženi zaznamenali ve značně omezenějším rozsahu. Pronomina byla v menší míře zúžena v singuláru (*z ty rozepře* – 976 b; *z každý kopy* – 1002 b), v obou případech pozbyla také svou kvantitu, o něco více také v plurálu (*svý špehyře* – 939 b; *takový peníze* – 940 b; *některý konšele* – 956 c). V omezenější míře můžeme doložit změnu *é > í* u číslovek, v textu jsme našli pouze tři příklady (*po jedny straně* – 1018 b; *jedno...a druhý* – 974 b; *jeden po druhým* – 1007 c). U verb doprovázela úženi v základu ztráta délky samohlásky (*neprodlival* – 986 b; *zhlidnouti* – 948 a). Konečně ani u adverbíí nebylo dohledáno mnoho příkladů změny, stejně jako u sloves je *i* v tomto případě u dvou výrazů viditelná ztráta kvantity (*dyle* – 991 a; *pokaždy* – 928 a; ale *podruhý* – 944 b). V závěru oddílu, který se věnoval úženi jsme dále uvedli doklady nestejnorodosti této změny. V textu můžeme nejednou nalézt též slovo v zúžené i nezúžené podobě. Nepravidelně se také úží též slovo v rámci jednoho odstavce nebo jedné věty. Příznačné je rovněž kolísání v úženi větných členů, které závisí na témže substantivu.

Kromě výše uvedených hláskoslovných změn jsme sledovali proměny kvantity. Ta se však vyznačuje značnou rozkolísaností, proto jsme ji až na několik výjimek analyzovali jen v rámci nejdelší kapitoly, která po odečtení všech příloh čítá asi padesát stran. Nejčastěji je kvantita zřetelná v substantivech, nejvýrazněji pak kolísá u samohlásky *i*. Zcela pravidelně se dlouží pouze v některých prepozicích, v ostatních případech je vždy možné nalézt určité odchylky. U několika výrazů jsem sledovali kvantitu ve všech třech kapitolách, neboť v pomyslné polovině textu (strany 949 – 951) u nich dochází k obratu v uvádění délky. Důvody této zajímavé tendence nám nejsou známy. Beckovský se snažil opírat svá tvrzení o prameny, což dokládá řada příloh. Je tedy možné, že se mohl nechat v některých případech ovlivnit kvantitou pramenů, z nichž vycházel. Vliv na konečnou podobu kvantity ale mohl mít také tiskař.

V první řadě jsme se zaměřili na krácení. To se výrazně projevilo zejména u substantiv, adjektiv, verb a adverbii. Nápadně k němu dochází v předponě *pří-* a dále v zakončení slov. Předponu *pří-* lze vidět ve zkrácené podobě zejména u substantiv (*příměří* – 942 ps) a adjektiv (*přívětivé psaní* – 961 a). U obou slovních druhů se v menší míře projevilo rovněž krácení v prefixu *ná-* (*nechtěli svého nakladu litovati* – 969 a; *nasledujícího roku* – 966 a). V základech substantiv ztráta délky příliš znatelná není. Sledovat ji můžeme u jmen, která náležejí k neutřům a skloňují se podle vzorů *stavení* (*nařízení* – 968 b; *napominaní* – 975 a). Jedná se zpravidla o deverbativa, u nichž byla ponechána délka v koncovce. Kromě nich byly zkráceny i základy jiných substantiv, které jsme blíže nevydělávali, a to v případě obou čísel (*kralovna* – 967 b; *obojich prav doktor* – 987 b). Ještě méně než v základech se u substantiv krátí v příponách. Poměrně pravidelně můžeme pozorovat ztrátu délky v základu deminutiva nebo v deminutivních sufixech (*želizko* – 961 c; *do svého pokojíčka* – 963 a), s menší pravidelností pak u přípon *-ař* (*bakalaře a správce školy* – 943 a), *-íc* (*35 střevicův* – 976 b), *-ín* (*s dvořeniny* – 960 b), *-(n)ík* (*loupežníci* – 991 b) a *-íř* (*hrnčíři* – 968 b).

Naproti tomu nejrazantněji se objevuje krácení v koncovkách substantiv, zejména pokud jsou skloňována podle vzorů *kost* a *stavení*. Neutra vzoru *stavení* (včetně kolektiv) přišla o délku v koncovce téměř ve všech pádech (*obili* – 969 b; *z ponuknutí* – 971 c). U feminin, jež se skloňují podle vzoru *kost*, jsme našli koncovky bez délky zejména v instrumentálu singuláru (*moci pekelníka...nesen byl* – 964 b) a genitivu plurálu (*několik noci se ukazovala* – 1000 b). V instrumentálu singuláru je také nejednou krácena koncovka feminima vzoru *duše* (*s kuši běžel* – 958 a). Ale i u těchto vzorů můžeme nalézt odchylky, u nichž zůstala kvantita zachována. V několika případech je také patrné neuvedení kvantity v původně konsonantické koncovce nominativu plurálu maskulin životných (*sousedé přetrhli* – 973 b) nebo v zakončeních některých častěji se vyskytujících substantiv, a to především v genitivu a lokálu plurálu (*několik dni* – 950 a; *po křesťanských zemi* – 993 c).

V kategorii substantiv jsme zvlášť vydělili *propria*, jež jsou krácena značně nepravidelně. V jejich rámci jsme sledovali podobu křestních jmen (*Jilek* – 979 b; *Lida* – 972 b), označení rodů (*Krajiřové z Krajku* – 953 a), jejich příslušníků (*Jana Korvina...syna* – 964 b) a obecně šlechtických přídomků (*od Burgharda z Vitece* – 974 b). Nejvíce bylo neuvedení délky patrné v genitivu jména biblické postavy *Máří Magdalény* (*na den svaté Maři Magdaleny* – 950 b). Kromě antroponym jsme se také zaměřili na odchylky délky v základech a zakončeních toponym, označujících části

zemí (v *Štýrsku* – 956 b) a města (*až na Tabor* – 956 a); zde se jako silně kolísavé projeví názvy měst *Budín* (*do Budina* – 969 c) a *Videň* (*k Vidni* – 963 c).

V adjektivech se kromě krácení v prefixech *pří-* a *ná-* objevila v jednom případě ztráta délky také v předponě *vy-* (*lidé povyšeni* – 969 b). Neuvedení délky v základech adjektiv nijak časté není (*věc...neslychaná* – 972 b). V jednom případě jsme našli adjektivum zkrácené v základu jako součást přísudku jmenného se sponou (*cejchy zlatem draze vyšivané byly* – 960 a). Rovněž krácení v zakončení není příliš výrazné, dochází k němu ojedinelé v nominativu obou čísel (*Božena ovdověla kralovna* – 967 b; *mnozí lidé povyšeni neb bohatí* – 969 b) a v singulárových tvarech genitivu (*toho celeho dne* – 945 b) a lokálu (*v jednom sprostém domečku* – 963 b). Pokud došlo ke krácení, nenastalo úžení $é > í$. Kráceno bylo také zakončení komparativu a superlativu adjektiva *velký* (*tim větší* – 997 a; *v největších* – 963 a).

Zkrácenou podobu samohlásek jsme pozorovali rovněž u pronomin, u nichž došlo ke krácení téměř ve všech druzích. Nejvíce byla postižena především zájmena osobní, přivlastňovací, ukazovací a vztažná. V rámci osobních zájmen se nejčastěji objevily bez délky tvary osobního zájmena *on* a ještě více pak *ona*. Pronomem *on* jsme našli bez délky zejména v instrumentálu singuláru (*kůň pod nim klesl* – 977 c); *ona* v lokálu singuláru (*s palmou na ni vyšitou* – 986 a) a dále v singulárových tvarech genitivu (*do ni vložili* – 980 c) a dativu (*ji předpověděl* – 964 b). Rovněž u dalších druhů zájmen se výrazněji krátí v ženském rodě (*na památku její matky* – 975 a; *jsa ty nádeje* – 992 b; *po jejížto smrti* – 980 c). Neuvedení kvantity je rovněž několikrát patrné u neurčitého zájmena vymezovacího *všetchna* (*bez vši viny* – 988 a). Naproti tomu mezi ukazovacími zájmeny lze dohledat hojnější krácení maskulin a neuter, zvláště znovu v instrumentálu singuláru (*timto listem* – 984 b; *s tim předsevezetím* – 957 b). Pouze jednou došlo ke ztrátě délky u záporného zájmena (*žádneho přítele...neměl* – 965 a).

Numeralia ztrátou kvantity příliš postižena nebyla. Nejvíce dokladů krácení lze nalézt mezi druhovými číslovkami (*troji věc* – 963 b; *z oboji strany* – 977 c) u zbylých druhů je možné dohledat jen minimum příkladů (*půl šesta tisíce kop grošův* – 987 c; *druheho pak dne* – 958 b).

Stejně jako u substantiv a adjektiv jsme pozorovali neuvedení kvantity v prefixech *pří-* (*městům přislušelo* – 973 c) a *ná-* (*znamení...naležeji* – 996 b) také u verb, v obou případech se tak ale stalo pouze jedenkrát. O mnoho více lze krácení pozorovat v kmeni sloves. Nejvýrazněji se projevilo v základu plnovýznamového slovesa préterita (*ujíti minil* – 979 b; *dovtipili se* – 950 b). Hojně se vyskytuje také u

infinitivů, převážně ve slovesech první třídy *vésti* a *nésti* ve spojení s prefixy (*snesti nemohli* – 936 c; *navesti se dal* – 979 c). V menší míře můžeme samohlásky bez kvantity sledovat v kmeni přechodníku minulého (*král oblibiv* – 969 c) či participia *n-*ového (*Vladislav...napominán byl* – 985 a). Naopak značně v přechodníku přítomném přišla o délku především koncovka plurálového tvaru (*Vladislav a Matyáš...dajice sobě ruce i také přátelský se vítajice* – 959 b), ale i v tomto případě lze dohledat výrazy, u nichž zůstala délka zachována. Nápadné je dále krácení v osobních koncovkách třetí osoby obou čísel v přítomném čase (*Poláky král uherský hani* – 940 ps; *v zahradě...se obveseluji* – 990 b, plurál majestaticus, *oni Vladislav*). Méně se v témže čase krátí i v první osobě singuláru, pomocí níž v textu promlouvá autor (*památky nenacházim* – 944 a) nebo významné postavy historie, o nichž píše (*v krátkém času na to pomyslim/ co za potřeby činiti bude* – 985 a, slova Vladislava Jagellonského).

Poměrně hojně podlehla krácení také adverbia, která se častěji vyskytují v hovorovější podobě. V jednom případě jsme našli u tohoto slovního druhu zkrácenou variantu prefixu *pří-* (*Vídeň mnohém příkřeji oblehl* – 946 c). Nejčastěji se pak bez délky vyskytuje množstevní příslovce *mnoho* v komparativu (*vice ty hodiny pokazil* – 962 b) a superlativu (*nejvice bílých peněz* – 973 a). Ale ani zde nedošlo ke ztrátě kvantity ve všech případech. Dále byla neuvedením délky zasažena příslovce časová (*dřív nežli měsíc vyšel* – 980 b) a jiná adverbia (*přimo táhl* – 966 c), včetně deadjektivních (*valečně tahl* – 966 b). Jak vyplývá z příkladů, týká se krácení většinou samohlásky *-i-*.

V *Poselkyni I* ale nedocházelo pouze ke krácení, přibližně stejnou měrou je možné v textu sledovat také dlužení, které se promítlo zejména do základů a zakončení slov.

Nejvýrazněji se dlužení promítlo do substantiv. V této kategorii jsme zmínili výskyt maskulin životných v nominativu plurálu, která koncovku *-í* převzala od mužských *i-*kmenů, přestože jejich původní koncovka bylo *o-*kmenové a *jo-*kmenové *-i* (*řezníci* – 965 a; *milovníci* – 949 c). Jelikož se jedná o záležitost morfologickou, blíže jsme se kvantitě u těchto výrazů nevěnovali. Naopak pozornost jsme zaměřili na uvádění délky v předponách, k čemuž zde dochází pouze v případě v prefixu *arci-* (*arci kníže* – 974 b; *arci-biskup* – 996 a), ale za to značnou měrou. Rozmanitější je dlužení v základech substantiv. V této části slova jsme přebytečnou délku hojně pozorovali u výrazů, které označují hodnosti (*místr* – 962 b), a to i v kompozitech (*purkmístr* – 961 c). Dále je nadměrná kvantita patrná v určitých pádech plurálu neutra *léto* (*až do 13 lét*

věku – 1003 c; *k 50 létům* – 975 a), rovněž se tak děje i v kompozitu (*někteří létopiscové svědci* – 938 b). S větší i menší pravidelností se v základech substantiv objevuje délka ve všech rodech (*k užítku* – 978 a; *velká kométa* – 1000 b; *při živobyti* – 964 ps). Výrazně se dloužení projevilo v příponě *-(n)ice*, délku v ní lze upozorovat v několika pádech singuláru (*veliká různice* – 981 a; *do královské modlitebnice* – 970 c) i plurálu (*dvě světnice* – 996 c; *okovy u studnic* – 985 a), méně je naopak k vidění v dalších sufixech *-iště* (*do svého bydlíště* – 959 b) a *-ina* (*několik podušek neb peřin* – 960 a). V koncovkách je hojně uváděna kvantita u feminin utvořených příponou *-ost*, děje se tak převážně v singulárových tvarech genitivu (od *vrchností* – 955 a) a lokálu (*po vykonané pobožnosti* – 971 b). S menší pravidelností je dloužení koncovek pozorovatelné v plurálových tvarech výrazu *věc* (*všeliké věci* – 953 b; *obecní věci* – 970 c) nebo u maskulin, která se skloňují podle vzoru *hrad* (*zimní časý* – 942 b; *dva mrazý* – 959 a); rozmanitě se dluží i u dalších výrazů v obou číslech (*straná rynku* – 976 c; *k večeri* – 960 c; *své děti...dátí chtěl* – 990 a; *nelidskými krměmi...nasyčovati poroučel* – 968 b).

V kategorii substantiv jsme zvláště vydělili *propria*, u nichž se kvantita projevuje dosti nestabilně. Vysledována byla v názvech státních celků (*Slézsko* – 990 c), oblastí (*panství Zbíroh* – 944 a), měst (*do města Grácu* – 956 a), hradů (*Křivoklád* – 941 c) a v adjektivech od nich utvořených (*hejtman sedmíhradský* – 937 a; *hejtmanem ... jihlavského vojska* – 944 c). Často se v textu setkáváme s toponymem *Jihlava*, které se stalo významným centrem v souvislosti s přijetím basilejských kompaktát. Je u něho pozorovatelná nevyváženost v uvádění délky, nalézáme ji více než v polovině případů. Nadbytečná kvantita se také promítla do několika křestních jmen (*Jan a Oldřich Házmburští* – 951 b; *Hedvíku...žádá* – 942 c) a šlechtických přídomků (*Jindřich ze Smířic* – 937 b; *Jana z Janovic* – 940 b). Jako problematická se ukázala antroponyma *Jiří* a *Jindřich*, která se v textu hojně objevují zejména v souvislosti s českým králem Jiřím z Poděbrad a jeho synem Jindřichem. Tato jména jsme vzhledem k jejich specifčnosti sledovali v rámci všech tří kapitol. Zajímavá je jejich proměna v pomyslné první polovině textu (do strany 950). Do této strany se křestní jméno *Jiří* objevuje ve všech pádech zpravidla s obrácenou kvantitou (*Jiří* – 893 c), v následujícím textu je již délka uváděna správně. Obdobnou tendenci je možné pozorovat také u výrazu *Jindřich*. Nejdříve jsme se v textu setkali pouze s podobou *Jindřich* – 898 a, ta byla od strany 950 nahrazena variantou *Jindřích* – 954 c. Kvantitativně správný tvar lze vidět jen třikrát, a to v genitivu (*pohnuti...řeči Jindřicha Hradeckého* – 964 c). O výrazném dloužení

sufixu *-ice* jsme již psali výše, nalézt ho lze také v názvech měst a svátků, a to v dativu (*k Počernícům* – 986 b), akuzativu (*až na Lipnici* – 956 a), lokálu (*v Strakonících* – 978 a) a instrumentálu (*o Hromnicích* – 996 a). V koncovce je délka patrná v lokálovém tvaru některých měst, převážně *Plzně* a *Bechyně* (*v městě Plzni* – 984 c; *v Bechyni* – 974 c).

Naopak u adjektiv došlo k uvádění nadbytečné délky jen mimořádně. Patrná je v předponě *arci-* (*proti arcí-biskupskému domu stojící* – 1002 c) nebo v základech několika nesouvisejících výrazů (*vnitřní horkost* – 980 c; *na další čas* – 1000 b). V omezené míře ji lze sledovat v sufixech (*peněžitou pomoc* – 941 b; *u špitála křížovníckého* – 954 c; *se vojsko...jiných hraničních zámkův zmocnilo* – 946 c). Dloužení v koncovce se týká pouze plurálu slova *rád* (*rádí ustoupiti chceme* – 996 b).

Zajímavé je, že u pronomin lze upozorovat přebytné užití kvantitativní pouze v plurálových tvarech. Nejčastěji je délka uváděna v nominativu plurálu zájmen ukazovacích (*tí páni* – 936 c; *poslové títo* – 937 b) a v nominativu plurálu neurčitého zájmena *všecek* (*všickni pořádkové* – 986 c). V těchto případech se dluží převážně maskulina, proto připomínáme, že krácení však více postihlo feminina. Kvantita je dále zřetelná v několika pádech zájmen přivlastňovacích (*předkové naši* – 937 a; *z obci vašich* – 970 a; *i za naše budoucí* – 970 a). Mezi nimi se co do kvantitativní jako nestálé ukázalo pronomem *jich* ve významu posesivního *jejich* (*jich král* – 909 b; *jich křivdu* – 911 a), mimořádně se vyskytuje plný zdložený tvar *jejich* (*tvé jsou a ne jejich* – 932 b). Méně lze nadbytečné uvedení délky nalézt v zájmenech osobních (*někoho nimi otrávil* – 942 c) a vztažných (*vojáky/ jichž bylo* – 921 a).

Numeralia je možné sledovat v textu poměrně hojně, často vyjadřují počet členů vojska zaokrouhlený na tisíce. Proměny jejich délky jsme se rozhodli analyzovat v rámci všech tří kapitol, neboť stejně jako u antroponym *Jiří* a *Jindřich* došlo i u tohoto slovního druhu ke kvantitativní proměně. Nejčastěji je v textu dlužena číslovka *tři* nebo již uvedený výraz *tisíc*, přebytná délka v zakončení je ale ve většině pádů patrná i u dalších numerálií (*s tisíci jízny* – 909 b; *s třemi tisíci bojovného lidu* – 937 a). Viditelná kvantitativní shoda byla porušena jen v jediném případě (*s čtyřmi tisíci zbrojnému lidu do Brna přišel* – 941 b). V pomyslné druhé polovině textu (přibližně od strany 951) číslovek ubývá a nalézt je lze zpravidla bez délky (*vězma tři tisíce...vojska* – 959 a).

Předponě *pří-*, která je krácena u substantiv, adjektiv, verb a adverbí, jsme se již věnovali. V omezené míře jsme našli i opačnou tendenci, kdy prefix *pří-* délku získal.

Stalo se tak u několika verb (*přijížděl* – 950 b; *nepřišla* – 957 b; *nepřihodilo* – 972 b). Obecně se v kategorii sloves dloužení příliš neprojevalo, setkali jsme se s ním u omezeného počtu výrazů, které se většinou v textu opakují. Kvantita je patrná především v kmenech slovesných tvarů určitých, méně i neurčitých (*se jménují* – 971 a; *zdvíhli* – 991 a; *odcízeno jest* – 937 c; *odpočínuv* – 970 c). V omezené míře je k vidění zdloužená kmenotvorná přípona *-i-* (*činila* – 972 b; *doložili* – 937 a) nebo rodová koncovka participií (*shořelá* – 984 c; *uvedá* – 959 b).

Stejně jako se u adverbii v některých případech hojně krátí, dochází ve značné míře také k jejich dloužení. Poměrně stabilně je dlouženo příslovce *jinak* (*jinák činil* – 1011 c) a jeho obdoba *jináč* (*jináč se nedomnívaje* – 922 a). Kvantitu lze také hojně zaznamenat u pronominálních adverbii (*dosavád* – 941 c; *tehďáz* – 938 b). Mezi nimi se kolísavost projevila zejména u výrazů: *někdy* (*pře...někdý s papežem míti měl* – 905 b), *nikdy* (*nikdý opustiti nechtějí* – 931 b), *nikda* (*nikdá předtim neměl*). Kvantita byla výjimečně vysledována v kompozitu (*sváto-krádežně* – 979 b) a v původní adjektivní příponě *-itý* (*náležitě* – 944 b), více pak v příslovci souvztažném *jednak* (*jednák...kratochvíle... provozoval* – 941 c). Intenzivněji se dloužení promítlo také do zakončení deadjektivních adverbii způsobu (*veselé hodovali* – 959 b; *přátelský se polibili* – 950 b), stalo se tak rovněž v komparativu (*častěji* – 937 a; *přikřeji* – 946 c).

V kategorii prepozic jsme nemohli sledovat krácení, neboť všechny původní české předložky krátké jsou. Některé z nich, především předložky nepůvodní, se poměrně značně staly předmětem dloužení. Zcela pravidelně se v textu vyskytuje zdloužená předložka *dle* (*dlé smlouvy* – 940 b), omezeně je možné pozorovat její v současnosti užívanější variantu *podle* (*podlé něho* – 1019 b). Obdobně se děje u prepozice *vedle* (*vedlé vůle* – 944 c). Rozkolísaná je naopak kvantita předložek *mimo* a *mezi*. I tyto dva výrazy jsme výjimečně sledovali ve všech třech kapitolách, neboť i u nich je znatelný obrat v uvádění délky. V případě předložky *mimo* je podoba s kvantitou pravidelná až do strany 950 (*mimo toho moravského lidu* – 895 b), poté už nalezneme pouze tvar nezdložený, který uvádí vokabulář webový ze staré češtiny (*mimo svých dvořenínův* – 950 b). Naopak prepozice *mezi* se do pomyslné poloviny textu objevuje pouze bez délky jako ve staré češtině (*někdo mezi nimi* – 895 c), následně se ale začíná vyskytovat také zdloužená varianta (*rozepře mezi těmi stavy povstala* – 949 b). Jen v jednom případě se dloužilo v původním prefixu *na* (*Ná sněmu* – 986 a).

V některých případech došlo ke krácení či dloužení slov, jež náležejí do stejného slovotvorného svazku (*jsou již těch valek...prázdní* – 943 a; *mezi sebou valčili* – 981 ps;

valečně tahl – 966 b nebo *za nejvyššího mincmístra ostanovil* – 989 c; *mistrovské klenuti...vystavěl* – 974 b; *mistrovský udělanou* – 960 c).

Morfologickou stránkou jsme se v textu *Poselkyně I* zabývali nejméně. Zaměřili jsme se především na užívání nediferencované koncovky *-ové* v nominativu plurálu maskulin. Koncovka je patrná u maskulin neživotných, která souvisejí s projevy přírody (*dešťové* – 954 c; *mrazové* – 958 c), ale také u dalších jmen (*dluhové* – 997 a; *houfové* – 922 c).

Dále jsem sledovali kolísavé tvary adverbii, prepozic a konjunkcí. U adverbii je spisovnější podoba dodržována zejména v komparativu a superlativu výrazů *spíše* a *více* (*spíše než poslaná byla* – 1008 b; *jednáno nejvíce o splacení dluhův* – 997 a). Naopak hovorová varianta se výrazně projevila ve stupňovaných tvarech příslovcí *blíže* a *dříve* (*blíž mostu* – 893 b; *vydaje nejdřív...bully* – 892 a). U všech výše uvedených adverbii lze také zaznamenat rozšířenou příponu *-eji/ -ěji*, která je ve zdložené podobě často k vidění také u dalších výrazů (*dáleji* – 905 c; *lépeji* – 927 a). Původní tvar je zachován u adverbia *dosti* (*dosti nákladně* – 897 a), příznak hovorovosti lze naopak zaznamenat u příslovcí *nejprve* proti stč. *prvé* (*nejprve pozdravil* – 959 b) a *zvláště* (*zvláště...bedlivě považoval* – 894 a), u prepozic *kromě* a *skrze* jsou užity kratší varianty (*krom vodní věže* – 968 a; *skrz přísahu* – 892 b). Předložky *k*, *s*, *v*, *z* se v textu vyskytují zpravidla bez přidané samohlásky, jedinou výjimku představuje prepozice *ku* (*ku katolické církvi* – 977 a), kterou lze v analyzovaném textu nalézt pouze dvakrát. Konjunkce *nebo* se pak v *Poselkyni I* objevuje ve tvaru *neb* (*v městě neb za městem* – 918 a).

O poznání větší pozornost byla věnována analýze lexikální roviny jazyka Beckovského kroniky. Jednotlivé lexikální jednotky jsme rozdělili do několika tematických bloků, a dále je členili podle původu. Většina uvedených výrazů pochází z jazyků románských a germánských. V rámci románských jazyků vychází řada slov převážně z latiny a řečtiny, nalézt lze ale také lexikální jednotky, které mají svůj původ v italštině nebo francouzštině. Mezi germánskými jazyky dominuje němčina, jen u minima výrazů je možné doložit keltský nebo až gótský původ. Samostatně jsme také vyčlenili lexikální jednotky, jež pocházejí z jazyků románských, ale do české slovní zásoby byly přejaty přes němčinu. Specifický oddíl je tvořen výrazy, které začaly pronikat do Evropy společně s nájedzy tureckých a jiných kmenů. Pro dokreslení

daných tematických celků jsme také uvedli související nepřejaté nebo již zdomácnělé výrazy.

V kronice je z hlediska tematického největší prostor věnován oblastem správy, vojenství, společnosti a náboženství. Vzhledem k rozšířené správní agendě, která se vyskytovala již v antickém světě, byla většina výrazů přejata z jazyků románských. Zejména pak označení čelních představitelů státních celků (*císař* – 946 a; *gubernátor* – 1001 b), odznaků panovnické moci (*koruna a sceptrum* – 927 a), pojmenování některých úředníků (*administrátora poslali* – 909 b; *za nejvyššího komisaře...vyhlásil* – 926 b) nebo univerzitních vzdělavců (*děkan* – 896 b; *doktor* – 896 b), převážně z latiny dále vycházejí názvy dokumentů (*majestát* – 946 a; *mandát* – 1011 c), institucí (*magistrát* – 962 b; *seminárium* – 992 a) a další výrazy (*na papír postaviti* – 905 b).

Z germánských jazyků pochází označení lokálního vladaře (*markraběti...poroučel* – 895 c) nebo nejvýznamnějších hodnostářů v rámci Svaté říše římské (*kurfírští* – 893 c), dále pak řada pojmenování středověkých a raněnovověkých úředníků (*hejtman* – 896 c; *maršálek* – 951 a). Z němčiny byly dále přejaty názvy některých dokumentů (*glejt* – 987 c; *kšaft* – 944 c) a další výrazy (*leno* – 945 c; *na...rathauze* – 942 c). Z domácích výrazů byly vybrány zejména ty, které se užívají i v dnešní správní praxi (*dluhy* – 1005 b; *žaloby* – 911 a), ale také dnes již méně srozumitelná substantiva (*výhost* – 967 b) a verba (*nadali* – 970 a).

Další tematický blok se týkal sféry vojenství a agrese, neboť na analyzovaných stranách je často popisován boj o jednotlivá území nebo řešena otázka nástupnictví na český trůn. Nejčastěji proto byly analyzovány názvy zbraní – bodných, sečných i střelných. V románských jazycích mají původ označení možných agresorů (*na...rebelanty jeti nucen byl* – 917 a), názvy zbraní (*muškety* – 917 b; *z...tarasnic střileli* – 1002 b) a obranných opatření (*v pancířích...oblečení* – 964 c; *baštami...opatřiti* – 958 a) a také další tematicky blízká substantiva (*žold* – 898 b). Rovněž z germánských jazyků pocházejí názvy zbraní (*tulich* – 960 b), označení vojenské taktiky (*do šiku* – 923 b; *k šturmu...běžeti poručil* – 922 a), s bojem související verba (*retovali* – 971 c; *spuntovavši* – 956 b). Názvy zbraní, ale nemusely být přejaty pouze od evropských národů. Již výše bylo naznačeno, že v popisované době docházelo hojně k nájezdům islámských národů do Evropy; od nich také pochází název jedné ze sečných zbraní (*šavli...poslal* – 960 b).

Oddíl domácích výrazů byl také zaměřen především na názvy předmětů, které mohly sloužit k obraně i k útoku (*kopí* – 1015 b; *sudlice* – 956 b) a na další s bojem

související substantiva (*s velikým křikem a hřmotem* – 957 c) a verba (*mrskal* – 977 b, *roztrušovali* – 1010 a).

V pořadí třetí analyzovaný oddíl byl věnován lexikálním jednotkám, které vystihovaly charakter tehdejší stavovské společnosti. Zahrnuty byly zejména výrazy, jež se týkaly velmožů, řemeslníků a také dalších osob. Z románských jazyků byla přenesena označení služebníka (*biřící* – 956 c), řemeslníka (*kominící* – 991 c), neurozené skupiny lidí (*za tou chasou* – 957 a); dále z této oblasti pocházejí substantiva, jež vyjadřují jistý příbuzenský vztah (*k jedné...kmotřičce* – 1010 b) nebo nesou negativní příznak (*lotr* – 962 a). Z germánských jazyků byla převzata pojmenování pro nižšího šlechtice (*byl...převorem rytířův* – 1006 c) i společenský stav podřízenosti (*manství* – 950 c), dále pro označení rodinných příslušníků (*švagr* – 977 c) a pojmenování různých zaměstnání (*havíři* – 961 c; *kramáři* – 986 b). Některá řemesla dostala svá pojmenování odvozením z turkotatarských jazyků (*tovaryši* – 1014 a; *kloboučnickův ženy* – 1010 b). Početnou skupinu tvořila v tomto oddílu také slova nepřejatá či zdomácnělá, neboť bylo naším záměrem, aby byla z textu patrná rozmanitost tehdejší společenské struktury. Opět byla uvedena pojmenování šlechticů (*páni* – 942 b; *zemané* – 923 b), podnikatelů a řemeslníků (*nákladníci* – 1010 c; *sladovníci* – 961 c) i nižší skupiny obyvatelstva (*žádného...z jích čeledi* – 932 b; *lidé robotní* – 943 a). Dále byla vypsána substantiva nesoucí již v popisované době negativní příznak (*žádných ležákův neb loupežníkův nebyvalo* – 968 c) nebo taková, která získala expresivitu později (*holomek* – 988 a; *dva pacholky* – 986 b).

Baroko bylo nerozlučně spjato s hlubokou vírou v Boha. Sám Beckovský byl aktivním duchovním činitelem, proto v jeho díle zaujímá problematika náboženského vyznání velký prostor. V textu je dobře patrná rozvětvená hierarchie církevních funkcí. Prosazování křesťanství razantně ovlivnilo poměry již ve starověkém Římě, převážná většina výrazů tudíž pochází z jazyků románských nebo se z nich do české slovní zásoby dostala přes němčinu. V textu jsme našli z románských jazyků převzatá pojmenování církevních hodnostářů (*kardinál* – 949 b; *kanovníci* – 892 b; *vikáristové* – 892 c) nebo příslušníků určitého řádu (*hrad...templářům patřival* – 897 a; *klášter...panen cistercienských vzal* – 910 a). Dále z nich byla přejata označení vyznavačů dané víry (*proti katolíkům* – 892 c; *Židí* – 978 a), názvy budov (*kostelům...veliké nadání konec vzalo* – 893 a; *proti špitálu* – 1002 b) a dokumentů (*vydaje bully křížovnickou* – 892 a) a další substantiva (*kapitola svatého Víta* – 892 c; *monštranci...vynesli* – 979 b). Také přes němčinu do českého jazyka pronikly původem

románské výrazy, jež označují duchovenstvo (*biskup* – 903 a; *papež* – 896 b), názvy církevních prostor (*na farách* – 956 b; *při klášteře* – 897 a) nebo symbol odnože katolické víry (*kalichy...užívali* – 918 a). Z germánských jazyků pak pochází jen omezené množství výrazů (*do achtu dán* – 1008 a; *za kacíře vyhlásil* – 896 b; *kněží...se posmívali* – 972 c). Pro doplnění byla uvedena také související domácí substantiva (*kazatel* – 1001 c; *spovědník* – 960 c) a výrazy, které nahrazují např. přejímku (*kladba za acht* „klatba“) a jejichž význam již nemusí být dnes zcela zřejmý (*kladbou mu hrozi* – 896 b; *bud' k městu neb k záduši města...koupili* – 978 a).

V době, o níž Beckovský na zvolených stranách píše, docházelo k čilé stavební činnosti na šlechtických rezidencích i ve městech. V románských jazycích mají svůj původ názvy budov (*palác* – 974 b; *do šatlavy* – 956 c), jejich části (*brána...cimbuřím...ozdobená* – 946 a; *puštěn byl dolu fortanou* – 957 c) a také další substantiva (*kameníci berouce...formy* – 893 b). Doložit lze také výrazy, které se do češtiny dostaly přes němčinu (*na place* – 1018 b). Více výrazů pochází z jazyků germánských, i v tomto případě se jedná o názvy budov (*do gruntu* – 943 a) a jejich části (*makovice na klášteře* – 973 b; *voda...po rourech vedená* – 961 c), dále o veřejná prostranství (*na rynku* – 926 c) a architektonické produkty na nich (*udělali...kašnu* – 969 b) a také o užití materiály (*nakapal z plechův* – 991 c). I tento tematický blok byl doplněn o domácí substantiva (*krčem...mnoho nebylo* – 968 c; *krovy z některých věží smetalo* – 968 a).

Zvláště jsme vydělili také názvy oděvů, tkanin a vybavení domácnosti. Většina těchto výrazů pochází z románských jazyků (*klobouk na způsob biretu* – 941 c; *červeným aksamitem přikrytých* – 960 a; *cejchy...vyšívané byli* – 960 a). Nalezeny byly také výrazy, jež mají původ v jazycích germánských (*v svých perkytlich* – 961 c; *šňurou...zavázal* – 950 b). Rovněž z oblastí, které obývaly islámské národy, pochází název tkaniny (*sukně...šarlatová* – 960 a) nebo orientální pokrývky hlavy (*turban* – 960 b).

Pozornost byla směřována rovněž na výrazy z oblasti metrologie a numismatiky. Ze sféry měr a vah byla z románských jazyků do češtiny přejata jen jedna jednotka (*libra* – 969 b), ostatní výrazy do českého jazyka pronikly přes němčinu (*strých žíta* – 984 c; *mandely obilí* – 973 c). V germánských jazycích má původ maskulinum *věrtel* (*z každého věrtel piva* – 997 b). Pro doplnění byla v textu uvedena další původní či zdomácnělá substantiva, která se vyskytují v textu a jejichž pomocí docházelo k vyjadřování množství (*tisíc hřiven...stříbra* – 973 a; *kopa mišenská* – 973 a).

Stejně bohatá diferenciacie jako u množstevních jednotek byla rovněž u platidel. Několik výrazů pochází z latiny (*padesáte tisíc dukátův* – 917 b; *dva groše* – 942 a), přes německý jazyk pak bylo přejato apelativum *mince* (*mince...bíti dal* – 941 c). Z germánských jazyků byla obohacena slovní zásoba také o další apelativum *peníz* (*peníze...nechce* – 921 b) a dále o názvy středověkých mincí (*čtrnácte haléřův* – 942 a, *pleháč* – 942 a), nebo jiných vzácných předmětů (*mnoholi ještě máte...klenotův* – 932 a).

V posledním oddílu byly abecedně uvedeny zbylé výrazy, které nepocházejí z češtiny, ale byly přejaty z jiných jazyků.

Poselkyně I je historickým dílem, které se snaží o věrné zachycení minulosti. V několika případech autor vkládá vlastní hodnocení popisovaných událostí nebo osob. Nejvýrazněji se projevuje kladný vztah ke katolickému vyznání (*učení samospasitelného víry katolické* – 1010 a) a k hrdinským skutkům svých krajanů (*pro hrdinskou zmužilost/ která Čechům jest přirozená* – 977 c). Naproti tomu je s největším despektem pohlíženo na období husitského hnutí a jeho čelní představitele (*loupení a pálení jako za časův žižkovských bylo* – 976 b), dále také na Turky, s nimiž hrozilo pronikání islámu do Evropy (*ouhlavní celého křesťanstva žíznavý hltoň* – 1018 a). Beckovský jako člověk, jenž se vyznačoval láskou k rodnému jazyku, krajanům i zemi, negativně hodnotil také další národy, které ohrožovaly suverenitu Českého království (*Uhří tak lenivý a mnoho nedbanlivý byli* – 1012 b). Postoj autora ale není zřejmý pouze z hodnotících výrazů, už samotný výběr informací a aktérů svědčí o kronikářově hodnotících stanoviscích, např. o Židech se vždy hovoří v souvislosti s nějakou nekalou činností. Negativní příznak nesou také další výrazy (*o lotry a povaleče rokovali* – 968 c). Záporně však nelze vnímat pojmenování osob, u nichž došlo k pejorativizaci až během historického vývoje (*dva pacholky nádvorní pochytiv* – 986 b). Osoba Beckovského je rovněž viditelná v odkazech na literaturu či při výběru informací (*žádné více památky nenacházim* – 944 a). V jednom případě kronikář vyjádřil také svou příslušnost k městu, v němž strávil většinu života (*jak v Praze říkáme* – 1010 c).

O jistém postoji autora svědčí rovněž užívání deminutiv. Kronikář jimi pojmenovává zejména potomky Vladislava Jagellonského – Ludvíka a Annu (*synáček bez kůže na svět přišel* – 980 b; *dcerušku svou vzal* – 986 c), a dále děti, kterým bylo nějakým způsobem ublíženo (*neviňátka po plotech věšeli* – 916 c). Ve zdrobněném tvaru se také vyskytují označení některých substancí menších rozměrů (*v jednom sprostém*

domečku – 963 b; *na drobné kousky* – 986 a). Podobu deminutiv mají také některá vlastní jména (*Jiřík Kopidlanský* – 987 c).

Samotná stylizace textu je ovlivněna událostmi, o nichž Beckovský píše. Jak již bylo řečeno, kronika podává informace převážně ze správní a vojenské sféry. Často jsou v souvislosti s těmito oblastmi uváděny téměř totožné vazby, které bývají někdy mírně obměněny (*sněm v Praze položil* – 931 b; *sněm v Praze držel* – 934 b). Barvitější sloh lze pozorovat při popisu herezí, výtržností nebo počasí.

Nalézt můžeme také synonyma, která bývají řazena za sebou (*s velikým hřmotem a křikem pravice* – 957 c). V několika případech došlo k zajímavému spojení, kdy se synonymní výrazy objevují v pozici atribut – subjekt (*svadební sňatek* – 896 a).

Nápadné je rovněž opakování sloves se stejným základem a obměněnými prefixy (*klášteru na pomoc táhne/ který také toho ještě dne k tomu klášteru přitáhl / od kterého holomoučtí odtáhli* – 929 b) nebo užívání multiverbizace (*učinivše poděkování* – 925 b).

Ze stylistických prvků jsou dále užívány negace (*hotové i neošklivé služby* – 946 a), gramatický rým (*Pavlovi neb Havlovi* – 944 c) či opakování slov k zesílení intenzity (*blíže a blíže se k lidu královskému blíží* – 1013 b). V analyzovaném textu je také užito několik ustálených rčení či přísloví (*tak nouze naučila Dalibora housti* – 972 a).

K ozvláštňení textu užil Beckovský také tropů. V kategorii metafory nalezneme: personifikaci (*plamen na střechu vypadl/ ji hned zapálil i jiné okolní domy přikryl* – 1010 b), synestézii (*lahodná slova* – 924 a), přirovnání (*jako zvěř plachá uprostřed střelby* – 892 b). Zajímavé jsou také varianty dnešního obrazného vyjádření vzdálenosti: *co by kamenem dohodil (coby se šípkou dostřeliti mohlo* – 950 b; *co by se z kušův dostřeliti mohlo* – 1015 c). Dále jsme zařadili také další blíže nespecifikované metafory (*a to jest byl ten pláštíček/ nimž přiodiná byla závist bratrská* – 1007 a). V nepatrně větším rozsahu byla užita metonymie. V rámci synekdochy můžeme nalézt tzv. pars pro toto (*předkové naši nejpozornější oko měli* – 937 a) i totum pro parte (*pomalů se ta bouřlivá obec rozešla* – 958 a). Poměrně hojně je k vidění také perifráze (*psátí: na papír postaviti* – 905 b), která je v případě verba *zemřít* často spojena s eufemismem (*v Pánu usnul* – 903 a; *konec života vzal* – 942 c). Dalším podtypem metonymie je ironie, kterou je ale náročné v psaném textu pozorovat, neboť je znatelná převážně z tónu hlasu, proto jsem uvedli pouze jediný příklad (*A tak skrze pána toho pěkné a milostivé napominání a připovídání...maji pokojně býti do vaše vězení vydání* – 958 a). Kromě metafory a metonymie můžeme v analyzované části sledovat také několik symbolů

(*nedej se od kalicha božího odvesti* – 934 b; *jak vinné tak nevinné na jejich měšcích trestal* – 1009 c).

Beckovský se snažil, aby jeho nejvýznamnější dílo bylo co nejdůvěryhodnější, proto svá tvrzení opíral o četné množství pramenů, které nejednou v plném znění zahrnul do textu. Zřejmě proto nejsou dobové barokní inovace v jeho díle tolik časté. Ze stejného důvodu patrně došlo k tak viditelnému kolísání kvantity. Práce s dobovými prameny nepochybně ovlivnila také autorův výběr výrazových prostředků.

Kronika nabízí detailní popis některých událostí, osob a zahraničních i domácích lokalit. Na jejím základě je možné si utvořit představu o dobové společnosti, náboženství, útrpném právu, reáliích, o vnímání nepřízně počasí i o mnohých dalších skutečnostech.

Analyzovat text *Poselkyně I* byla velmi náročná, ale zajímavá práce, neboť jsme si mohli teoretické poznatky z českého jazyka ověřit v praxi. Za nejvíce přínosný považujeme rozbor lexika, při němž jsme si rozšířili slovní zásobu o méně časté výrazy, poznali řadu dnes již neužívaných slov a získali informace o etymologickém původu mnohých lexikálních jednotek. Zajímavé také bylo sledovat stylistickou stránku výroků nejvýznamnějších evropských a asijských panovníků popisované doby.

Ve vztahu k druhému apochačnickému předmětu, dějepisu, jsme měli také možnost získat hlubší znalosti o baroku i době, o níž Beckovský na zvolených stranách textu píše. Tato práce nám umožnila rozšířit si poznatky z pomocných věd historických, zejména při zjišťování bližšího významu měrných jednotek. Zvláště poutavé bylo sledovat kronikářův postoj k etnikům, jednotlivým osobám i událostem, který vycházel zejména z toho, kým autor byl a v jaké době žil. I když je Beckovský často vnímán pouze jako zdatný kompilátor jiných děl, je nepopíratelné, že do textu vložil také část sebe.

Věříme, že tato analýza části historického barokního textu z konce 17. století přispěje alespoň dílčím způsobem k bližšímu poznání češtiny barokních autorů.

SEZNAM ZKRATEK

apod.	a podobně
bibl.	biblicky
dem.	deminutivum
germ.	germánský
got.	gotsky
it.	italsky
jur.	jurisdikčně
kelt.	keltsky
lat.	latinsky
n.	nebo
něm.	německy
ob.	obecný výraz
ojed.	ojediněle
pejor.	pejorativně
pl.	plurál
pozd.	později
prov.	provensálsky
předide.	předindoevropsky
přech.	přechýleno
pův.	původně
řec.	řecky
sg.	singulár
stč.	staročesky
stfr.	starofrancouzsky
stlat.	stará latina
stněm.	staroněmecky
strus.	stará ruština
střhn.	středohornoněmecky
střlat.	středověká latina
střněm.	středověká němčina
střrec.	středověká řečtina
stsl.	staroslověnsky
tatar.	tatarsky
turkotat.	turkotatarsky
vl.	vlastně
vlat.	vulgární latina
zdrob.	zdrobnělina

SEZNAM LITERATURY

STARÉ TISKY

BECKOVSKÝ, J. F. (1700): *Poselkyně starých příběhův českých aneb Kronyka česká Od prvního do nynější země české příchozu [!] dvouch knížat charvátských Čecha i Lecha vlastních bratří až do šťastného panování císaře římského | krále českého | ec. Ferdynanda Prvního vždyckny vítěze slavného. K rozmnožení obecného dobrého | k zvelebení jazyka českého a k prospěchu bližního | od kněze Jana Beckovského křížovníka s červenou hvězdou na světlo vydaná. Díl první | v němž se někteří cizí příběhové nacházejí | kteří k domácím přináležejíce od nich se odciziti nemohli. S povolením vrchností. V královském Starém Městě Pražském | u Jana Karla Jeřábka | DokonaLo se jeDenáCtého LeDna. [= 1700].* Knihopis č. K01044. Pracováno s kopií z oddělení starých tisků České Budějovice, SVK : Zlatá Koruna, sign. Se Hb 177, díl 1.

PUBLIKACE, SLOVNÍKY, STUDIE

BLÁHOVÁ, M. (2001): *Historická chronologie*. Praha: Libri.

BŮŽEK, V. – HRDLIČKA, J., et al. (eds.) (1997): *Dvory velmožů s erbem růže*, Praha: Mladá Fronta.

ČECHOVÁ, M. – KRČMOVÁ, M. – MINÁŘOVÁ, E. (2008): *Současná stylistika*. Praha: NLN.

ČORNEJ, P., et al. (eds.) (2002): *Dějiny země Koruny české I. Od příchodu Slovanů do roku 1740*. 8. vydání. Praha: Paseka.

ČORNEJ, P. – BARTLOVÁ, M. (2007): *Velké dějiny země Koruny české VI. 1437–1526*. Praha, Litomyšl: Paseka.

Encyklopedický slovník češtiny (2002). Praha: NLN.

FERSTL, R. (2001): Husy, housaři a klášterobořec. Obraz husitů a husitství u historiků pobalbínovské generace. *Marginalia historica*, V, s. 357–409.

FERSTL, R. (2002): Kronikář Beckovský. *Marginalia historica*, VI, s. 39–50.

HANZAL, J. (1992): J. F. Beckovský a jeho dílo, in: *Bohuslav Balbín a kultura jeho doby v Čechách*. Sborník z konference Památníku národního písemnictví. Praha: Památník národního písemnictví, s. 99–102.

- HAVRÁNEK, B. – JEDLIČKA, A. (2002): *Stručná mluvnice česká*. Praha: Fortuna.
- HLEDÍKOVÁ, Z. – JANÁK, J. – DOBEŠ, J. (2007): *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*. 2. vydání. Praha: NLN.
- HRABÁK, J. (1977): *Poetika*. 2. vydání. Praha: Československý spisovatel.
- HOFMANN, G. (1984): *Metrologická příručka pro Čechy, Moravu a Slezsko do zavedení metrické soustavy*. Plzeň: SOA, Sušice: Muzeum Šumavy.
- HOLUB, J. – LYER, S. (1992): *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem ke slovům kulturním a cizím*. 4. vydání. Praha: SPN.
- HUBÁČEK, J. – JANDOVÁ, E. – SVOBODOVÁ, J. (2002): *Čeština pro učitele*. 3. vydání. Opava: Vade mecum.
- CHARYPAR, M. (2008): Historická tematika v prózách Karla Sabiny. *Česká literatura*, 56, s. 346–367.
- KARLÍK, P. – NEKULA, M. – RUSÍNOVÁ, Z. (eds.) (2012): *Příruční mluvnice češtiny*. 2. vydání. Praha: NLN.
- KAŠPAROVÁ, A. (2005): Historie Německého (Havlíčkov) Brodu v díle Jana Františka Beckovského. *Východočeský sborník historický*, 12, 73–98.
- KAŠPAROVÁ, A. (2007): Židé v díle Jana Františka Beckovského. *Havlíčkobrodsko*, 21, s. 78–107.
- KUTNAR, F. – MAREK, J. (2009): *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*. 3. vydání. Praha: NLN, s. 91–113.
- LAMPRECHT, A. – ŠLOSAR, D. – BAUER, J. (1986): *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN
- MACHEK, V. (1997): *Etymologický slovník jazyka českého*. 3. vydání. Praha: NLN.
- MAŤA, P. (2002): Římský exorcismus a vyšehradská pověst. *Souvislosti*, 13, s. 70–76.
- MAŤA, P. (2004): *Svět české aristokracie (1500–1700)*, Praha: NLN.
- NEWERKLA, S. M. (2004): *Sprachkontakte Deutsch–Tschechisch–Slowakisch. Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen*. Frankfurt am Main: Petr Lang.
- PETRÁŇ, Z. – RADOMĚŘSKÝ, P. (1996): *Encyklopedie české numismatiky*. Praha: Libri.
- PORÁK, J. (1983): *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. Praha: UK.
- RATAJ, T. (2002): *České země ve stínu pŭlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí*. Praha: Scriptorum.

- REZEK, A. (ed.) (1879–1880): Život Jana Františka Beckovského a literární činnost Beckovského. In: J. F. Beckovský. *Poselkyně starých příběhův českých II*, 3. sv. Praha: Písmem knihárny B. Stýblový, s. VIII–XXXII.
- ROUS, P. (1990): Jan František Beckovský (1658–1725). *Havlíčkobrodsko*, 2, s. 5–11.
- ROYT, J. (2001): Česká fides. Víra, zbožnost a církev, Barokní Pietas. In: V. Vlnas (ed.), *Sláva barokní Čechie. Umění, kultura a společnost 17. a 18. století*. Praha: Národní galerie.
- STANĚK, J. (1995): *Peníze v českých zemích. Přehled mincí a papírových peněz v dějinných a hospodářských souvislostech*. Praha: P. A. S.
- ŠRONĚK, M. (2007): Jan Beckovský, protireformační ikonoklasmus a husitské obrazy. *AUC–HÚCP*, 47, s. 193–196.
- TRUHLÁŘ, A. (1884): Jana Františka Beckovského Poselkyně starých příběhův českých díl I. (r. 1700). *Sborník historický*, II, 1884, s. 212.
- VAŠICA, J. (1995): *České literární baroko. Příspěvky k jeho studiu*. 2. vydání. Praha: Atlantis.
- VÁŽNÝ, V. (1963): *Historická mluvnice češtiny II. Tvarosloví I. Skloňování*. Praha: SPN.
- VINTR, J. (2007): Země dobrá, to jest země Česká (1754), bible a rakouská monarchie. *Listy filologické*, 130, s. 93.
- VOREL, P. (2004): *Od pražského groše ke koruně české*. Praha: Havran.

INTERNETOVÉ ZDROJE:

<http://vokabular.ujc.cas.cz/>

<http://madla.ujc.cas.cz/>